ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФЕДОРЧУК ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК 343.9

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **Я. В. Федорчук**

Науковий керівник: **Тичина Дмитро Михайлович,**
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Федорчук Я. І. Запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2024.

У дисертації, на основі комплексної кримінологічної характеристики, вивчення правоохоронної та судової практик, запропоновано заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України, з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і праксеологічних проблем в умовах реальної війни та правового режиму воєнного стану, забезпечення кримінологічної безпеки на об'єктах стратегічного значення.

Наголошено, що національні інтереси України – це важливі інтереси людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробуту її громадян. Забезпечення таких інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на нарощення конкурентоспроможності, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. У зв'язку з чим розроблено наукові основи кримінологічної методики запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі України з урахуванням умов воєнного стану, що ґрунтується на системі скоординованих нормативно-правових, кримінальних (відповідно до ознак кримінальних правопорушень) і кримінологічно значущих (стан, структура, динаміка злочинності в оборонно-промисловому комплексі; детермінанти; особа правопорушника) критеріїв, з подальшим обранням й

впровадженням у діяльність уповноважених інституцій сектору безпеки комплексу науково обґрунтованих заходів реагування, які спрямовані на моніторинг оборонно-промислового комплексу, виявлення та усунення (нейтралізацію, мінімізацію) криміногенних чинників й вжиття на цій основі ефективних правових і регуляторних рішень на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях, у тому числі відомчого (міжвідомчого) характеру, зокрема:

окреслено наукові підходи до запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі України як комплексної цільової кримінологічної моделі заходів реагування уповноважених суб'єктів відповідно до національного законодавства, що акумулює інформаційно-аналітичні методи та ґрунтується на синтезі військових, політичних, правових і соціологічних знань, спрямованих на недопущення, виявлення, припинення та мінімізацію кримінальних правопорушень у такому комплексі; усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, особливо в умовах воєнного та надзвичайного стану;

доведено, що кримінологічна система забезпечення безпеки в оборонно-промисловому комплексі включає в себе: нормативно-правове регулювання (поточний стан і перспективи розвитку); кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень (аналіз, класифікацію тощо); стан злочинності, детермінанти вчинення кримінальних правопорушень і характеристику особи-злочинця (організованих груп); суб'єктів запобігання (система, класифікація, компетенція, взаємодія); заходи запобігання (виявлення, мінімізацію, нейтралізацію);

проведено систематизацію кримінальних протиправних посягань в оборонно-промисловому комплексі України: проти основ національної безпеки України (ст. ст. 111, 113, 114 Кримінального кодексу (далі − КК) України); власності (ст. ст. 185, 190, 191 ККУкраїни); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 212 КК України); охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (ст. ст. 328, 333

КК України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 364-1, 366, 367, 368, 369-2 КК України);

окреслено комплекс повноважень (компетенцій) суб'єктів забезпечення безпеки в оборонно-промисловому комплексі за рівнями: загальний (макростратегічний) рівень – відповідають за формування та реалізацію державної політики в сфері оборони та запобігання кримінальним правопорушенням (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та ін.); тактичний (мікростратегічний) – суб'єкти реалізації заходів, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі (Національне агентство з питань запобігання корупції, спеціалізована прокуратура у сфері оборони, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, контррозвідка Служби безпеки України, Державна аудиторська служба України та ін.);

на основі аналізу показників офіційної статистики (дані за 2016–2023 рр.) доведено, що в умовах реальної війни і правового режиму воєнного стану зростають прояви колабораціонізму, корупції та масового розкрадання на об'єктах оборонно-промислового комплексу (такі негативні тенденції зумовлюють доповнення Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі та Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, предметними розділами, що враховують кримінальні правопорушення в оборонно-промисловому комплексі, розроблення та впровадження єдиного алгоритму збору, обробки й фіксації інформації про виявлені факти таких кримінальних протиправних діянь), у зв'язку з чим теоретично обґрунтовано напрями удосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі;

здійснено класифікацію детермінантів, що обумовлюють злочинність в оборонно-промисловому комплексі, за рівнями: державний (політичні, військові, організаційно-правові, соціально-економічні); галузевий (політико-функціональні, структурно-функціональні, економічні); індивідуальний. Також проведено розподіл правопорушників, які причетні до вчинення кримінальних

правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України, на «колабораціоністів»; «розкрадачів»; «підприємців»? «корупціонерів» з подальшою їх типологізацією за ступенем суспільної небезпеки (особливо небезпечний, небезпечний, нейтральний); рівнем кримінальної майстерності (фахівці вищого рівня; середнього класу; некваліфіковані); використанням службового становища (службові особи, посередники та ін.); належністю до організованих форм співучасті, наявністю і характером зв'язків у злочинному світі;

запропоновано стратегічні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу України, що вимагає іншого нормативного підходу через визнання проблеми кримінальних правопорушень на рівні деструктивного феномену серед умов поточних і прогнозованих чинників, що впливають на його розвиток; постановка та виконання алгоритмізованих стратегічних задач кримінологічної політики в умовах воєнного стану на оперативному, тактичному та стратегічному рівнях; прийняття в авторській редакції проєкту Комплексного плану заходів запобігання кримінальним правопорушенням за напрямами: моніторинг, оцінка загроз і ризиків в оборонно-промисловому комплексу; управління ризиками безпеки; упровадження кримінологічної розвідки; встановлення причин та умов учинення кримінальних правопорушень;

сформульовано концептуальне бачення кримінологічної моделі загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі на основі коригування парадигми корупційного законодавства, що включає впровадження кодексів доброчесності, їх основні положення, підстави, порядок й наслідки проведення перевірок; удосконалення грошового заохочення викривачів; нагляд за діяльністю державних замовників у частині укладення договорів про оборонну закупівлю та спрямовування інформації до уповноваженого органу з питань протидії корупційним та іншим кримінальним правопорушенням; усунення помилок у кваліфікації діянь щодо заволодіння чужим майном на користь

третіх осіб як зловживання службовим становищем (подається низка пропозицій до законів України);

запропоновано характеристику спеціально-кримінологічної діяльності з виявлення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі за напрямами: пошук – оперативні заходи, спрямовані на отримання кримінологічної інформації про можливе вчинення протиправного діяння та причетних осіб, виявлення латентних кримінальних правопорушень; фіксація – встановлення детермінантів, первинної інформації про особу (-іб), організовані групи; припинення – вжиття заходів щодо реагування на отриману інформацію або виявлену протиправну дію.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, національна безпека, кримінологічна безпека, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінологічна характеристика, детермінанти, особа злочинця, запобігання.

SUMMARY

Fedorchuk Ya. I. Prevention of criminal offenses in the military-industrial complex of Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

The dissertation for the scientific degree of candidate of legal sciences in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law (081 – Law). − PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, 2024.

In the dissertation, on the basis of a complex criminological characteristic, the study of law enforcement and judicial practices, measures to prevent criminal offenses committed in the military-industrial complex of Ukraine are proposed, with the determination of ways to solve a number of fundamental and praxeological problems in the conditions of real war and the legal regime of martial law, ensuring criminological security at objects of strategic importance.

It is emphasized that the national interests of Ukraine are the important interests of a person, society and the state, the implementation of which ensures the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe living conditions and well-being of its citizens. Ensuring such interests requires the formation and implementation of a strategic course in the field of ensuring economic security, aimed both at increasing competitiveness and at the gradual strengthening of economic stability and, accordingly, the invulnerability of the national economy to external and internal threats. In connection with this, the scientific basis of the criminological methodology for the prevention of criminal offenses in the military-industrial complex of Ukraine are developed, taking into account the conditions of martial law, which is based on a system of coordinated regulatory and legal, criminal (according to the signs of criminal offenses) and criminological significant (state, structure , the dynamics of crime in the military-industrial complex; determinants; the person of the offender) criteria, with the subsequent selection and implementation of scientifically based response measures aimed at monitoring the military-industrial complex, detection and elimination (neutralization, minimization) into the activities of the authorized institutions of the security sector of the complex criminogenic factors and the adoption of effective legal and regulatory decisions on this basis at the

general social and special criminological levels, including those of a departmental (interdepartmental) nature, in particular:

scientific approaches to the prevention of criminal offenses in the military-industrial complex of Ukraine are outlined as a complex target criminological model of response measures of authorized subjects in accordance with national legislation, which accumulates information and analytical methods and is based on the synthesis of military, political, legal and sociological knowledge aimed at prevention, detection, termination and minimization of criminal offenses in such complex; elimination of the causes and conditions that contribute to their commission, especially in the conditions of war and state of emergency;

it is proven that the criminological system of ensuring security in the military-industrial complex includes: normative and legal regulation (current state and development prospects); criminal-legal characteristics of criminal offenses (analysis, classification, etc.); the state of crime, determinants of committing criminal offenses and characteristics of the criminal (organized groups); prevention subjects (system, classification, competence, interaction); prevention measures (detection, minimization, neutralization);

systematization of criminal illegal encroachments in the military-industrial complex of Ukraine: against the foundations of national security of Ukraine (articles 111, 113, 114 of the Criminal Code of Ukraine); property (articles 185, 190, 191 of the Criminal Code of Ukraine); in the field of economic activity (articles 209, 212 of the Criminal Code of Ukraine); protection of state secrets, inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization (articles 328, 333 of the Criminal Code of Ukraine); official and professional activities related to the provision of public services (Articles 364, 364-1, 366, 367, 368, 369-2 of the Criminal Code of Ukraine);

the set of powers (competencies) of subjects of security in the military-industrial complex is outlined by levels: general (macro-strategic) level − responsible for the formation and implementation of state policy in the field of military and prevention of criminal offenses (President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine etc.); tactical (micro-strategic) – subjects of implementation of measures aimed at preventing criminal offenses committed in the

military-industrial complex (National Agency for the Prevention of Corruption, specialized prosecutor's office in the field of military, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, State Bureau of Investigation, counter-intelligence of the Security Service of Ukraine, the State Audit Service of Ukraine, etc.);

based on the analysis of official statistics (data for 2016–2023), it is proven that in the conditions of a real war and the legal regime of martial law, manifestations of collaborationism, corruption, and mass theft at the objects of the military-industrial complex are increasing (such negative trends lead to the addition of the Unified the report on criminal offenses by state and the Unified report on persons who have committed criminal offenses, subject sections that take into account criminal offenses in the military-industrial complex, the development and implementation of a single algorithm for collecting, processing and recording information about the discovered facts of such criminal illegal acts)? in connection with which the directions of improvement of the system of prevention of criminal offenses in the military-industrial complex are theoretically substantiated;

the classification of determinants causing crime in the military-industrial complex is carried out by the following levels: state (political, military, organizational-legal, socio-economic); sectoral (political-functional, structural-functional, economic); individual. The distribution of offenders involved in the commission of criminal offenses in the military-industrial complex of Ukraine into “collaborators” is also carried out; “thieves”; “entrepreneurs”? “corruptors” with their subsequent typology according to the degree of public danger (especially dangerous, dangerous, neutral); the level of criminal skill (specialists of the highest level; middle class; unqualified); using an official position (officials, intermediaries, etc.); belonging to organized forms of complicity, the presence and nature of connections in the criminal world;

strategic directions for the development of the military-industrial complex of Ukraine are proposed, which requires a different normative approach due to the recognition of the problem of criminal offenses at the level of a destructive phenomenon among the conditions of current and projected factors affecting its development; formulation and implementation of algorithmized strategic tasks of

criminological policy in the conditions of martial law at the operational, tactical and strategic levels; adoption in the author's editorial office of the project of the Comprehensive plan of measures for the prevention of criminal offenses in the areas of: monitoring, assessment of threats and risks in the military-industrial complex; security risk management; introduction of criminological intelligence; establishing the reasons and conditions for committing criminal offenses;

a conceptual vision of the criminological model of general social measures to prevent criminal offenses in the military-industrial complex is formulated based on the correction of the paradigm of corruption legislation, which includes the implementation of codes of integrity, their main provisions, grounds, procedure and consequences of inspections; improving monetary incentives for whistle-blowers; supervision of the activities of state customers in terms of concluding contracts on military procurement and forwarding information to the authorized body for combating corruption and other criminal offenses; elimination of errors in the qualification of actions related to taking possession of someone else's property for the benefit of third parties as abuse of official position (a number of proposals to the laws of Ukraine are submitted);

the characteristics of special criminological activities for the detection of criminal offenses in the military-industrial complex are proposed in the following directions: search-operational measures aimed at obtaining criminological information about the possible commission of an illegal act and the persons involved, detection of latent criminal offenses; fixation − establishment of determinants, primary information about the person(s), organized groups; termination – taking measures to respond to received information or detected illegal activity.

Keywords: military-industrial complex, national security, criminological security, martial law, criminal offense, criminological characteristics, determinants, criminal identity, prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 606−609.

2. Федорчук Я. І. Кримінологічна безпека в оборонно-промисловому комплексі України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 5. С. 201−206.

3. Fedorchuk Ya. General social measures to prevent criminal offenses committed in the defense-industrial complex of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law.* 2023. № 5. P. 98−103.

4. Федорчук Я. І. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 131−135.

5. Федорчук Я. І. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* 2023. № 8 (60). С.87-91

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2022. С. 71–73.

7. Федорчук Я. І. Правоохоронні органи, як суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення:* матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2023. С. 117−120.

8. Федорчук Я. І. Щодо кримінологічної моделі запобігання злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. *Пріоритетні напрями розвитку*

юридичної науки в умовах сьогодення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2023. С. 84−87.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 15

ВСТУП 16

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ 25

1.1. Кримінологічна безпека оборонно-промислового комплексу України в умовах воєнного стану 26

1.2. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі 54

1.3. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі 77

Висновки до розділу 1 100

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ 104

2.1. Стан та тенденції кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі 104

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі 117

2.3. Характеристика особи злочинця 130

Висновки до розділу 2 155

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ 160

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі 160

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі 172
Висновки до розділу 3 185
ВИСНОВКИ 188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 195
ДОДАТКИ 223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БЕБ – Бюро економічної безпеки

ДБР – Державне бюро розслідувань

ДК – державний концерн

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗСУ – Збройні Сили України

КК України – Кримінальний кодекс України

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

ОЗ – організована злочинність

ОПК – оборонно-промисловий комплекс

ПК – Податковий кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість» утворено на основі ДК «Укроборонпром», діяльність останнього внаслідок реорганізації була припинена (2023 р.). Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» оборонно-промисловий комплекс (далі − ОПК) входить до складу сектору безпеки та оборони України, головним завданням якого є використання механізмів державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва з іноземними державами з метою виробництва, постачання нових і модернізації наявних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки для задоволення потреб Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони, збільшення експортного військово-промислового потенціалу України.

Сьогодні тероризм історичного ворога України призводить до постійного зростання військових потреб держави, які вітчизняний ОПК, у зв'язку із появою феномену кримінальної дійсності не здатний належним чином задовольнити. На ситуативне ускладнення, поряд з чинниками суто корупційного характеру, які активізувались після відродження оборонної промисловості (2014-2015 рр.), вплинув сплеск привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, колабораціонізму, шпигунства та іншої диверсійно-розвідувальної діяльності у 2022-2023 рр., як на території України, так і цілеспрямовано на об'єктах ОПК.

Внаслідок вищезазначених процесів змінилася і структура кримінальних правопорушень – відбулося суттєве зростання частки особливо тяжких, збереження на минулорічному рівні тяжких та помітне зменшення відсоткових показників нетяжких кримінальних правопорушень та проступків (-21 %). Однак, навести абсолютну статистику сьогодні неможливо, зважаючи на чинники об'єктивного (значна частка інформації щодо функціонування ОПК й результатів виявлення кримінальних правопорушень залишається під грифом «таємно», а тим паче до 2016 р. статистичний облік за формою № 1-ОЗ взагалі не здійснювався) та суб'єктивного (відсутність координації у статистичних звітах правоохоронних органів) характеру.

За допомогою контент-аналізу звітів Офісу Генерального прокурора, Державного бюро розслідувань (ДБР), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Бюро економічної безпеки (БЕБ), контррозвідки Служби безпеки України (СБУ) та інших інституцій сектору безпеки та оборони, публікацій в медіа, презентацій журналістських розслідувань тощо, встановлено, що з початком повномасштабного військового вторгнення рф на територію України (24.02.2022 р.) частка кримінальних правопорушень в ОПК в рази збільшилася (+36,5 %). Коефіцієнт кримінальної інтенсивності закріпився за такими кримінальними правопорушеннями як: державна зрада (+70 %), шпигунство (+64 %), розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (+ 45 %), одержання неправомірної вигоди службовою особою (+22 %), службова підробка (+31 %), службова недбалість (+26 %) тощо. Водночас динаміка виявлених організованих груп і злочинних організацій зменшилася на 24 %, з них угруповань з міжрегіональними (-53 %) і транскордонними (-48 %) зв'язками, що фактично засвідчує суттєве послаблення безпекових позицій.

Важливість кримінологічного забезпечення національної безпеки на рівні оборонної промисловості в умовах воєнного стану сприяє не тільки правопорядку, а й сталості економічного розвитку, потреб армії в тилу і на фронтах, військово-технічному розвитку. Тому, в умовах збільшення штату працівників ОПК (300 тис. осіб), розмірів асигнувань та обсягів виконання оборонних замовлень, стратегічним завданням є здійснення запобіжного реагування на виникаючі військові, економічні, політичні та інші загрози, що неможливо здійснити без застосування кримінологічного інструментарію, яке відповідатиме вимогам часу й викликам у безпековому секторі.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали положення, що набули доктринального осмислення в працях вітчизняних кримінологів різних поколінь, які доволі активно розглядали проблематику запобігання окремим видам кримінальних правопорушень, зокрема: А. А. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, Ю. В. Баулін, В. М. Бесчастний, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін,

В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, П. С. Єпринцев, Г. П. Жаровська, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. О. Кваша, А. М. Кислий, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Н. К. Макаренко, М. І. Мельник, С. І. Мінченко, С. А. Мозоль, Є. С. Назимко, А. А. Нєбитов, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, В. М. Попович, В. В. Сазонов, А. В. Савченко, О. В. Тихонова, Д. М. Тичина, В. П. Хоменко, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, В. І. Шакун, О. Н. Ярмиш, Н. М. Ярмиш та ін.

Окремі питання щодо розробки нових та вдосконалення існуючих заходів запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК були предметом розгляду С. А. Кожушка, О. Р. Мулик, А. О. Сарат; у контексті забезпечення воєнної та економічної безпек, розвиток оборонної промисловості розглядався у роботах В. В Бадрака, І. В. Барановської, В. М Бегми, Т. В. Момот, В. І. Мунтіяна, П. О. Толок та ін., а правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в ОПК досліджувала А. С. Ярусевич.

Таким чином, фрагментарність наукового обґрунтування проблем запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, недостатньо тісний зв'язок теорії та практики зумовили актуальність обраної теми, а нові військово-політичні, соціально-економічні умови та структурно-функціональні зміни й перетворення в оборонній промисловості, інших інституціях сектору безпеки та оборони, посилили значущість розроблення праксеологічних заходів на основі кримінологічних підходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Стратегії воєнної безпеки України (Указ Президента України 25 березня 2021 р. № 121/2021), Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року (Указ Президента від 11 серпня 2021 р. №

347/2021), Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України (Указ Президента України від 20 серпня 2021 р. № 372/2021), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 року № 454), Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації: 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 5 березня 2015 р. (протокол № 8) та уточнено 31 жовтня 2018 р. (протокол № 10).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є надання комплексної кримінологічної характеристики кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК та вироблення на цій основі практичних рекомендацій спрямованих на підвищення ефективності заходів запобігання з урахуванням умов воєнного стану.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі *завдання*:

– розкрити особливості кримінологічної безпеки ОПК України в умовах воєнного стану;

– здійснити систематизацію кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК;

– надати характеристику суб'єктам запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК;

– провести аналіз та оцінку стану й тенденцій кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК;

– систематизувати детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в ОПК;

– виокремити кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК;

– запропонувати загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК;

– розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушення, що вчиняються в ОПК.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають та розвиваються в сфері безпеки та оборони України.

Предмет дослідження – запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК України.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використано такі методи: *загальнонаукові*: *діалектичний* та *формально-логічний* (прийоми аналізу та синтезу, індукції й дедукції, абстрагування, узагальнення, аналогії) – для дослідження особливостей забезпечення кримінологічної безпеки в ОПК України (підрозділ 1.1), детермінаційного комплексу (підрозділ 2.2); *системний* – дозволив систематизувати кримінальні правопорушення, що вчиняються в ОПК, суб'єктів запобігання, детермінанти (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2), а також здійснити розподіл осіб, які вчиняють протиправні дії (підрозділ 2.3); *структурно-функціональний* – для надання кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК (розділ 2) і розроблення на цій основі заходів запобігання (розділ 3); *спеціальні*: *моделювання* – при розробленні кримінологічної моделі забезпечення безпеки в ОПК України (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2), формулюванні загальних оцінок і висновків до розділів, а також пропозицій щодо удосконалення законодавства, заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання та практики їх застосування (розділи 1–3); *логіко-юридичний* – сприяв кримінологічному аналізу нормативно-правового забезпечення функціонування ОПК (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1); *контент-аналізу* – під час опрацювання матеріалів органів сектору безпеки та громадськості за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів у дисертаційній роботі (підрозділи 1.3, 2.2–2.3, розділ 3); *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження) – з метою вивчення думок різних категорій респондентів з проблемних питань дослідження та з'ясування соціальної результативності заходів запобігання (розділи 2–3); *статистичний* – для аналізу зібраних емпіричних даних, а також офіційної статистичної звітності (підрозділи 2.1–2.3, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять зведені дані вивчення 150 вироків (у відкритому доступі) винесених судами України упродовж 2016–2023 рр. щодо кримінальних правопорушень, учинених в ОПК, за ст. ст. 185, 190, 191, 364, 366, 367, 368-2 Кримінального кодексу (КК) України; узагальнені результати опитувань 93 прокурорів, 124 слідчих, 90 співробітників оперативних підрозділів, які мають досвід з виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень; аналітичні звіти та узагальнення Офісу Генерального прокурора, НАБУ, ДБР, БЕБ, СБУ, Державної аудиторської служби України, ОПК, Державної служби фінансового моніторингу України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, політико-правова публіцистика, проекти журналістських розслідувань та досвід роботи автора на управлінських посадах в Міністерстві оборони України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших монографічних досліджень, в якому на основі комплексної кримінологічної характеристики, вивчення правоохоронної та судової практик, запропоновані заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК з визначенням шляхів розв’язання низки фундаментальних і праксеологічних проблем в умовах реальної війни та правового режиму воєнного стану, забезпечення кримінологічної безпеки на об’єктах стратегічного значення. Найсуттєвішими з них вважаються наступні положення:

вперше:

– розроблено наукові основи кримінологічної методики запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК України з урахуванням умов воєнного стану, що ґрунтується на системі скоординованих нормативно-правових, кримінальних (відповідно до ознак кримінальних правопорушень)) і кримінологічно значущих (стан, структура, динаміка злочинності в ОПК; детермінанти; особа правопорушника) критеріїв, із подальшим обранням та впровадженням у діяльність уповноважених інституцій сектору безпеки комплексу науково обґрунтованих заходів реагування, які спрямовані на моніторинг ОПК, виявлення та усунення (нейтралізацію, мінімізацію) криміногенних чинників й вжиття на цій основі ефективних правових

і регуляторних рішень на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях, у тому числі відомчого (міжвідомчого) характеру;

– на основі аналізу показників офіційної статистики (дані за 2016–2023 рр.) доведено, що в умовах реальної війни і правового режиму воєнного стану, зростають прояви колабораціонізму, корупції та масового розкрадання на об'єктах ОПК (такі негативні тенденції зумовлюють доповнення Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі та Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення предметними розділами, які враховують кримінальні правопорушення в ОПК, розроблення та впровадження єдиного алгоритму збору, обробки й фіксації інформації про виявлені факти таких кримінальних протиправних діянь), у зв'язку з чим теоретично обґрунтовано напрями удосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК;

– здійснено розподіл осіб, які причетні до вчинення кримінальних протиправних діянь в ОПК України на «колабораціоністів», «розкрадачів», «підприємців», «корупціонерів» з подальшою їх типологізацією за ступенем суспільної небезпеки (особливо небезпечний, небезпечний, нейтральний); рівнем кримінального майстерності (фахівці вищого рівня; середнього класу; некваліфіковані); використанням службового становища (службові особи, посередники та ін.); належністю до організованих форм співучасті, наявністю і характером зв'язків у злочинному світі;

– запропоновано стратегічні напрями розвитку ОПК України, що вимагає іншого нормативного підходу через визнання проблеми кримінальних правопорушень на рівні деструктивного феномену серед умов поточних та прогнозованих чинників, які впливають на його розвиток, особливо в умовах воєнного стану; постановку та виконання алгоритмізованих задач кримінологічної безпеки в умовах воєнного стану на оперативному, тактичному та стратегічному рівнях; прийняття в авторській редакції проєкту *Комплексного плану заходів запобігання кримінальним правопорушенням* за напрямами: моніторинг, оцінка загроз та ризиків в ОПК, управління ризиками безпеки; упровадження кримінологічної розвідки збирання інформації про фінансові операції та

діяльність конвертаційних центрів на основі інформаційно-аналітичних систем; встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень;

удосконалено:

– наукові підходи до запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК України як комплексної цільової кримінологічної моделі заходів реагування уповноважених суб'єктів відповідно до національного законодавства, що акумулює наукові методи та ґрунтується на синтезі військових, політичних, правових та соціологічних знань спрямованих на недопущення, виявлення, припинення та мінімізацію кримінальних правопорушень; усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, особливо в умовах воєнного та надзвичайного стану;

– систематизацію кримінальних протиправних посягань в ОПК України: проти основ національної безпеки України (ст. 111, 113, 114 КК України); власності (ст. 185, 190, 191 КК України); у сфері господарської діяльності (ст. 209, 212 КК України); охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (328, 333 КК України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 364, 364-1, 366, 367, 368, 369-2 КК України);

– кримінологічний аналіз комплексу повноважень (компетенцій) суб'єктів забезпечення безпеки в ОПК за рівнями: *загальний* (макростратегічний) рівень – відповідають за формування та реалізацію державної політики в сфері оборони та протидії злочинності (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та ін.); *тактичний* (мікростратегічний) – суб'єкти реалізації заходів спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК (Національне агентство з питань запобігання корупції, спеціалізована прокуратура у сфері оборони, НАБУ, ДБР, контррозвідка СБУ, Державна аудиторська служба України та ін.);

– інструментарій спеціально-кримінологічної діяльності з виявлення кримінальних правопорушень в ОПК за напрямами: *пошук* – оперативні заходи спрямовані на отримання кримінологічної інформації про можливе вчинення протиправного діяння та причетних осіб, виявлення латентних кримінальних

правопорушень; *фіксація* – встановлення детермінантів, первинної інформації про особу (-іб), організованих груп; *припинення* – вжиття заходів реагування на отриману інформацію або виявлену протиправну дію;

дістала подальшого розвитку:

– кримінологічна система забезпечення безпеки в ОПК до якої належить: нормативно-правове регулювання (поточний стан та перспективи розвитку); кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень (склад, класифікація тощо); стан злочинності, детермінанти вчинення кримінальних правопорушень та характеристика особи-злочинця (організованих груп); суб'єкти (система, класифікація, компетенція, взаємодія) та заходи запобігання (виявлення, мінімізація, нейтралізація);

– класифікація детермінантів, які обумовлюють злочинність в ОПК за рівнями: державний (політичні, військові, організаційно-правові, соціально-економічні); галузевий (політико-функціональні, структурно-функціональні, економічні); індивідуальний;

– концептуалізація кримінологічної моделі загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК на основі коригування парадигми корупційного законодавства, що включає впровадження кодексів доброчесності, їх основні положення, підстави, порядок й наслідки проведення перевірок; удосконалення грошового заохочення викривачів; нагляд за діяльністю державних замовників у частині укладення договорів про оборонну закупівлю та спрямовування інформації до уповноваженого органу з питань протидії корупційним та іншим кримінальним правопорушенням; усунення помилок у кваліфікації діянь щодо заволодіння чужим майном на користь третіх осіб як зловживання службовим становищем (подаються ряд пропозицій до законів України).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження питань цієї теми (акт Національної академії внутрішніх справ);

– *практичній діяльності* правоохоронних органів України – при розробленні й удосконаленні нормативно-правових актів, підготовці методичних рекомендацій з питань організації запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК (акт Офісу генерального прокурора);

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінального права, кримінального процесуального права, оперативно-розшукової діяльності (акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України» (м. Київ, 19–20 жовтня 2022 р.); «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.); «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення» (м. Київ, 13–14 березня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 8 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

1.1. Кримінологічна безпека оборонно-промислового комплексу України в умовах воєнного стану

Криміналізація економіки та практично усіх сфер господарювання стримує розвиток ринкових відносин, загрожуючи національній безпеці держави, під якою відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», розуміється захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [187].

Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами. Забезпечення економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз [206].

Незважаючи на те, що національне законодавство містить визначення більш ніж десяти видів безпеки (національної, воєнної, енергетичної, пожежної, радіаційної, ядерної тощо), законодавець оминув своєю увагою такий вид безпеки, як економічна [217, с. 147]. Саме тому змістовну сутність цієї категорії вважаємо можливим з’ясувати шляхом звернення до теоретичних надбань з окресленої тематики, передусім, до трьох визначних умов (компонентів) самого поняття «безпека».

По-перше, класичним науковим визначенням безпеки може бути формулювання, запропоноване американським політологом А. Уолферсом: «Безпека в об’єктивному плані припускає відсутність загроз набутим цінностям, в суб’єктивному – відсутність страху відносно того, що цим цінностям буде завданий збиток» [274]. Що ж до інших американських

термінологічних джерел, то безпека розглядається як умова, що є результатом здійснення оборонних (захисних) заходів, які зміцнюють невразливість держави від ворожих актів або інших видів зовнішнього втручання, що досягається військовою або оборонною перевагою над будь-якою іноземною державою або групою держав; сприятливими позиціями на міжнародній арені; військовим потенціалом, що здатний успішно протистояти ворожим або руйнівним діям ззовні або зсередини, відкрито або таємно [151].

Безпека на рівні суспільної свідомості виступає як відсутність небезпеки, збереження чи надійність, і таке поняття вживається щодо найрізноманітніших процесів, як природних, так і соціальних [148, с. 7]. Відповідна категорія відображає не просто своєрідні властивості самого феномену у певній сфері діяльності, а й все-таки залучає до свого складу загальні й типові характеристики всіх сфер життєвого процесу людини та суспільства, що у своїй сукупності спрямовані на виживання соціальної системи, особи, суспільства й держави.

Поступово у широкий вжиток вводиться поняття «національна безпека». Цей термін уперше був використаний в науковому лексиконі на початку XX століття в посланні президента США Конгресу, пояснювалось захоплення зони Панамського каналу інтересами саме національної безпеки [105]. Надалі цей термін став активно використовуватися як у науці, так і практиці міжнародних відносин. У 1947 році конгресом США прийнятий Закон «Про національну безпеку», згідно з яким було створено функціонуючу дотепер Раду національної безпеки, завданням якої є консультування президента з питань, що стосуються основних аспектів внутрішньої, зовнішньої і військової політики. Наразі Ради безпеки (з різними назвами) як елемент державної влади та управління є в більшості країн світу [153].

Національна безпека в єдиній системі безпеки виконує ключову роль. Пояснюється це тим, що особистий і колективний інтереси можуть бути гарантовані лише в рамках держави його політичними, юридичними, економічними засобами та інститутами влади. Що ж до регіонального і глобального рівнів інтересів, то тільки держави є суб’єктами відносин

відповідних рівнів, оскільки сучасне людство є співтовариством держав. Можливість забезпечити сукупність інтересів усіх рівнів у будь-якій сфері життєдіяльності (політичній, економічній, військовій та інших) визначається насамперед здатністю і готовністю держав виконати це.

Проте держава не тільки абстрактна до соціально-економічної системи суспільства, але одночасно й історично конкретна. В останньому контексті вона, втілюючи певну соціально-політичну систему, є ареною і предметом внутрішньополітичної боротьби різних груп і класів, що становлять певне суспільство. Соціальні групи, що здійснюють політичну владу, охороняють безпеку держави від посягань інших передусім як знаряддя своєї влади. У цьому випадку держава забезпечує свою безпеку, виходячи з власних інтересів.

Національна і державна безпека співвідносяться як ціле й частина. Вони можуть співпадати, але можуть й істотно відрізнятися. При цьому національна безпека первинна, оскільки держава виникає і функціонує в результаті зацікавленості в ній суспільства [151].

На нашу думку, при характеристиці співвідношення між національною і державною безпеками необхідно виходити з їх відмінностей за масштабами соціальних структур (особи як одиничного елемента в будь-якій соціальній структурі; суспільства як сукупності взаємодіючих у різних формах осіб; держави як специфічної форми соціального об'єднання та організації спільності, що забезпечує регулювання і супідрядність інтересів різних соціальних груп), чиї інтереси і безпека захищаються і забезпечуються, а також із ступеня збігу інтересів об'єктів безпеки [244].

До того ж національна безпека – поняття ширше, ніж поняття державна безпека. Розмежування змісту й об'ємів державної і національної безпеки базується на тому, що для першої властива орієнтація на захист державної безпеки через систему органів влади та управління, державно-визначених і офіційно закріплених ідеології, політики, економічної системи тощо. Зміст і об'єм національної безпеки відрізняються від державної за системою інтересів громадян, а також організацій та соціальних структур, які не відносяться до офіційно проголошених. Для державної безпеки, як частини національної,

властива орієнтація на захист державних утворень через систему державних органів влади та управління. На її рівні розглядається суспільна безпека як стан і підтримка громадського порядку, безпека державного устрою, продовольча безпека та ін. При подібності або відсутності антагоністичних суперечностей між інтересами різних соціальних груп можливий збіг державної і національної безпеки [89, с. 16].

По-друге, оскільки сама проблема безпеки виступає однією з найглобальніших проблем людства, їй притаманний системний характер, а отже, вона перебуває під кутом розгляду різних наук (психології, юриспруденції, філософії, соціології тощо). З точки зору психології, безпека розуміється як відчуття, сприйняття й переживання необхідності у захисті життєвих (духовних і матеріальних) потреб та інтересів людей; з точки зору юриспруденції, вона вивчається як система встановлення правових гарантій захищеності особи та суспільства, забезпечення їх нормальної життєдіяльності, прав і свобод [261, с. 672]; з точки зору наукових поглядів філософів і соціологів, безпека розглядається як стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності суспільства, його структур, інститутів і порядків, за яких забезпечується збереження оптимального співвідношення свободи й необхідності [56, с. 18].

По-третє, безпека – це культурно-історичний феномен, тобто самостійне явище, що має історичну форму, зміст, механізм виникнення та розвитку. У перекладі з івриту має значення надійність. З латині («sine cura – securitas») таке поняття означає стан, якому притаманне відчуття захисту [125, с. 48–49].

Як зазначає С. А. Мозоль, кримінологічна безпека в цей історичний момент є одним із провідних напрямів у системі забезпечення безпеки, адже зараз ми постійно стикаємося з небувалим зростанням злочинності та посиленням суспільної небезпечності злочинних проявів. Забезпечення кримінологічної безпеки – це система заходів, здійснюваних державними та іншими органами, організаціями й установами, а також окремими громадянами з метою захисту важливих інтересів особи, суспільства та держави. Головну роль у здійсненні цих заходів відіграють правоохоронні органи, хоча пріоритет

у цій роботі має бути відданий громадським інституціям. Головною метою забезпечення кримінологічної безпеки суспільства, особи та держави є своєчасне виявлення кримінологічних загроз, їх нейтралізація й відображення. Характер і вид загрози впливає на вибір заходів по забезпеченню кримінологічної безпеки, визначає напрями забезпечення безпеки та сприяє виявленню можливих об'єктів злочинних посягань. Їх конкретизація допомагає координації діяльності різними державними та громадськими структурами [124, с. 127].

Своєю чергою, В. В. Сазонов у *вузькому кримінологічному розумінні* визначив *економічну безпеку* як стан захищеності економічної систем та її інститутів від дії кримінальних практик і криміногенних факторів (загроз). У *широкому* ж *кримінологічному розумінні економічна безпека* – це частина національної безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень ураженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру та довкілля. Це визначення, ясна річ, не є бездоганним з точки зору економічної теорії, однак є цілком прийнятним, на нашу думку, для забезпечення саме кримінологічної складової економічної безпеки [242]. Неважко при цьому помітити, що в цьому визначенні використовуються оціночні категорії, як-то прийнятність і допустимість. Ми свідомо їх вмонтували в дискурс цього дослідження з метою позначення мінливості, гнучкості й адаптивності самого феномену «економічна безпека», його контекстуальності та принципової неможливості задати й забезпечити стійкі параметри протягом умовно тривалого часу, на відносно довгу перспективу [217, с. 65–66].

При аналізі економічної безпеки науковці вирізняють насамперед, три важливих складові: 1) економічна незалежність, що означає насамперед можливість самоідентифікації економічних інтересів держави, здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі; 2) стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів

економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів; 3) здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни [162, с. 28].

Своєю чергою, Я. А. Жаліло під економічною безпекою пропонує розуміти складне системне утворення, «що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб і власного населення, і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [59, с. 143]. Варто відмітити обґрунтованість останньої дефініції, з огляду на те, що вона об’єднує в собі інші види безпеки, серед яких виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека, екологічна, ресурсна (сировинно-ресурсна), політична, кримінологічна та медична безпеки [139, с. 182; 124, с. 87; 122; 119].

Однак сутність економічної безпеки доцільно все таки визначити не лише як здатність до відтворення та задоволення суспільних потреб, а передусім, як стан економіки, інститутів громадянського суспільства та влади, при якому забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх і зовнішніх процесів. Інакше кажучи, економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів громадянського суспільства та влади створювати і реалізовувати механізми захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства [206, с. 29].

Натомість, деструктивна поведінка завжди була, є, й очевидно, що буде невід'ємною складовою суспільного розвитку (в негативному сенсі). У тих чи інших формах вона супроводжувала людство на всіх етапах його становлення, визначаючи основний вектор розвитку як моральних принципів, так і правових засобів, необхідних для їх захисту. І якщо донедавна особливе занепокоєння викликала активізація різноманітних соціально негативних явищ, пов'язаних з порушенням громадського спокою, насильством і жорстокістю, то останніми роками дедалі більшого поширення набули такі небезпечні вияви суспільної поведінки, які спрямовані проти міжнародних, економічних інтересів держави, національної безпеки й обороноздатності країни.

Збільшення кількості кримінальних правопорушень, посилення рівня й масштабів їх учинення, ігнорування проблеми корупції в умовах воєнного стану як з боку законодавця, так і з боку правоохоронних органів, а отже, безкарність основної маси корупціонерів, закономірно викликає обурення в суспільстві. Саме тому в засобах масової інформації набувають популярності заклики щодо посилення засобів захисту державних інтересів, суспільних відносин, власності тощо. Діяльність по забезпеченню безпеки виникає як соціальний феномен щодо подолання суперечностей між об'єктивною реальністю – небезпекою і потребами особи, соціальних груп, суспільства і держави на засадах запобігання, локалізації та обмеження. Небезпека як така є об'єктом управлінської діяльності по усуненню загроз. До предмета цієї діяльності необхідно віднести конкретні загрози небезпеки (військові, політичні, економічні та ін.), а також конкретні матеріальні носії цих загроз (природні, соціально-економічні та інші явища) [162, с. 24–25].

Звернемо увагу також на те, що стан розвитку економіки України протягом останніх десяти років оцінювався як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня [206]. Значний вплив на формування цих показників мала корупція, що успадковує високі ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у економічному розвитку в довгостроковій перспективі. Попри те, що ця проблема була актуальною завжди, в умовах воєнного стану вона особливо загострилася,

набувши загальнонаціонального значення та нових обрисів. Означений висновок підтверджують також і результати проведеного нами соціологічного опитування (Додаток Б), у якому взяли участь працівники правоохоронних органів, а також пересічні громадяни. Зокрема, більшість респондентів (73 та 91 % відповідно) відмітили тенденцію до постійного збільшення рівня корупції, зрощування її з бізнесом, нехтування службовими (посадовими) особами своїми обов'язками, проявлення винятkового цинізму в реалізаціях злочинних задумів, а отже, зростання кількості актів протиправної поведінки, які стають дедалі більш суспільно небезпечними.

Причому респонденти відмітили декілька важливих негативних рис, які збігаються з думками науковців і дають змогу окреслити сутність сучасного кримінологічного стану й додатково свідчать про важливість та актуальність нашого дослідження.

Найперше, мова йде про науковий вакуум у сфері дослідження запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а отже, відсутність загальнодоступних пояснень їх причин, наслідків і новітніх методів протидії (38 та 18 % респондентів) (Додаток Б). Попри численні збільшення кількості актів протиправної поведінки корупційної спрямованості у службовій діяльності та професійній діяльності, пов'язаній з наданням публічних послуг, що спостерігається останніми роками на тлі військових подій, законодавець донині не розробив і не впровадив дієві правові механізми профілактики й боротьби з цими та іншими негативними явищами.

Викладене свідчить про необхідність більш поглибленого наукового вивчення правової природи, сутності та характерних рис окремих видів кримінальних правопорушень, розроблення науково обґрунтованої методики й тактики протидії, зокрема, складним, тим, що вирізняються своєю специфікою, наприклад, вчиняються у місцях, доступ до яких має виключне коло осіб, а службова (професійна) й виробнича діяльність здійснюється під грифом таємності, упровадження механізму профілактики відповідних деструктивних форм поведінки тощо.

Кримінологічний аналіз, слушно підкреслював А. П. Закалюк, найперше має сприяти отриманню кримінологічної характеристики об'єкта та визначенню його змісту як складового елемента кримінології. На найвищому ж рівні кримінологічний аналіз має сприяти теоретичному осмисленню проблем зміцнення правопорядку, запобігання та протидії злочинності [61, с. 55]. У цьому контексті слушною є думка Ю. Б. Данильченка, який наголошує, що кримінологічний аналіз є особливим способом організації та проведення кримінологічного дослідження, що задовольняє низку потреб у виконанні завдань суб'єктів протидії злочинності, а саме: 1) аналіз суті проблем, чинників, детермінаційних зв'язків; 2) змістовне формулювання проблеми, яка підлягає вирішенню; 3) прогнозування значних подій у криміногенній обстановці, що спроможні вплинути на кримінологічну безпеку; 4) прогнозування можливих наслідків управлінських рішень тощо [42, с. 67].

Зважаючи на обмеженість в інформаційному наповненні, у межах цього дисертаційного дослідження, ми пропонуємо зупинитися на кримінологічному аналізі кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі (ОПК), основною метою якого є узагальнення фактичних даних, заснованих на них наукових висновків і рекомендацій щодо правової природи, сутності та змісту кримінально-протиправних діянь, найбільш типових ознак і різновидів, причин, умов, способів та мотивів учинення, рівня суспільної небезпечності тощо.

У цьому контексті варто підтримати і О. С. Кожушка, який зазначав, що кримінологічний аналіз забезпечує кумулятивний ефект від предметно-пізнавальної проєкції доктрини кримінології на будь-яку цілісність чи фрагмент соціальності, в тому числі у поєднанні з конгломератами природничого, технічного і технологічного нормування простору, мислення, практики. Виходячи з цього, стати об'єктом кримінологічного аналізу означає бути підданим вивченню як дійсне (реалізоване, суще) та нереалізоване (можливе, не суще) місце (у широкому розумінні) формування криміногенних факторів, злочинності, а так само потенцій кримінально-превентивній властивості [83, с. 28–29]. Важливо наголосити, що проведене дослідження дасть змогу

вирішити не лише кримінологічну проблему, зокрема, окреслити найбільш ефективні заходи загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень в ОПК, а й стане підґрунтям для розроблення науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо їх розслідування.

Для того, щоб розібратися, що відбувалось з кримінологічною безпекою в ОПК України в останні декілька років, та які вона має подальші перспективи, варто зрозуміти – що це, власне, таке, і в якому стані ОПК нашої країни перебував на початку повномасштабного військового вторгнення.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» під ОПК варто розуміти *сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами* [187].

На думку С. О. Кожушка, уже з цього визначення можна зробити первинні висновки про бінарну природу відтворюваних у ньому кримінальних практик: з одного боку, вони постають як інструменти злочинного збагачення (ОПК як ресурсне поле), з іншого ж – як фактори цілеспрямованої обструкції оборонної здатності держави (ОПК як об’єкт деструктивного впливу з боку ворожого зовнішньо-політичного агента) [81].

Що стосується його стану, то не буде відкриттям, що успадковані від СРСР потужності протягом усіх років незалежного державотворення розкрадалися, а місцями і цілеспрямовано знищувались. Причин тому багато. Навіть війна, яка розпочалася ще у 2014 році, не примусила владу кардинально відроджувати оборонний потенціал. До того ж унаслідок окупації Криму та частини Донецької та Луганської областей, а пізніше і внаслідок інших бойових дій було втрачено кількадесят оборонних підприємств. Так, звісно, зважаючи на очевидну потребу забезпечувати армію, частина заводів отримала замовлення

від держави на виробництво зброї і боєприпасів, однак цей поштовх не призвів до суттєвих змін, хоча потреби Збройних Сил України (ЗСУ) вдавалося в основному закривати.

Незважаючи на те, що керівництво держави розуміло необхідність реформ, а уряд навіть отримав завдання розробити програму по реформі ОПК, яка мала на меті «трансформацію з метою найкращого задоволення потреб сил безпеки та оборони для виконання завдань у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища, сприяння розвитку економіки держави», загальна стагнація продовжувалася [140].

Виокремлення державної політики щодо реформування ОПК передбачає простеження множинних зв'язків між багатьма індивідами, групами та організаціями. І хоча накопичення рішень протягом певного часу може скласти певну мозаїку політики, майже завжди впровадження тієї чи тієї з них має цілеспрямований характер [4]. Л. А. Пал визначає державну політику як «напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [149, с. 22]. Інші дослідники зазначають, що державну політику необхідно відрізняти від щоденних рішень, які приймають державні органи [33, с. 34–35; 28]. По-перше, державна політика має більший масштаб, ніж рішення, вона (політика) є суттю послідовності рішень. По-друге, якщо рішення можуть виробляти самі організації, окремі агенти, то державна політика зазвичай передбачає взаємодію багатьох агентів і організацій та встановлення складних взаємозв'язків між ними [110].

Варто також зазначити, що державна політика не завжди поширюється на все суспільство, вона часто регулює лише певні сфери, тобто передбачає вплив на визначену суспільну групу. Отже, державною називається вона передовсім завдяки своєму походженню. До речі, Л. А. Пал [149] зауважує, що «законодавча влада не є нині єдиним джерелом державної політики», «майже кожну політику можна пов'язати з певним законодавчим актом, але справжній зміст політики часто визначається агентством із делегованими повноваженнями» [110].

Інші науковці визначають державну політику як сукупність цілей та завдань, які практично реалізуються державою, і засобів, що використовуються при цьому [152, 110; 129]. На думку дослідників, у цьому процесі потрібно: а) чітко сформулювати державне бачення майбутнього (ідеал, ідея, ідеологія); б) формалізувати дієві механізми реалізації; в) визначити цілі (довгострокові, середньострокові, короткострокові); г) здійснити стратегічне планування; д) розробити різні варіанти політики; е) прийняти політичне рішення; провести кампанію на підтримку політики; є) реалізувати політику відповідно до зазначених термінів; ж) оцінити вплив певної природи політики на загальноекономічне відродження різних видів економічної діяльності та суспільної практики в державі [231].

Критично аналізуючи різні підходи науковців до визначення сутності державної політики, доходимо висновку, що їх можна поділити на такі три основні групи інтерпретаційних підходів:

1) *пояснення сутності державної політики через діяльнісний аспект вияву державної політики (формальний підхід)*.

Науковець у сфері державного управління І. В. Застрожнікова вважає, що державна політика є «діяльністю органів влади з реалізації виробленого політичного курсу для досягнення встановлених цілей» [65, с. 36]. Натомість Н. Д. Шульга зауважує, що державна політика – це діяльність державної влади з розв’язання наявних проблем завдяки впровадженню комплексу відповідних процедур [259, с. 156]. Причому, з огляду на той факт, що будь-яка діяльність суб’єкта права має активну та пасивну форму вияву, потрібно погодитись з тим, що «державна політика – це не завжди дії, це також утримання від певних дій. Адже не всі сфери суспільного життя потребують активного втручання з боку держави, це може бути пов’язане з певним історичним періодом» [49, с. 23; 260, с. 39–40].

Наукове осмислення наведеного підходу до розуміння сутності державної політики дає змогу стверджувати, що в цьому сенсі державна політика постає як управлінська діяльність (дій чи бездіяльності) державних органів (також суб’єктів громадськості тією мірою, у якій вони можуть бути долученими до

формування та реалізації відповідного виду державної політики в конкретній сфері), що в дійсності виявляється в прийнятті рішень (учиненні дій), або ж в утриманні від прийняття таких актів (вчинення дій) суб'єктами, котрі можуть діяти відповідним чином з огляду на їх повноваження, компетенцію, використовувані при цьому способи, а також достатні умови для такої діяльності [16]. Отже, розглядуваний контекст є досить широким і суто адміністративно-правовим підходом до розуміння відповідного явища в його динамічному вияві.

2) *пояснення сутності державної політики через реагувальний аспект вияву державної політики (змістовий підхід)*. Вітчизняна учена В. І. Андріяш вважає, що державною політикою потрібно вважати «реакцію держави на конкретні проблеми суспільства, або груп у цьому суспільстві, наприклад, громадян, неурядових організацій. Вона покликана погоджувати інтереси, знаходити консенсус, необхідний для стабільності суспільства» [5].

Аналізуючи такий підхід, можемо дійти висновку, що в рамках цього розкривається змістовий аспект попереднього підходу до тлумачення сутності державної політики, котра ігнорується в межах попереднього підходу. Саме тому попередній підхід нами названо «формальним», а розглядуваний – «змістовим», адже в контексті нього державна політика постає не лише як певна діяльність державного органу, а й управлінська діяльність, що об'єктивується тоді, коли в цьому виникає об'єктивна потреба (так звана «суспільна нагальність»);

3) *пояснення сутності державної політики через планово-стратегічний аспект вияву державної політики (прогностично-стратегічний підхід)*. Вітчизняні науковці А. В. Мерзляк і Т. В. Кравченко звертають увагу на те, що державною політикою є «певний стратегічний курс, що спрямований на розвиток держави та якого дотримується уряд» [121, с. 178]. Таким чином, в окресленому контексті державна політика постає в якості обраного повноважними суб'єктами публічної адміністрації напрям дій (чи бездіяльності) у певній сфері суспільних відносин і процесів. Причому більшого наповнення цей підхід до тлумачення державної політики набуває в

позиції щодо сутності цього явища, яку окреслює Н. В. Коршунова, на думку якої «державну політику варто тлумачити як цілеспрямовану, порівняно стабільну, свідомо-вольову форму діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, що за допомогою спеціальних засобів, методів і процедур спрямована на розроблення стратегічного курсу розвитку найважливіших сфер життєдіяльності суспільства й тактичного управління ними з метою оптимального узгодження інтересів соціальних суб'єктів» [88, с. 141]. Відтак, саме в контексті позиції цієї дослідниці державна політика є не лише суто управлінською діяльністю державних органів чи діяльністю-відповіддю на те, що вимагає реакції держави, а також – стратегічною діяльністю державних органів, й постає в якості складного соціально-правового, політичного та економічного феномену, що: 1) має чітку юридичну форму, наповнену конкретним змістом; 2) об'єктивується на підставах й умовах, визначених законодавством; 3) передбачає існування механізму її формування й реалізації відповідно до певних стратегій і програм, а також нагальних потреб суспільства й держави.

Відповідне визначення державної політики поєднує формальне, змістове та прогностично-стратегічне тлумачення, а тому в цьому науковому дослідженні буде використано, як фундаментальне для подальшого наукового осмислення, пояснення та концептуалізації *кримінологічної політики в ОПК*.

Державний сектор ОПК представлено підприємствами (машинобудівні, авіабудівні, суднобудівні та судноремонтні, бронетанкові заводи, дослідницько-проєктні центри, зокрема, конструкторське бюро, а також науково-виробничі й науково-дослідні комплекси, інститути тощо), об'єднаним раніше концерном (ДК) «Укроборонпром», а нині АТ «Українська оборонна промисловість», яка є суб'єктом делегованих повноважень щодо управління об'єктами державної власності. Унаслідок зазначеного, посадові особи мають діяти виключно на підставі, у межах визначених повноважень та у способи, що передбачає Конституція та інше законодавство України, під час реалізації ввірених їм повноважень [85; 267, с. 123].

Варто додати, що у Великий Британії також використовується поняття «оборонна промисловість» (Defence Industry) [271]. У Франції «оборонна промисловість і промисловість сектору безпеки» (Defence and security industry) [269]. Однак у США поки що збережено поняття воєнно-промисловий комплекс (Military–Industrial Complex) [268].

АТ «Українська оборонна промисловість» займається виробленням продукції військового, цивільного, а також подвійного призначення: бронетанкова, авіаційна, морська і спеціальна техніка, а також радіолокаційна техніка, засоби протиповітряної оборони, радіозв'язку, радіолокації та радіоелектронної боротьби, засоби ураження (зокрема, артилерійське, високоточне озброєння), вибухові речовини (тринітротолуол, піроксилін та ін.). Окремим напрямом роботи є експортно-імпортні операції, тобто зовнішньоекономічна діяльність у сфері торгівлі продукцією військового та подвійного призначення. Основний суб'єкт господарювання, який забезпечує цей напрям його діяльності, – державна компанія «Укрспецекспорт» [81, с. 3] (передали до сфери управління Міноборони на час воєнного стану [241]). Очікувані результати від такої діяльності по суті вже сформульовані, а також визначений їх вплив на існуючий стан справ і конкретне розв'язання проблем. Так, стратегія розвитку ОПК України – *документ, що розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів*[1] [187].

Утім, будь-яка сфера відносин, в якій йдеться про управління коштами, а особливо державними, характеризується підвищеними корупційними ризиками. І саме неналежний кримінологічний супровід функціонування ОПК в Україні призвів до того, що з-поміж інших криміногенних факторів наявна проблема вчинення службовцями (посадовими) кримінальних правопорушень.

[1] *Примітка.* Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» огляд оборонно-промислового комплексу України – процедура оцінювання стану і готовності оборонно-промислового комплексу стосовно задоволення потреби сектору безпеки і оборони в озброєнні, військовій та спеціальній техніці.

Особливою латентністю в цьому відношенні вирізняються посади категорії «А», тобто найвищого корпусу державної служби. Задекларовані в Стратегії національної безпеки (2015 і 2020 рр.), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2011 і 2020 рр.), як і прийнятих раніше загальнодержавних комплексних цільових програмах (1993, 1996, 2000, 2006 рр.), концепціях (2010 і 2011 рр.) правові та інституційні зміни здебільшого залишаються нереалізованими. Попри якісне оновлення системи кримінальної юстиції, модернізацію правоохоронних інституцій та судочинства загалом, у тому числі, на діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням негативно позначається недооцінка потенціалу прогнозування криміногенної ситуації у масштабах країни [20, с. 1] та в окремо визначених сферах суспільної діяльності, зокрема в ОПК. Однак доводиться констатувати про наявність розуміння у керівництва держави та правоохоронних органів глибини й гостроти цієї проблеми. Щодо предмета нашого дослідження, серед іншого про це може свідчити створення спеціалізованих прокуратур у сфері оборони, положення про яке затверджено наказом Офісу Генерального прокурора від 05 березня 2020 р. [194].

Водночас, на думку С. О. Кожушка, хоча юрисдикційна діяльність і є важливою та необхідною, однак очевидно є недостатнім напрямом протидії злочинності в ОПК України. Як зазначає дослідник (з чим ми погоджуємся), ключовим має бути проактивний, системний, випереджаючий кримінологічний вплив на детермінаційний комплекс кримінальної активності. Останній виявляє свої мережеві зв'язки і в структурах політичної (внутрішньої і зовнішньої), і економічної (також внутрішньої і зовнішньої), і організованої злочинності, що ставить на порядок денний необхідність формування адекватного, сучасного й повного розуміння феномену цієї злочинності як первинного кроку до кримінально-превентивного стратегування [81].

Детальніше економіко-правовий зв'язок Стратегій розвитку ОПК України та комплексних цільових планах і концепцій боротьби зі злочинністю можна простежити на теоретико-практичному прикладі. Нині, сталий розвиток ОПК

суттєво ускладнений. Відповідно до Стратегії розвитку ОПК України [202] поточні та прогнозовані чинники, поділяються на:

І. Внутрішні умови.

Організаційна структура української оборонної промисловості та система управління нею є недієвою і малоефективною, внаслідок чого поступово зменшується інноваційна складова діяльності, результативність та ефективність також мають сталу тенденцію до зменшення, зокрема:

– головним методом управління державною часткою оборонної промисловості все ще залишається адміністративний примус;

– більшість суб'єктів господарювання не володіє достатнім ступенем науково-технічної, фінансово-економічної та виробничої самодостатності;

– у виробництві переважають технології третього і четвертого технологічних укладів, не створено належних набутків п'ятого і шостого технологічних укладів, що призводить до невідповідності лінійки систем, підсистем озброєння та військової техніки, що виробляються підприємствами, сучасному рівню;

– основні параметри господарської діяльності українських оборонних підприємств (структура та використання основних засобів, обсяги досліджень і виробництва, продуктивність праці, кадровий склад тощо) не відповідають сучасним вимогам;

– наявні засади організації оборонно-промислової діяльності у державі не відповідають пануючим тенденціям світового індустріального розвитку, зокрема принципам, визначеним у стандартах ISO, що являють собою найбільш адаптовані механізми управління матеріальним виробництвом у ринкових умовах за критерієм якості;

– поширені у світі механізми планування, контролю, забезпечення та постійного удосконалення господарської діяльності, зокрема за допомогою таких відомих інструментів, як «бережливе виробництво», технології безперервних операційних покращень, системи безперервної інформаційної підтримки життєвого циклу продукції, або інших, недостатньо впроваджені або взагалі відсутні;

– складність із забезпеченням кваліфікованими робітничими кадрами, руйнація системи професійно-технічного навчання;

– темпи переозброєння Збройних Сил України, інших складових сил оборони на новітні (модернізовані) зразки не забезпечують завантаженість виробництва в оборонній промисловості та, як наслідок, підприємства мають обмежені можливості для інвестицій у ліквідацію технологічного відставання, існування та розвиток підприємств можливі лише у разі наявності портфеля іноземних замовлень;

– через російську військову агресію та тимчасову окупацію частини суверенної території України були втрачені підприємства оборонно-промислового комплексу, які виробляли озброєння, військову та спеціальну техніку та/або брали участь в кооперацийних зв'язках з іншими підприємствами - виробниками озброєння, військової та спеціальної техніки;

– в Україні відсутні підприємства, установи та організації, що займаються створенням і виробництвом бойової авіації (літаки, вертольоти), систем протиповітряної оборони/протиракетної оборони, систем повітряно-космічної оборони, високоточних гіперзвукових літальних апаратів різного базування та засобів захисту від них, практично відсутні виробництва радіоелементів і мікроелектроніки, багатьох критично необхідних для виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки матеріалів і комплектувальних виробів [202].

На нашу думку, розробниками у такому переліку залишено поза увагою ще один пункт, оскільки, сталому розвитку ОПК перешкоджає не тільки військово-політична та економічна ситуація в країні, що виникла внаслідок збройної агресії росії проти України, а також, як вже було зазначено, і фактор вчинення кримінальних правопорушень [246; 247]. Поділяємо думку Ю. Б. Данильченка та А. О. Сарат про те, що серед усього спектра загроз особливе місце займає корупційний вплив (як прямому, так і завуальованому, що здійснюється через внутрішніх агентів) на військову безпеку держави [41, с. 59; 219].

Акцентуємо увагу на тому, що ОПК є досить закритою сферою діяльності, що диктується як необхідністю збереження комерційної таємниці

щодо низки технічних і технологічних розробок й захисту їх від промислового шпигунства, так і захисту від диверсійних атак з боку ворожих суб'єктів. Але, поряд з цим, саме ця закритість формує захищене середовище не лише від зовнішньо-деструктивних факторів, а й від контролю з боку суспільства та продукує низку корупційних та інших криміногенних ризиків [81]. Як слушно відмітив В. В. Сокуренко, ОПК потребує самостійного та специфікованого оперативно-профілактичного антикорупційного супроводу [225, с. 601].

Системність проявів корупції у секторі оборони України, дійсно, свідчить про наявність специфічних причин і умов, які її зумовлюють. У загальному вигляді це по суті факторний вплив, який можна віднести насамперед до впливів на армію з боку зовнішнього надмірно корумпованого середовища. Звідси слідує, що одним з ключових пріоритетів у забезпеченні безпеки в ОПК має визнаватися *кримінологічна політика* як складова артерія зазначеної вище національної безпеки, сутнісний зміст якої полягає у скоординованій діяльності усіх гілок влади й інституцій громадянського суспільства, що спрямована на виявлення та усунення причин та умов (детермінантів) кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, прогнозування можливих змін у криміногенній ситуації, коригування напрямів управління системою кримінальної юстиції тощо.

Заслуговує на увагу характеристика кримінологічної безпеки як складової національної, наведена Д. М. Прокоф'євою-Янчиленко, яка, на думку дослідниці, становить об'єктивний стан захищеності інтересів особи, держави, суспільства та навколишнього середовища від кримінальних внутрішніх і зовнішніх загроз засобами кримінологічної профілактики, кримінально-правовими засобами та засобами інших галузей права кримінального циклу, а також за допомогою відповідної юридичної (в тому числі й правоохоронної) діяльності, та суб'єктивне усвідомлення такого стану [211, с. 29–30].

Варто погодитись також з Т. В. Мельничук з приводу того, що сама по собі концепція кримінологічної безпеки враховує значимість профілактичної діяльності щодо зменшення кількості вчинюваних протиправних діянь й покликана забезпечити охорону суспільства від розширеного самовідтворення

кримінальних правопорушень, зменшення їх рецидиво-небезпечності та головне гарантування максимального усунення суспільно шкідливих наслідків» [119, с. 136], адже профілактика є «постійним супутником» протидії злочинності, за допомогою якої стає можливим запобігти вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Водночас невизначеність цілей, завдань, принципів і засобів (правових, інформаційних, превентивних, репресивних, прогностичних тощо) державного впливу на злочинність виявляє наявні прогалини та породжує нові проблеми доктринального, правового й організаційного характеру, які на практиці вимагають ефективного розв'язання. За результатами проведеного наукового аналізу, в основу градації завдань кримінологічної політики в ОПК, на нашу думку, варто взяти класифікацію, запропоновану В. В. Василевичем [20, с. 12] з їх подальшим виокремленням, як:

оперативних – створення стратегії боротьби зі злочинністю та її реалізація на правотворчому, правозастосовному, загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й організаційно-управлінському рівнях;

тактичних – забезпечення інтеграційних зв'язків кримінологічної політики в ОПК в процесі її взаємодії з кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та кримінально-виконавчою політиками, а також упровадження кримінологічної практики в діяльність системи органів й установ кримінальної юстиції; упровадження в теорію і кримінологічну практику наукових досягнень та передового вітчизняного й зарубіжного досвіду, удосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення діяльності органів і установ системи кримінальної юстиції;

стратегічних – забезпечення на державному рівні ефективної діяльності наукових й освітніх закладів щодо підготовки фахівців у сфері здійснення кримінологічної практики з вирішення проблем нейтралізації криміногенних і факторів; створення умов для розвитку інституцій громадянського суспільства в галузі захисту прав людини, кримінологічних центрів асоціацій; комплексне реагування держави на обставини та фактори, які сприяють злочинності [20, с. 13].

ІІ. Світові тенденції.

Зміни у зовнішньому середовищі формують нові виклики і можливості, які матимуть у найближче десятиліття істотний вплив на розвиток ОПК, зокрема:

– в економічній політиці держав прослідковуються ознаки переходу від глобалізації до ізоляції;

– відбувається стрімке зростання міжнародної конкуренції на світовому ринку озброєння, військової та спеціальної техніки;

– змінюється структура світової економіки, виникає дефіцит ресурсів (енергетичних, продовольчих, питної води), що буде стимулювати зростання ринків озброєння, військової та спеціальної техніки;

– продовжиться випереджаюче зростання ринків, що розвиваються, особливо держав Південно-Східної Азії;

– високі темпи технологічних змін і перехід до нового технологічного укладу (штучний інтелект, розвиток нових технологій зв'язку, біотехнологій, електроніки та інше) ведуть до появи нових і скорочення старих ринків, серед виробників озброєнь загострюється конкуренція;

– негативно впливають на можливості експорту українських озброєнь геополітичні чинники, які також обмежують доступ підприємств національного ОПК до критичних технологій, матеріалів і комплектувальних виробів;

– загострення регіональних і локальних конфліктів призводить до зростання попиту на озброєння, військову та спеціальну техніку, водночас економічна нестабільність, світова криза, пандемії можуть призвести до обмеження доступу на міжнародні ринки, до капіталу для інвестицій, валютних ризиків, зниження попиту на військову продукцію, що вплине на прибутковість довгострокових експортних контрактів;

– дефіцит ресурсів призведе до збільшення собівартості продукції і попиту на енергозберігаючі технології та обладнання [202].

Оборонно-промисловий комплекс не став винятком у процесі глобальної криміналізації економіки, що відбулася під час переходу від планово-адміністративної до ринкової її моделі, послаблення державного регулятивного

впливу та посилення нігілістичних тенденцій управління. Це підтверджується як оцінками правоохоронців, так і моніторингом публікацій у засобах масової інформації та журналістських розслідувань. Водночас глобалізація загалом кримінологічно багатозначна. Як дуже складний та суперечливий соціальний процес, вона одночасно може бути і криміногенною, і антикриміногенною. Причому криміногенність глобалізації набагато перевищує її антикриміногенні можливості. І це положення є вихідним з її комплексної кримінологічної оцінки. Завдання полягає у виявленні тих особливостей глобалізації, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в ОПК, з метою їх своєчасного прогнозування та мінімізації, та тих позитивних сторін її, які сприятимуть недопущенню чи запобіганню кримінальним відхиленням. У структурі цих особливостей значне місце посідають проблеми розширення ринків фінансових спекуляцій, втрати суверенітету національними урядами та інші.

У цьому контексті відмітимо, що фінансові потрясіння в умовах глобалізації провокують економічні, соціальні та політичні кризи, останні детермінують нові серйозні погіршення криміногенної обстановки. Своєю чергою, суттєве обмеження влади, можливостей національних урядів та перетворення їх на прислужників глобального бізнесу призводять до хаосу та безмежної, безконтрольної злочинності. Рада національної безпеки європейської спільноти вважає, що глобалізація кидає виклик управлінським можливостям національних урядів. Це проявляється у потоках інформації, технологій, а також у поширенні зброї й фіктивних фінансових угод. Країнам ЄС та світу загалом потрібно виважено та критично підходити до процесів глобалізації з урахуванням негативних політичних, економічних, організаційних, а отже, і кримінологічних наслідків з метою їх мінімізації. Особливу увагу варто приділити науковому аналізу проблеми оптимізації кримінальної та інших форм відповідальності з метою співвіднесення її з реальними можливостями правоохоронних і правозастосовних органів. Це сприятиме мінімізації безкарності, яка, своєю чергою, суттєво інтенсифікує та детермінує злочинність.

Узагальнюючи викладене вище, а також ураховуючи положення чинного законодавства та національні правові традиції, можна сформулювати такий висновок: *правопорушення в ОПК як один з різновидів девіантності залежно від конкретних умов та обставин може виявлятись у вигляді як делінквентної (адміністративні, дисциплінарні правопорушення тощо), так і кримінальної (злочинної) поведінки.* Проведений науково-практичний пошук засвідчує, що нині статистична звітність не оперує уніфікованим критерієм у досліджуваній сфері [179; 94]. Не сприяє формуванню кримінологічного погляду й той факт, що не всі державні органи оприлюднюють статистику щодо кримінальних правопорушень, учинених службовцями, які працюють (проходять службу) в тій чи іншій галузі оборонної промисловості. За таких обставин цілком закономірно, що сьогодні в науках кримінально-правового циклу відсутні визначення таких понять як «злочинність в ОПК», «запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК» тощо, й відповідно ними не оперують на практиці.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що така ознака кримінальних правопорушень в ОПК, як караність, є обов'язковою кримінологічною ознакою цього протиправного явища. Респонденти (67 % правоохоронців) наголошують, на тому, що досліджувані кримінальні правопорушення мають переважно груповий та організований характер. Варто зазначити, що останніми роками відбулося не тільки збільшення показників роботи щодо виявлення організованих груп, а й певне покращення її якісних параметрів, що проявилося в активізації зусиль по встановленню найбільш небезпечних їх видів [32; 179].

В юридичній літературі як вітчизняні, так і зарубіжні кримінологи досить широко вживають поняття «організована злочинність» (ОЗ) [107; 213; 25]. Однак переважна більшість з них зазначають, що єдиного визначення ще не вироблено. І незважаючи на те, що експертами ООН і запропоновано розуміти під ОЗ відносно велику групу стійких і керованих злочинних утворень, які займаються злочинною діяльністю в корисних інтересах і утворюють систему з використанням таких протизаконних дій, як залякування, корупція та крадіжки

у великих розмірах [215], воно не є цілком прийнятним для всіх країн [58, с. 30].

Варто підтримати міркування П. С. Єпринцева про те, що відсутність послідовної наукової розробки цих понять як у кримінології, так і в суміжних галузях юридичної науки веде до різного розуміння відповідного соціального явища й викликає довготривалі суперечки, де кожен по-своєму правий, залежно від того, який зміст він вкладає в це поняття. Пропозиції ж прийняти закони про відповідальність за ОЗ ґрунтуються на змішуванні кримінального права і кримінології. Кримінальне право може лише зафіксувати поняття кримінального правопорушення, вчиненого організованою групою, як складної форми співучасті й кваліфікуючої ознаки в конкретних складах. Кримінологічні ж ознаки ОЗ повинні описуватись у програмах по боротьбі з цією злочинністю. Це сфера регламентації норм кримінолого-запобіжного призначення. Тому, ми повністю підтримуємо позицію науковця, що зовсім необґрунтовано вимагати від кримінального законодавства нормативного закріплення поняття і складу «організована злочинність» [58, с. 47].

Організована злочинність – не альтернатива державі, а паралельно існуюча система, яка прагне не до протиставлення себе державі, а до налагодження з нею широко розгалужених зв’язків [132, с. 45]. Результати проведеного нами дослідження засвідчили, що до актів злочинної поведінки в ОПК переважно вдаються групи осіб за попередньою змовою, зокрема службові особи органів виконавчої влади, банківської системи та податкової служби і парламентару. Це пояснюється певними кримінологічними особливостями та механізмами вчинення більшості кримінальних правопорушень (детально це питання буде висвітлено в наступних підрозділах дисертації), наприклад, як відмічають правоохоронці, найчастіше йдеться про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а також закупівлю товарів за завищеними цінами через компанії-посередники, що наближені до керівництва держустанов. У повідомленнях про виявлення таких кримінальних правопорушень, нерідко,

зазначається, що кожен другий посадовець держструктур, що фігурує у справах НАБУ, може бути причетним до появи тієї чи іншої схеми розкрадання [239].

Як зазначає Д. Менделєєв, практично в усіх регіонах країни, де є оборонні підприємства, активно працюють «конвертаційні центри», які переводять у готівку сотні мільйонів гривень, функціонують фіктивні й діючі підприємства, які «поставляють» підприємствам ОПК неіснуючі комплектуючі та запчастини, контрафактну й контрабандну продукцію [120]. Своєю чергою, О. В. Воробей конвертаційний центр визначила як спеціалізоване організоване злочинне угруповання, метою діяльності якого є надання послуг щодо незаконної конвертації коштів (перетворення грошей з безготівкового стану в готівку та у зворотному напрямі) шляхом використання мережі фіктивних фірм, імітації фінансово-господарських відносин, фальсифікації облікових і звітних документів [30; 31].

У зв’язку з цим зрозумілим та обґрунтованим видається положення рішення РНБО «Про реформування оборонно-промислового комплексу та підвищення рівня прозорості виконання державного оборонного замовлення» від 06 березня 2019 р. щодо необхідності термінового забезпечення усунення корупційних ризиків, підвищення рівня прозорості та посилення контролю з боку держави і громадськості за діяльністю ДК «Укроборонпром» та інших державних підприємств ОПК, а також про рекомендування правоохоронним органам здійснити перевірку і дати правову оцінку фактам, викладеним у засобах масової інформації, щодо порушень у сфері закупівель продукції, робіт і послуг оборонного призначення [200]. Справедливо буде також відмітити, що ухвалена Верховною Радою України 20 червня 2022 року Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки [180], затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220 Державна антикорупційна програма на 2023−2025 роки [181], відновлена процедура подання електронних декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави, поновлення фінансового контролю, упровадження Єдиного реєстру викривачів корупції, відкриття значної кількості реєстрів виразно засвідчують намір держави досягти значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпеченні злагодженості й

системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування. Крім того, запровадження принципів доброчесності в секторі безпеки й оборони фундаментально позначається на зниженні її рівня, забезпечуючи ефективне функціонування державних інституцій, а також є вагомим індикатором євроінтеграції та готовності до набуття повноправного членства в Північноатлантичному альянсі. Поряд з цим продовжує залишатись ще значна кількість протиріч, прогалин та упущень. З цього приводу слушним є висновок О. Ю. Бусол, а саме: «статистика правоохоронних органів та аналіз повідомлень ЗМІ дають підстави вважати, що антикорупційне законодавство в сучасний період застосовувалося вибірково, головним чином стосовно державних службовців нижчих категорій і посадових осіб або окремих чиновників вищих категорій, злочинні діяння яких набули особливого резонансу в суспільстві» [18, с. 124].

Отже, злочинність в ОПК – *це специфічний вид криміногенної дійсності в органах державного управління, підприємствах, установах і організаціях промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надають послуги військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами, що відображає кримінально-протиправні явища, тенденції і чинники, на стику економічної, політичної та організованої злочинності, переважно за рахунок тривалого функціонування корупційних схем, стійкість яких забезпечується прикриттям владними структурами та їх посадовими особами, що унеможливлює чи ускладнює або може унеможливити чи ускладнити реалізацію задекларованих стратегічних завдань держави* («Про Стратегію національної безпеки України» [201], «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» [202], «Про Стратегію економічної безпеки України» [206], «Про Стратегію боротьби з організованою

злочинністю» [207], «Про Національну стратегію у сфері прав людини» [189] тощо).

Перелік проаналізованих кримінологічних ознак цього деструктивного явища не є вичерпним, однак їх цілком достатньо для того, щоб отримати загальне уявлення про відповідні кримінальні правопорушення як складну кримінологічну категорію, що включає структурний і функціональний виміри, які мають свої компоненти, сегменти та механізми відтворення криміногенності (детермінаційний комплекс) і злочинності як такої. За таких умов, виключно покаранням, неможливо досягнути мети запобіжного впливу. У цьому ракурсі наголосимо на ще одному важливому моменті. Нині розслідування кримінальних правопорушень в ОПК України тривають довго й не завжди завершуються обвинувальним вироком. А якщо вирок і буде – то не обов'язково що для замовника схеми. Тобто, якщо система створює можливості для незаконного збагачення – ними, як показує негативна практика, обов'язково скористаються недобросовісні чиновники чи інші службові (посадові) особи. Проте постійне втручання правоохоронних органів у діяльність ОПК має дорогу ціну у вигляді неминучих збоїв у роботі підприємств чи контрактів щодо яких проводиться розслідування. За умов повномасштабного військового вторгнення відповідна ціна може мати катастрофічні наслідки. Це не значить, що не треба розслідувати випадки корупції чи інші злочинні дії в ОПК, а свідчить про те, що до вирішення цього кримінологічного завдання потрібно підходити в глобальному розумінні змісту проблеми та стратегічно.

Зважаючи на викладене вище, доцільно зробити висновок про те, що мета реформування ОПК України може бути досягнута шляхом реалізації наступних цілей: 1) системне та раціональне реформування; 2) запровадження ефективних механізмів взаємодії між замовниками та підприємствами ОПК; 3) підтримка технічного та технологічного розвитку; 4) інтеграція в світовий ринок озброєння та військової техніки; 5) підвищення інвестиційної привабливості та покращення фінансового стану підприємств; 6) формування кримінологічної безпеки в ОПК шляхом упровадження розроблених автором

загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Для досягнення означених цілей, спираючись на доктринальні положення кримінологічної науки, а також використовуючи функціональний підхід й відповідну структурно-логічну схему, як кінцевий продукт цього дисертаційного дослідження, нами вбачається формування цілісної кримінологічної моделі запобігання злочинності в ОПК, структура якої складається з таких елементів: 1) нормативно-правове регулювання (поточний стан та перспективи розвитку); кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК (аналіз, класифікація тощо); 2) кількісно-якісні показники злочинності (стан, структура, динаміка); 3) причини та умови вчинення кримінальних правопорушень (детермінанти); 4) характеристика особи-злочинця (організованих груп); 5) суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням (система, класифікація, компетенція); 6) заходи запобігання кримінальним правопорушенням (у тому числі виявлення таких діянь, протидія їм та взаємодія суб'єктів запобігання).

1.2. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі

Аналіз історичного розвитку суспільства засвідчує, що противагою морального та культурного збагачення завжди було збільшення кількості й урізноманітнення характеру діянь, які гальмували такий процес, суперечили йому. Це обумовлювало потребу в розробленні та впровадженні ефективних важелів впливу, які б дозволяли виявляти суспільно небезпечні форми поведінки, а також не допускати їх повторного учинення. З огляду на це виникла й отримала відповідний подальший розвиток така форма правового впливу, як встановлення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні протиправні діяння (їх криміналізація), основне призначення якої полягає в офіційному визнанні певних діянь як злочинних і караних, а також у законодавчому встановленні виду й міри покарання за їх учинення.

Визначення дефініції «кримінальні загрози в ОПК» починається зі змісту ключових понять, приміром таких, як «кримінальний» і «загрози». Як відомо, кримінально каране – діяння, відповідальність за вчинення якого передбачена в КК України. Тому в зазначеному контексті поняття «кримінальний» розуміємо як «передбачений КК». Поняття «загроза» розуміємо як явища та фактори, що негативно впливають або можуть вплинути на певний об’єкт або становити небезпеку порушення інтересів певних суб’єктів. Синтез двох зазначених дефініцій дає підстави сформулювати визначення: «кримінальні загрози в ОПК» *як потенційні або реально вчинювані діяння, що передбачені КК України та які негативно впливають або створюють потенційну небезпеку інтересам особи, суспільства та держави.* У науці побутує думка, яку ми також поділяємо, що цей процес відбувається у два етапи: 1) формування загрози, яка здатна спричинити шкоду; 2) безпосередня її реалізація, тобто заподіяння шкоди [232, с. 103]. При цьому джерела кримінальних загроз можна розглядати як ті, у яких така загроза формується або зароджується, так і ті, які безпосередньо її реалізують.

Кримінальний кодекс України охороняє суспільні відносини шляхом визначення суспільно небезпечних діянь і покарань, що застосовуються до осіб, які їх учинили [223, с. 283]. У попередньому підрозділі дисертації ми довели, що за своєю сутністю й змістом злочинність в ОПК є складною багатоаспектною категорією. Це виявляється і в багатогранності умов і причин, які її обумовлюють, і в множинності способів та засобів, які обираються для вчинення кримінальних правопорушень, і в мотивах тощо. Саме тому, постає питання класифікації таких правопорушень, тим паче, що лише за наявності останньої, і можлива подальша розробка механізму запобігання суспільно-небезпечним діянням.

Насамперед, варто зауважити, що класифікація завжди відіграє важливу роль у будь-якому науковому дослідженні. Вона дозволяє встановити ієрархію наукових понять, визначити взаємозв'язки та взаємозалежності між аналізованими об'єктами, а також упорядкувати складові досліджуваних категорій з метою їх оптимального вивчення.

За своєю сутністю класифікація (від лат. classis – розряд, facio – роблю, розкладаю) становить: 1) процес розкладання на класи; 2) визначення системи супідрядних понять (класів об'єктів) як результату такого процесу [128]. Інакше кажучи, це процес штучного поділу досліджуваного об'єкта на складові на підставі однієї або декількох його характерних ознак (властивостей). Класи як результат класифікації становлять сукупність індивідуальних понять, які означені певною єднальною властивістю [128, с. 110]. Вказану властивість називають «ознакою класифікації», або ж «підставою поділу» [128, с. 59; 233, с. 41].

Водночас класифікації притаманна властивість описового інструмента для вивчення взаємного розташування класів з визначеними для них властивостями [21, с. 66–67]. Відразу ж зауважимо, що останніми роками під час досліджень науковці виокремлюють не одну, а відразу декілька підстав для класифікації. Означена тенденція має більше позитивних, аніж негативних наслідків, оскільки дозволяє розширити уявлення про аналізоване явище, більш детально висвітлити всі його характерні риси й сутнісні ознаки, виявити

приховані та другорядні зв’язки між складовими, визначити прогалини й перспективні напрями подальшого наукового дослідження тощо.

При цьому найбільш проблемним питанням під час побудови класифікації окремої категорії кримінальних правопорушень є визначення критеріїв класифікації, оскільки критерій є показником теоретичного та практичного значення класифікації, тих цілей і завдань, що ставляться перед нею. Як відомо, окремі види кримінальних правопорушень можуть поєднуватись між собою, бути взаємопов’язаними, а запобігання їм, чи так само розслідування, потребує комплексного підходу [214, с. 10]. Оборонно-промисловий комплекс не став винятком з цього правила, оскільки і в ньому вчиняють такі кримінальні правопорушення (наприклад, одержання службовою особою неправомірної вигоди), які поєднані та кваліфікуються за сукупністю зі спорідненими (зокрема, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом)). Саме тому, на нашу думку, найбільш вдалою, об’ємною, й, водночас, практично значущою буде розробка класифікаційної таблиці кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, на ґрунтовному поєднанні кримінально-правових ознак із криміналістично значущими [245].

Ураховуючи попередні наукові дослідження [83] та аналіз емпіричної бази, пропонуємо кримінально-правовим класифікаційним критерієм кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, визначити родовий об’єкт й на основі цього критерію виокремити їх основні групи, а саме:

І. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України:

– державна зрада (ст. 111 КК України).

Об’єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують національну безпеку держави. В диспозиції ст. 111 КК України передбачено, що державна зрада з *об’єктивної сторони* характеризується вчиненням хоча б однієї з таких дій: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [221, с. 88–89].

Наприклад, за процесуального керівництва Вінницької обласної прокуратури за фактом державної зради до суду скеровано обвинувальний акт стосовно колишнього співробітника ДК «Укроборонпром», громадянина України (ч. 2 ст. 111 КК України). За даними слідства, 48-річний житель м. Києва, будучи офіцером запасу Збройних Сил України та чинним співробітником підприємства оборонного комплексу, у воєнний час перейшов на бік ворога з метою виконання завдання спецслужб росії зі збирання та передачі їм деталізованих відомостей військового характеру [57].

Оскільки склад цього кримінального правопорушення є формальним, то такі ознаки об'єктивної сторони, як суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, не є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення. Як зазначає Н. С. Кончук, відповідальність за державну зраду настає незалежно від заподіяння конкретної шкоди, яка часто буває істотно віддаленою від діяння у часі, важко піддається конкретизації та доказуванню [86, с. 100].

Суб'єктом державної зради у будь-якій її формі може бути тільки громадянин України, який досяг 16-річного віку. *Суб'єктивна сторона* характеризується виною у вигляді прямого умислу. При вчиненні державної зради винний усвідомлює, що він здійснює перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (вчиняє шпигунські дії, надає іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підривної діяльності проти України) і бажає цього. Мотивами можуть бути користь, помста тощо [141, с. 244–245];

– диверсії (ст. 113 КК України).

Основними безпосередніми *об'єктами* диверсії залежно від форми її вчинення є суспільні відносини, які забезпечують безпеку [78]. У формах *діяння* можуть виражатись як: а) активна поведінка винної особи або б) поєднання активної і пасивної поведінки [79, с. 191].

Наприклад, завдяки оперативному реагуванню українській спецслужбі вдалось запобігти вчиненню диверсій. Так, контррозвідка СБУ затримала

агента фсб у результаті спецоперації в Харкові. Зловмисником є місцевий житель, який у листопаді 2022 року був дистанційно завербований кадровим співробітником оперативної групи фсб. Для виконання ворожих завдань зрадник обходив вулиці Харкова та приховано знімав на камеру свого телефону місця базування та шляхи пересування українських захисників. Крім цього, російський агент виконував завдання щодо виявлення замаскованих підприємств ОПК на території регіону. Розвідінформація потрібна була окупантам для підготовки серії диверсій проти українських воїнів і на оборонних заводах [38].

Суб'єктом диверсії є фізична осудна особа, яка на момент учинення кримінального правопорушення досягла 14-річного віку. *Суб'єктивна сторона* у всіх формах вчинення характеризується двома обов'язковими ознаками: 1) вина в формі прямого умислу і 2) мета ослаблення держави. Мотив та емоційний стан є факультативними ознаками суб'єктивної сторони диверсії, які можуть мати юридичне значення при призначенні покарання винному. Диверсія є кримінальним правопорушенням з усіченим складом у всіх формах її вчинення. Момент закінчення диверсії перенесено на момент учинення дій, безпосередньо спрямованих на заподіяння шкоди об'єкту, характерних для замаху на кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 15 КК України). Це означає можливість: 1) готування до вчинення диверсії в будь-якій формі; 2) закінченого або незакінченого замаху на вчинення вибуху чи підпалу в першій, другій або третій формах диверсії; 3) замаху на непридатний об'єкт або з непридатними засобами в будь-якій формі диверсії [79, с. 192];

– *шпигунство (ст. 114 КК України)* – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства [96].

Наприклад, Шевченківський районний суд міста Києва оголосив рішення у справі про шпигунство на одному із підприємств державного концерну «Укроборонпром». Задокументовано, що зловмисник за грошову винагороду збирав для російської спецслужби інформацію про різні аспекти

функціонування підприємств вітчизняного ОПК та соціально-політичну обстановку у запорізькому регіоні. Зібрані розвідувальні дані він надсилав через відпрацьовані йому офіцером рф канали електронного зв'язку, а також передавав під час особистих зустрічей на території рф і тимчасово анексованого Криму [258].

Об'єктом кримінального правопорушення є зовнішня безпека держави − її суверенітет, територіальна недоторканність, обороноздатність або державна економічна чи інформаційна безпека України, а *предмет* становлять відомості, що містять державну таємницю [222, с. 352].

З *об'єктивної сторони* кримінальне правопорушення може вважатись закінченим з моменту вчинення самого діяння – передачі або збирання відомостей, що становлять державну таємницю. Під передачею відомостей науковці розуміють повідомлення таких відомостей будь-яким способом, через будь-які засоби зв'язку адресатам; під збиранням розуміється добування відомостей у будь-який спосіб [133, с. 230].

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути іноземець або особа без громадянства. Наголосимо на тому, що відповідаючи на небажані факти несанкціонованого поширення інформації, 24 березня 2022 р. парламентарії ухвалили Закон України № 2160-IX, результатом чого стало доповнення КК України новою ст. 114-2, у межах якої було передбачено відповідальність за два самостійні кримінальні правопорушення – несанкціоноване поширення інформації про іноземну військову допомогу (ч. 1) та про дислокацію ЗСУ та інших військових формувань (ч. 2) [74; 218; 27]. Таким чином, на відміну від ст. 114 КК України, суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути як громадянин України, так і іноземець чи особа без громадянства.

З *суб'єктивної сторони* шпигунство вчиняється з прямим умислом. Відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 328, 111, 114 КК України, здійснюється, насамперед, за змістом умислу винного: державна зрада або шпигунство передбачають, що суб'єкт кримінального правопорушення бажає передати відомості, що становлять державну таємницю,

іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а при розголошенні державної таємниці суб'єкт кримінального правопорушення, який діє навіть і з прямим умислом, бажає передати зазначені відомості сторонній особі, яка не є одним із вказаних адресатів. Крім того, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 328 КК України, відрізняється від державної зради і шпигунства за змістом безпосереднього об'єкта та об'єктивної сторони і спеціальним суб'єктом [131; 113; 141, с. 261].

ІІ. Кримінальні правопорушення проти власності (переважну більшість зі всіх кримінальних правопорушень проти власності в ОПК становлять крадіжки майна (27,4 %), привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (61,3 %)) (Додаток В):

– крадіжка (ст. 185 КК України).

Безпосереднім *об'єктом* крадіжки (як і всіх кримінальних правопорушень проти власності) є відносини власності, тобто відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном [134, с. 423]. Окрім специфічних ознак (фізичного, економічного та юридичного характеру) для кожного предмета крадіжки властиві ще кількісні (довжина, ширина, висота, вага, обсяг) та якісні (відображають матеріальний склад і природу речі) характеристики, що впливають на вибір способів підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень [154, с. 9].

Відповідно до реєстру судових рішень та аналізу публікацій в ЗМІ з об'єктів оборонно-промислових підприємств зазвичай викрадають обладнання (16,5 %), інструменти (30,7 %), комплектуючі до військової техніки (35,4 %) тощо (додаток В).

Наприклад, у ніч з 8 на 9 лютого 2022 року з одного з цехів АТ «Київський завод «РАДАР» невстановленими особами викрадено окремі блоки радіоелектронного обладнання, яке використовується в літаках сімейства «СУ», найбільше яких є на озброєнні в росії. Варто зазначити, що злочинці ретельно готували крадіжку та вчинили незважаючи на посилені підприємством заходи з технічної захищеності. За даним фактом

зареєстровано кримінальне провадження та проводиться досудове розслідування під процесуальним керівництвом Офісу Генерального прокурора. Державний концерн «Укроборонпром» та АТ «Київський завод «РАДАР» надають всебічне сприяння правоохоронним органам у розслідуванні цього кримінального правопорушення та інших фактів незаконного проникнення на територію підприємства, що мали місце раніше [240].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 185 КК України) обов'язково включає такі ознаки: *дію* (таємне, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна); *наслідок*, який полягає у переході чужого майна до володіння чи розпорядження іншої особи; *причинний зв'язок* між дією та наслідком; *спосіб* вчинення кримінального правопорушення, що характеризується таємністю [134, с. 424].

Способи вчинення крадіжок на територіях об'єктів ОПК є переважно повноструктурними елементами, що включають в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння, які охоплюються єдиним злочинним мотивом (88,2 %). З аналізу судових рішень було встановлено, що підготовка до вчинення, як правило, передбачала вибір предмета злочинного посягання (74,6 %); попередню розвідку місця (20 %); розробку плану дій (38,5 %); спостереження за місцем, де зберігається майно, або за самим майном (22 %); розподіл ролей (36,4 %) (Додаток В).

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку. *Суб'єктивна сторона* характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. *Кваліфікуючими ознаками* (ч. 2 ст. 185 КК України) є вчинення кримінального правопорушення: повторно; за попередньою змовою групою осіб. *Особливо кваліфікуючими ознаками* є вчинення його: з проникненням в приміщення чи сховище; із завданням значної шкоди (ч. 3 ст. 185 КК України) [134, с. 427]; у великих розмірах; в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4 ст. 185 КК України); в особливо великих розмірах; організованою групою (ч. 5 ст. 185 КК України) [96];

– шахрайство (ст. 190 КК України).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення обов'язково

має включати такі ознаки: *дію* (обманне або вчинене шляхом зловживання довірою, незаконне, безоплатне, поза волею власника заволодіння чужим майном або придбання право на майно); *наслідок*, який полягає у переході чужого майна чи права на майно до володіння чи розпорядження іншої особи; причинний зв'язок між дією та наслідком; причинний зв'язок між дією та наслідком; *спосіб* учинення, що характеризується обманом чи зловживанням довірою. *Обман* може вчинюватись в усній чи письмовій формі конклюдентних дій, стосуватись фактів і обставин, які мають відношення до винного, різних предметів і явищ. *Зловживання довірою* полягає у недобросовісному використанні довіри, пов'язаної з спільною діяльністю тощо [134, с. 440].

Наприклад, прокуратура міста Києва завершила досудове розслідування у резонансному кримінальному провадженні щодо колишнього заступника генерального директора київського заводу «Маяк», викритого на спробі шахрайського заволодіння грошовими коштами при відчуженні майна «Укроборонпрому» (ч. 2 ст. 15 ч. 4 ст. 190 КК України). Згідно з матеріалами слідства, колишній посадовець пообіцяв керівнику комерційної структури сприяння в придбанні майнового комплексу заводу за значно заниженою ціною. Загальна сума угоди мала становити 4,5 млн доларів США, з яких 2 млн доларів покупець мав офіційно сплатити за майновий комплекс, а ще 2,5 млн передати особисто підозрюваному як винагороду за «послуги» [60].

Суб'єкт шахрайства – загальний. *Суб'єктивна сторона* характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. При кваліфікації шахрайства варто враховувати, що отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання. Від шахрайства (ст. 190 КК України) потрібно відрізняти шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), зокрема, відмінність полягає в об'єкті, предметі, об'єктивній та суб'єктивній сторонах, суб'єкті та кваліфікуючих ознаках [134, с. 443].

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України, є вчинення: повторно; за попередньою

змовою групою осіб, а також завдання ним значної шкоди в умовах воєнного чи надзвичайного стану [96]. *Особливо кваліфікуючими* ознаками є вчинення шахрайства у великих розмірах; шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 4 ст. 190 КК України); в особливо великих розмірах; організованою групою (ч. 5 ст. 190 КК України) [96];

– *привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).*

Предметом кримінального правопорушення є лише таке чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її законному відданні, тобто те, що знаходилось в неї на законних підставах і стосовно якого вона здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, доставки, використання або зберігання тощо [96].

Наприклад, у Львові викрили ексочільника оборонного заводу, який «роззброював» ППО напередодні вторгнення росії. Встановлено, що до початку 2022 року фігурант давав необґрунтовані вказівки підлеглим на розукомплектування комплексів ППО, які привозили на це підприємство для ремонту та модернізації. Потім він привласнював «списані» деталі, які містили значну частину дорогоцінних металів. Експертиза підтвердила факти злочинної схеми [238]. Тобто, вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 191 КК України, в ОПК, винна особа використовує наявні у неї правомочності (повноваження) щодо зазначеного предмета. Саме ця ознака передусім відрізняє аналізоване діяння від інших посягань на власність в ОПК (зокрема, крадіжки), при вчиненні яких винний або зовсім не має відношення до майна, або має лише доступ до нього за характером роботи, або йому доручено охороняти це майно, або воно передане йому для використання у виробництві [134, с. 444].

Об'єктивна сторона виявляється у: привласненні чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні; розтраті такого майна зазначеною особою; привласненні, розтраті чи заволодінні чужим майном шляхом зловживання службовим становищем. З цього слідує, що *суб'єкт* кримінального правопорушення – спеціальний. *Суб'єктивна сторона*

характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Для кваліфікації дій за ст. 191 КК України як привласнення необхідно довести, що особа, якій було ввірене чуже майно, обернула його безоплатно на свою користь і не мала наміру у подальшому повернути його або розрахуватись за нього відповідною оплатою. Тому сам по собі факт нестачі майна, ввіреного цій особі, якщо не встановлено причини утворення нестачі, не може бути підставою для притягнення її до відповідальності за нестачу чи кваліфікації останньої як привласнення чи розтрати. Також не є привласненням і тимчасове запозичення матеріально відповідальною особою ввірених їй майна чи грошей, коли вона має намір через деякий (нетривалий) час повернути запозичене за належністю [134, с. 444–445].

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 191 КК України) є вчинення його: повторно; за попередньою змовою групою осіб. До *особливо кваліфікуючих ознак* належить вчинення: у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану; в особливо великих розмірах; організованою групою [96].

III. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (за останні декілька років законодавець істотно реформував систему кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, декриміналізувавши значну кількість діянь і встановивши кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом *(ст. 209 КК України)*).

Неправомірні форми зрощення службових (посадових) осіб та бізнесу в системі господарсько-правових відносин ОПК характеризуються: заснуванням підконтрольних підприємств, або дольової участі у капіталі цих підприємств; одержанням частки в уставному капіталі як плати за послуги; розкраданням коштів шляхом завищення вартості товарів, робіт або послуг, що надає підприємство; використанням службового становища у процесі приватизації, з метою придбання їх у приватну власність, або заволодіння значною кількістю акцій службовою особою, близькими йому особами або іншими особами, в інтересах яких діє службовець; заснуванням фондів соціального та іншого спрямування, за прихованої участі чиновників, які забезпечують легалізацію

фінансових ресурсів, одержаних злочинним шляхом.

Наприклад, з матеріалів кримінального провадження вбачається, що посадові особи одного із державних підприємств-експортерів, яке входить до складу Державного концерну «Укроборонпром», використовуючи службове становище, під час укладання та виконання низки зовнішньоекономічних контрактів на постачання комплектуючих до військової техніки, шляхом складання та видачі завідомо неправдивих документів про нібито надані державному підприємству послуги, привласнили кошти вказаного ДП в особливо великих розмірах. Слідчі дії відбувались в рамках досудового розслідування у кримінальному провадженні, зареєстрованому детективами НАБУ у ЄРДР за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ч. 3 ст. 209 (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) КК України [160].

Таким чином, у наведеній класифікації та у практиці досудового розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відноситься до предикатних кримінальних правопорушень. Водночас, на відміну від інших – похідних, «маскуючих» чи «забезпечувальних» діянь, це є не лише суспільно небезпечним, а й системною загрозою для фінансових ринків і національної економіки загалом, оскільки, введення у легальну господарську і підприємницьку діяльність «брудних» коштів порушує наявний баланс в економіці, сприяє зростанню інфляції, підриває засади добросовісної конкуренції, а також заподіює матеріальну шкоду бюджетам і державним цільовим фондам через ненадходження до них податкових внесків [251, с. 172].

Звідси слідує, що основним *об'єктом* кримінального правопорушенням, передбаченого ст. 209 КК України, є суспільні відносини у сфері функціонування державної фінансової системи як гаранта недопущення залучення в економіку «брудних» коштів. *Додатковим* безпосереднім об'єктом є засади добросовісної конкуренції, нормальна господарська діяльність і відносини у сфері оподаткування [251, с. 172].

Предметом цього кримінального правопорушення є грошові кошти та інше майно, одержані внаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також права на такі кошти і майно. У ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність», закріплене визначення поняття кошти – це гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент (дорогоцінні метали) [164].

Відмітимо, що досить цікаві та дискусійні висновки зробила Л. І. Аркуша, яка зазначила, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, є лише такі доходи, які обов'язково отримані у власність (безпосередньо чи опосередковано). На її думку, не можуть бути предметом легалізації (відмивання) доходів − кредитні кошти та інше майно, які хоч і незаконно отримані, але в силу наявної угоди (договору), особа, що їх отримала, не набуває права власності на них, а одержує їх в користування на певний термін [7, с. 54]. Сьогодні законодавством не визначено мінімального розміру коштів чи вартості іншого майна як предмета легалізації, який дає підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 209 КК України. Тому при кваліфікації передбачених ч. 1 ст. 209 КК України дій, вчинених щодо коштів чи майна, розмір яких є незначним, необхідно виходити з положень ч. 2 ст. 11 КК (малозначність діяння) і передусім ураховувати розмір доходів, одержаних злочинним шляхом (абз. 1 п. 13 ППВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5) [197].

Об'єктивна сторона полягає у таких діях із визначеними у диспозиції предметами: вчинення фінансових операцій та інших правочинів; учинення дій, спрямованих на приховання чи маскування їх незаконного походження чи володіння ними, прав на них, джерела їх походження або їх місцезнаходження чи переміщення; зміну їх форми (перетворення); їх набуття, володіння ними або їх використання [96].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень і судових рішень засвідчив, що до найбільш поширених способів легалізації злочинних доходів, виведених (отриманих) із ОПК, відносяться: використання фіктивних підприємств для здійснення протиправних операцій (63 %); використання банківських послуг

(29,6 %); вкладення коштів у фінансові інструменти (цінні папери) (24 %) (Додаток В).

Суб'єктом такого кримінального правопорушення може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а в разі вчинення тих чи інших правочинів – ще й яка набула повної дієздатності у випадках і в порядку, що передбачені законом, і не була обмежена у дієздатності або позбавлена її судом (п. 15 ППВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5) [197].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується наявністю прямого умислу. Особа усвідомлює, що легалізує кошти та інше майно, здобуті злочинним шляхом, і бажає їх легалізувати, приховавши справжнє джерело їх походження та видавши отримані злочинним шляхом доходи за легальні (законні). Зазначене зумовлює і мету вчинення кримінального правопорушення – ввести «брудні» кошти та майно в легальний сектор економіки [251, с. 179–180];

– ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують легітимне функціонування системи оподаткування України, тобто дотримання встановленого порядку оподаткування юридичних і фізичних осіб, який забезпечує надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) до державного та різних форм місцевого бюджетів. *Предметом* є податки, збори (обов'язкові платежі). Згідно зі ст. 6 ПК України, *податок* – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Кодексу [157]. *Збором* (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, за умов отримання ними спеціальної вигоди, зокрема, внаслідок учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій [251, с. 80]. Визначальним поняттям розрахунків за податками та зборами є податкове зобов'язання – сума коштів, яку плат25ник податків, наприклад податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету в якості податку або збору на

підставі, у порядку та в строки, що передбачені податковим законодавством (зокрема сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установлений законом строк).

Наприклад, Генеральний прокурор України, інформуючи про результати розслідування кримінальних проваджень в ОПК, повідомив про оголошення підозри особі в одному з таких проваджень за фактом вчинення дій по заниженню суми податкових відрахувань до Державного бюджету України у розмірі 26,6 млн грн під час постачання запчастин і комплектуючих на державні підприємства, які входять до складу ДК «Укроборонпром». Вказаній особі інкримінується вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 212 КК України (організація умисного ухилення від сплати податків, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, незалежно від форми власності, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах)[263].

Звернемо увагу на те, що одним з головних недоліків об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, є нечіткість вжитого у вказаній нормі поняття «ухилення від сплати». Відповідний факт не узгоджується з проголошеним в Основному законі правом кожної особи знати свої обов'язки. Реалізація у КК України запропонованої О.О. Дудоровим ідеї комплексної і конкретизованої охорони системи оподаткування, яка передбачає у т. ч. заміну норми про ухилення від сплати податкових платежів нормою про податкове шахрайство, дозволить полегшити й уніфікувати кваліфікацію злочинних порушень податкового законодавства і сприятиме обмеженню дискреційної діяльності правозастосовних органів [55, с. 231].

Формулюючи диспозицію норми КК України про відповідальність за податкове шахрайство, О.О. Дудоров пропонує виходити з того, що суспільно небезпечною і такою, що потребує криміналізації, має визнаватись латентна поведінка відповідного суб'єкта, яка не лише призводить до неотримання

бюджетом сум належних обов'язкових платежів, а й ускладнює (унеможливлює) примусове стягнення державою не сплачених податків і зборів. Цей підхід узгоджується з призначенням кримінального права як знаряддя реагування на найбільш небезпечні для особи, суспільства і держави посягання, а також враховує досвід багатьох зарубіжних країн (із розвинутою ринковою економікою та постсоціалістичних), у законодавстві яких втілено ідею кримінально караного податкового шахрайства. Покладене в основу запропонованої кримінально-правової заборони положення про введення контролюючих органів в оману або залишення їх у невіданні завдяки його виправданій універсальності дозволить охопити обман стосовно різних елементів правового механізму податку чи збору (а не лише щодо об'єкта оподаткування), що спричиняє невиконання податкового зобов'язання, сприятиме обмеженню дискреційної діяльності правозастосовних органів, уніфікує кримінально-правову оцінку злочинних порушень податкового законодавства, а також усуне небезпеку тлумачення як злочину випадків податкової мінімізації [55, с. 380].

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту настання наслідку – фактичного ненадходження до бюджету чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені в строки та в розмірах, визначених законодавством, тобто з нуля годин наступної доби після настання строку, до якого мав бути сплачений податок чи збір. Якщо строк сплати пов'язаний з фактичним виконанням певної дії, то кримінальне правопорушення буде вважатися завершеним з моменту фактичного ухилення від виконання такої дії (наприклад, укладення договору). Таким чином, склад кримінального правопорушення є матеріальним [34].

Суб'єкти можуть бути об'єднані однією загальною категорією – «платник податків, зборів (обов'язкових платежів)». Відповідно до ст. 15 ПК України, платниками податків є фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їхні відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом

оподаткування відповідно до положень Кодексу та інших податкових законів, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків і зборів [157].

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу, за якого винна особа усвідомлює суспільну небезпечність ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачає наслідки у виді ненадходження коштів до бюджетів або державних цільових фондів і неминучість їх настання [34].

IV. Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації:

– розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України).

Об'єктом кримінального правопорушення є режим державної таємниці, тобто встановлений згідно з вимогами відповідних актів законодавства єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці, що забезпечує безпеку держави, а *предметом* матеріалізовані відомості, що становлять державну таємницю [1, с. 114; 23, с. 47; 150, с. 21].

Об'єктивна сторона передбачає розголошення відомостей, яке полягає у діях (таких як усна чи письмова розповідь стороннім особам, по радіо тощо про зміст таємних документів, про таємні вироби чи інші матеріали, аналогічні публікації у відкритій пресі, демонстрування таємних документів, виробів чи інших матеріалів на зібранні або по телебаченню та інше віддання гласності, обнародування певних відомостей) чи бездіяльності (недбале зберігання відповідних відомостей) [142].

Наприклад, контррозвідка СБУ викрила генерального директора одного з держпідприємств, що входить до складу Укроборонпрому, на розголошенні державної таємниці. Слідчі та оперативники встановили, що директор знав про відсутність допуску до державної таємниці у свого заступника з питань режиму. Проте продовжував надавати розпорядження та накладати резолюції для безпосереднього ознайомлення і роботи підлеглого з документами. Вони, зокрема, стосувались розробки та виробництва засобів захисту інформації для використання військовими у зоні операції Об'єднаних сил [50].

Суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний – це особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Такою визнається особа, що має відповідний допуск (першої, другої, третьої форм) до державної таємниці[2], наданий законодавством України [175].

З *суб'єктивної сторони* кримінальне правопорушення може бути вчинено як умисно, так і з необережності. Для кваліфікації не має значення, були такі відомості довірені особі (надані за реєстром, іншим обліковим документом) чи стали відомі за інших обставин [141, с. 260] (за специфікою роботи в ОПК певні відомості, що становлять державну таємницю, можуть стати відомі особі, як це було показано в зазначеному вище прикладі, і випадково);

– *порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України)* (зміст діяльності ОПК визначається не тільки потужністю, а й значенням знаходження виробленої продукції в межах території України, контроль за її переміщенням, а також за нерозголошенням інформації, що використовується для виготовлення такої продукції (товарів)) [81].

Основним безпосереднім *об'єктом* цього кримінального правопорушення є встановлений порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю [40, с. 100]. Міжнародні передачі товарів можуть виражатися у таких діях, як експорт, імпорт, реекспорт, тимчасове вивезення предметів за межі України або тимчасове ввезення їх на її територію, транзит товарів територією тощо. Звідси випливає, що *об'єктивна сторона* виражається в порушенні встановленого порядку.

Наприклад, у результаті заходів, вжитих правоохоронцями у Харківській, Одеській та Київській областях, викрито 3 осіб, які розробили схему незаконного переправлення з України товарів військового призначення. Організатором «схеми» виявився комерсант з Харкова. Правоохоронці встигли запобігти незаконному продажу азійським замовникам авіаційного приладу

[2] *Примітка.* Допуск до державної таємниці надається осудним особам віком, як правило, від 18 років (як виняток такий допуск можуть отримати й особи у віці від 16 до 18 років).

вартістю близько 2 млн грн, який був викрадений з вітчизняного промислового авіагіганта «Мотор Січ». Відповідний прилад є невіддільною частиною новітнього українського авіаційного двигуна, яким комплектуються китайські надзвукові навчально-бойові літаки. Також не допущено вивезення з території України автоматичного радіолокаційного блоку до винищувачів МіГ-29, який, зокрема, призначений для розпізнавання літаків в режимі «свій-чужий» з боку систем ППО [155].

Суб'єкт кримінального правопорушення – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Це може бути як особа, яка взагалі не має права здійснювати міжнародні передачі відповідних товарів, так і особа, яка має право на заняття цією діяльністю, але порушує існуючий порядок. *Суб'єктивна сторона* характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що здійснює міжнародну передачу товарів військового або подвійного призначення, які підлягають державному експортному контролю, з порушенням порядку такої передачі й бажає це зробити. *Мотиви* можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають (зазвичай, корисливі) [262].

V. Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (становлять найчисленнішу класифікаційну групу кримінальних правопорушень в ОПК, які в злочинному механізмі не обмежуються лише одним складом, а охоплюють одночасно декілька та супроводжуються різноманітними способами вчинення):

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України);

Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364–1 КК України);

Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України);

Службове підроблення (ст. 366 КК України);

Службова недбалість (ст. 367 КК України);

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України);

Зловживання впливом (ст. 369-2 КК України).

Безпосереднім *об'єктом* кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як зазначає А. В. Савченко, є правомірна діяльність державного апарату, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремої організації місцевого самоврядування, установи, підприємства (незалежно від форми власності), зміст якої визначається законодавством України, а також авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій [134, с. 861].

Об'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень характеризується тим, що одні з них (ст. ст. 364, 364-1, 365-2, 367 КК України) можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності; інші (ст. ст. 366, 368, 369-2 КК України) – лише шляхом активної поведінки – дії. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони більшості кримінальних правопорушень є наявність безпосереднього зв'язку між діянням особи та її службовою діяльністю чи діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг. Таке діяння завжди: а) обумовлене службовим становищем суб'єкта або його службовими повноваженнями чи повноваженнями з надання публічних послуг і б) вчиняється всупереч інтересам служби чи юридичної особи приватного права або всупереч тим інтересам, заради задоволення і охорони яких особа наділяється повноваженнями з надання публічних послуг під час здійснення нею певної професійної діяльності. Причому закон прямо вказує, що у разі вчинення кримінального правопорушення службовою особою юридичної особи публічного права (ст. 364 КК України) такий зв'язок проявляється у використанні суб'єктом свого службового становища, тоді як у разі його вчинення службовою особою юридичної особи приватного права або особою, яка надає публічні послуги (ст. 364-1 чи ст. 365-2 КК України), суб'єкт використовує лише свої власні (надані йому законодавством) службові повноваження чи повноваження з надання публічних послуг.

С. О. Кожушко пропонує виокремлювати чотири основні напрями реалізації корупційних схем в ОПК: 1) розтрата ввіреного або такого, що

перебуває у віданні, майна – обладнання підприємств ОПК; 2) незаконний експорт (контрабанда) товарів військового та подвійного призначення; 3) привласнення виділених за оборонним замовленням коштів на закупівлю товарів і послуг у фіктивних підприємств, неіснуючих товарів і послуг; 4) закупівлі товарів і послуг за завищеними цінами (зазвичай використовується декілька фірм-посередників) [81, с. 229]. На його думку, ситуативні корупційні кримінальні правопорушення хоча і можуть набувати рис корупційних схем, однак узяті окремо за своїм масштабом, тривалістю діяльності та кількістю залучених осіб не становлять загроз галузевого масштабу, здійснюються поза злочинним контролем, управлінням керівництва галуззю й політичних еліт країни. Своєю чергою, службово-нігілістичні, що полягають у невиконанні чи недбалому виконанні обов'язків працівниками підприємств ОПК, зазвичай, є пов'язаними з корупційними кримінальними правопорушеннями та є їх закономірним продовженням у механізмі кримінальних промислів. Проте вони можуть мати і цілком самостійну феноменологію та детермінацію. Ідеться про виготовлення продукції військового призначення неналежної якості, з порушенням технологічних і технічних умов, у тому числі й унаслідок економії на закупівлі якісних матеріалів, і пов'язане з цим службове підроблення [81, с. 230–231].

За твердженням О. Р. Мулик, корупційні ризики щодо якості продукції оборонного призначення полягають у закупівлі товарів неналежної якості за ціною товарів, які відповідають вимогам щодо якості, встановленим у відповідних нормативно-технічних документах або регламентах. Відповідно, використання неякісних комплектуючих або виготовлення продукції некваліфікованим персоналом веде до економії коштів при виготовленні продукції. Внаслідок цього утворюється суттєва різниця між фактичною ціною товару та його ціною відповідно до договору. Ця різниця за попередньою змовою може бути розподілена між посадовими особами замовника, посадовими й відповідальними особами органів з оцінки відповідності продукції встановленим вимогам якості та представниками виробника продукції оборонного призначення [130, с. 164]. Своєю чергою, О. П. Голота,

конкретизуючи корупційні прояви в ОПК, до зазначених вище додає також маніпулювання з предметом закупівлі; підготовку технічних вимог під конкретного учасника; наявність конфлікту інтересів; маніпулювання на етапі формування лотів, тобто груп товарів для проведення тендеру; відсутність гарантійних зобов'язань щодо предмета закупівлі; недопоставка товарів (робіт/послуг); приймання продукції, яка не відповідає стандартам якості [256, с. 315].

На наш погляд, перераховані основні напрями реалізації корупційних схем в ОПК, безумовно, становлять важливий кримінологічний та кримінально-правовий інтерес, та водночас є вузькими (зважаючи на увесь спектр можливих корупційних діянь в ОПК, особливо в умовах воєнного стану), зокрема, поза увагою залишається тіньове використання нерухомого майна, участь у капітальному будівництві на невигідних умовах, сплата земельних та інших платежів державним підприємством замість приватного тощо).

Суб'єкт таких кримінальних правопорушень може бути як спеціальним, так і загальним, і закон виокремлює серед них 4 категорії: 1) тільки службові особи публічного права (ст. ст. 364, 368 КК України); 2) тільки службові особи приватного права (ст. 364-1 КК України); 3) службові особи як публічного, так і приватного права (ст. ст. 366, 367 КК України); 4) особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (ст. 365-2 КК України) [237, с. 13].

Для *суб'єктивної сторони* більшості кримінальних правопорушень з матеріальним складом (ст. ст. 364, 364-1, 365-2, ч. 2 ст. 366 КК України) характерна умисна форма вини, бо стосовно окремих з них закон прямо вказує на умисний характер діяння і в ст. ст. 364, 364-1 КК України встановлює відповідальність за умисне використання влади, службового становища чи наданих повноважень, а у ст. 365-2 КК України – ще й на спеціальну мету – одержання неправомірної вигоди – прагнення винного створити можливість для подальшого володіння, користування і розпорядження нею на свій власний розсуд. Але наявність мети одержати неправомірну вигоди не виключає такого психічного ставлення винного до зазначених у ст. ст. 364, 364-1, 365-2

КК України наслідків, яке полягає не тільки у прямому, а й у непрямому умислі [96].

Як приклад, у 2022 році НАБУ та САП повідомили про підозру директору державного приладобудівного заводу (входить до складу ДК «Укроборонпром») в одержанні 2,44 млн грн неправомірної вигоди та недекларуванні нерухомості за кордоном. Дії особи кваліфікували за ч. 4 ст. 368, ч. 1 ст. 366-2 КК України. Слідство встановило, що директор держпідприємства впродовж вересня 2016 – січня 2017 р. одержав від осіб, пов'язаних з ТОВ «Оптимумспецдеталь», неправомірну вигоду («відкат») у понад 2,44 млн грн за приховування махінацій з безпідставною оплатою за поставку товарів військового призначення на користь зазначеної компанії [51].

Варто додати, що на відміну від інших кримінальних правопорушень, КК України унеможливлює звільнення від відбування покарання за амністією осіб, які визнані винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, та вироки стосовно яких не набрали законної сили, а якщо вироки щодо таких осіб набрали законної сили, унеможливлює їх повне звільнення від відбування покарання за амністією. Застосування амністії щодо таких осіб стає можливим лише після фактичного відбуття ними двох третин – при вчиненні нетяжкого корупційного злочину, або кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та трьох чвертей – при вчиненні умисного особливо тяжкого злочину (ч. 4 ст. 86 КК України). Аналогічні обмеження й строки встановлені і щодо застосування помилування до осіб, визнаних винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень (ч. 3 ст. 87 КК України) [64, с. 154].

Отже, запропонована нами диференціація системи кримінально караних виявів в ОПК має вагоме кримінологічне значення, оскільки дає змогу в подальшому максимально повно визначити причини й умови, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, оцінити характер і масштаби суспільно небезпечних наслідків, які ними заподіюються, сформувати характеристику особи, схильної до злочинної поведінки; запропонувати диференційовані засоби, спрямовані на профілактику й запобігання кримінальної протиправності тощо.

Спільною кримінально-правовою ознакою майже всіх кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, є корисливий мотив. При цьому, серед зазначених груп набули розповсюдження кримінальні правопорушення проти власності, поєднані з кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності, та протиправними діяннями у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Тобто, нині до системно-корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, додається низка акцесорних кримінальних практик [81, с. 230], зокрема, легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом, та інші «забезпечувальні» кримінальні правопорушення.

1.3. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі

Кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, тим паче в умовах воєнного стану, дає підстави визнати, що вони, без перебільшення, набувають ознак реальної загрози для національної безпеки України. У межах запобігання таким кримінальним правопорушенням неможливо не згадати про суб'єктів, які здійснюють таку діяльність. Як зазначено О. М. Литвином: «... для побудови грамотної, дієвої політики потрібне чітке уявлення про її механізми, технології, процедури, а, головне, – про систему її суб'єктів. Останні впливають сотнями способів, через різноманітні канали, з абсолютно відмінними (інколи – контрадикторними) цілями. Не знаючи принципів, методів і форм їхньої діяльності, неможливо передбачити, який первинний стратегічний задум та, зрештою, якою буде сама політика» [109, с. 44–47].

Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, утворюють у функціональному й організаційному відношенні систему, об'єднану спільністю мети. Така система є складною будовою, оскільки, групи суб'єктів, що входять до неї, утворюють відносно самостійні формування.

Кожне з таких є підсистемою більш великої системи та водночас складається зі своїх підсистем, що зумовлено багатогранністю поставлених завдань.

З огляду, на сфери діяльності та функціональні обов'язки, усю сукупність суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, було поділено на два рівня:

І. З*агальний* (макростратегічний) рівень – до нього відносяться суб'єкти, що відповідають за формування та реалізацію державної політики в сфері оборони взагалі, та щодо запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та ін.);

Розкриваючи відповідну класифікацію, систему та повноваження суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, передусім, зазначимо, що віднесення Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України до загальних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, пов'язане з тим, що саме ці суб'єкти наділені повноваженнями щодо формування державної політики, визначення її основних напрямів і загальної стратегії розвитку.

Президент України як гарант додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина повинен усіляко дбати про забезпечення їх додержання і захисту, у тому числі засобами запобігання злочинності. Певною мірою ці повноваження виконувалися, зокрема, глава держави неодноразово затверджував Комплексну програму боротьби зі злочинністю (1999, 2001, 2005 рр.). Впроваджувались й інші концептуальні та стратегічні документи з питань протидії деяким виявам злочинності, зокрема корупції [204]. Проте однією із суттєвих прогалин був, і залишається недостатній контроль за виконанням указів та розпоряджень Президента України, а також відсутність належної відповідальності тих, хто допускає їх невиконання. Звернемо увагу також на те, що по сьогоднішній день, відповідно до п. 50 Статуту ДК «Укроборонпром» Генерального директора Концерну призначає на посаду та звільняє Президент України за поданням Прем'єр-міністра, хоча такі повноваження Президенту не надає Конституція України [45]. Натомість, Законом України «Про особливості реформування підприємств оборонно-

промислового комплексу державної форми власності» визначено, що після реформування Концерну керівника виконавчого органу призначатиме наглядова рада [195; 267, с. 108].

Президент України очолює *Раду національної безпеки і оборони України*, яка в межах повноважень, визначених Конституцією України: 1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає відповідні рішення; 2) координує виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених у дію указами Президента України, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції; 3) залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності; 4) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання; 5) координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану; 6) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану; 7) координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров’я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України; 8) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби із злочинністю з питань національної безпеки і оборони [199].

Національна рада з питань антикорупційної політики створена Указом Президента від 14 жовтня 2014 р. № 8081/2014. [188]. Це консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до завдань якого входить: 1) підготовка та подання Президентові України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії; 2) здійснення системного аналізу стану запобігання і протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживаються для запобігання і протидії корупції; 3) підготовка та надання Президентові України узгоджених пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії корупції; 4) оцінка стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці і розвитку (OECD), інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання і протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері; 5) сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції.

Національна рада відповідно до покладених на неї основних завдань: 1) здійснює комплексну оцінку ситуації і тенденцій у сфері запобігання і протидії корупції в Україні, аналізує національне антикорупційне законодавство та заходи щодо його виконання; 2) здійснює моніторинг та аналіз ефективності реалізації антикорупційної стратегії, вносить пропозиції щодо поліпшення взаємодії органів, відповідальних за її імплементацію; 3) бере участь у підготовці для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України законопроектів у сфері запобігання і протидії корупції; 4) готує пропозиції щодо законопроектів, проектів інших нормативно-правових актів у сфері запобігання і протидії корупції; 5) бере участь у підготовці послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в частині реалізації антикорупційної політики; 6) організовує вивчення громадської думки з питань, що розглядаються Національною радою, забезпечує висвітлення у засобах масової інформації результатів своєї роботи; 7) сприяє науково-методичному

забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції, проведенню аналітичних досліджень, розробленню методичних рекомендацій у цій сфері; 8) готує пропозиції щодо підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у сфері запобігання і протидії корупції [188].

Верховна Рада України визначає основоположні правила поведінки, що є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, незалежно від їх правового статусу. Її повноваження свідчать про те, що запобігання кримінальним правопорушенням законодавчим органом держави здійснюється шляхом: прийняття законів, контролю за виконанням бюджету, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного розвитку тощо; розгляду і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; призначення низки вищих посадових осіб у державі тощо [85; 39, с. 6].

Отже, головний внесок у запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, полягає в законотворчій, організаційно-установчій та контрольній діяльності (наприклад, 6 жовтня 2021 р. набрав чинності Закон України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності», який визначив особливості правового, економічного та організаційного регулювання щодо перетворення ДК «Укроборонпром» в акціонерне товариство, а також державних унітарних підприємств, які входять до складу Концерну, – у господарські товариства, управління і розпорядження їхнім майном [195]).

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді, що керується у своїй діяльності Конституцією, законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України [156].

До головних завдань і функцій Кабінету Міністрів України належать: 1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції

та законів України, актів Президента України; 2) ужиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного й усебічного розвитку особистості; 3) забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 4) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; 5) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; 6) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 7) організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; 8) спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю, серед яких, у межах досліджуваної проблематики, слід вказати на профільне – *Міністерство оборони України*, яке здійснює:

а) забезпечення формування та реалізацію державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, оборони і військового будівництва, зокрема, формування та реалізацію політики в галузі оборонного планування, військової освіти та науки, військово-технічної та військової кадрової політики;

б) військово-політичне керівництво ЗСУ;

в) здійснює у встановленому порядку координацію діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони [226, с. 258].

ІІ. *Тактичний* (мікростратегічний) рівень – об'єднує цільових суб'єктів реалізації заходів спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» [177] є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

Утворене на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 118 [209], НАЗК притаманно низка спеціальних ознак, які визначають його правовий статус, місце в системі суб'єктів запобігання та протидії корупції, а також специфіку діяльності [70, с. 250].

Основними функціями Національного агентства є такі:

– аналіз ситуації з корупцією в Україні та розроблення на його основі Антикорупційної стратегії та державної програми з її реалізації, моніторинг їх виконання;

– виявлення корупційних норм у законодавстві та проектах актів;

– контроль за дотриманням правил етичної поведінки, законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності публічних службовців;

– координація й надання методичної допомоги державним органам та органам місцевого самоврядування у виявленні й усуненні корупціогенних ризиків у їх діяльності, погодження та контроль виконання антикорупційних програм у цих органах;

– контроль та перевірка декларацій публічних службовців (е-декларацій), проведення моніторингу способу їх життя, ведення Єдиного державного реєстру таких декларацій;

– державний контроль за дотриманням обмежень щодо фінансування політичних партій, законним і цільовим використанням партіями виділених з державного бюджету коштів, своєчасністю подання партіями відповідних звітів та достовірністю включених до них відомостей, затвердження розподілу виділених із державного бюджету коштів на фінансування статутної діяльності політичних партій;

– співпраця з викривачами корупції, їх правовий та інший захист [136; 217, с. 204].

З огляду на правову природу та обсяг компетенції НАЗК, на спеціальному рівні суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, цьому центральному органу виконавчої влади відведено роль превентивної антикорупційної інституції, відповідальної за формування та моніторинг реалізації антикорупційної політики, врегулювання конфлікту інтересів, здійснення фінансового контролю за майновим станом службовців та моніторингу їхнього способу життя, а також здійснення інших превентивних антикорупційних механізмів, у тому числі забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [67, с. 5].

Також серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, провідне місце належить *Державній аудиторській службі України* (центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю) [182].

Державна аудиторська служба України відповідно до покладених на неї завдань:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру фінансів;

– реалізує державний фінансовий контроль через здійснення: державного фінансового аудиту; перевірки закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель;

– здійснює контроль за: цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів; дотриманням законодавства про закупівлі; веденням бухгалтерського обліку, а також складенням фінансової і бюджетної

звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності; виконанням функцій з управління об'єктами державної власності; станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів, станом внутрішнього контролю в інших підконтрольних установах та ін.;

– проводить оцінку управління бюджетними коштами, досягнення їх економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності і результативності в діяльності підконтрольних установ;

– сприяє забезпеченню законного та ефективного використання державних і комунальних коштів та/або майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку та складення фінансової звітності суб'єктами господарювання державного сектору економіки, визначеними в установленому порядку;

– вживає в межах повноважень, передбачених законом, заходів до усунення виявлених недоліків та запобігання їм у подальшому;

– здійснює інші повноваження, визначені законом [182].

Зазнав доповнення перелік цільових суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, після ухвалення постанови від 21 березня 2023 року № 441 [208], оскільки Кабінет Міністрів України затвердив Положення про наглядову раду АТ «Українська оборонна промисловість», що містить основні принципи формування, засади правового статусу, порядок роботи, а також утворення та діяльності комітетів, права та обов'язки, засади відповідальності членів товариства та інші особливості діяльності [208; 226, с. 258].

Наглядова рада – це колегіальний орган, який управляє товариством, контролює та регулює діяльність генерального директора АТ «Українська оборонна промисловість» [76]. По-суті, призначення складу наглядової ради – це один з етапів реформи державного сектору ОПК, що направлений, зокрема, на виявлення та зменшення (усунення) криміногенних факторів та ризиків.

До виключної компетенції Наглядової ради належать:

1) затвердження стратегії розвитку та напрямів діяльності Концерну;

2) затвердження фінансових та інвестиційних планів і показників діяльності Концерну, в тому числі річних фінансових та інвестиційних планів, а також інвестиційних планів на середньострокову перспективу;

3) здійснення контролю за виконанням Концерном та його учасниками покладених на них завдань у сфері ОПК та військово-технічного співробітництва;

4) підготовка і подання на затвердження Кабінету Міністрів України проектів Статуту Концерну та нормативно-правових актів щодо внесення змін до нього;

5) прийняття рішень стосовно участі Концерну в статутному капіталі господарських товариств, інших юридичних осіб, метою діяльності яких є сприяння розробці, виробництву та експорту високотехнологічної промислової продукції оборонно-промислового комплексу;

6) прийняття рішень щодо створення філій та представництв Концерну;

7) забезпечення проведення Концерном відрахувань до Державного бюджету України частини прибутку (доходу);

8) здійснення контролю за ефективним використанням і збереженням об’єктів державної власності, переданих в управління Концерну, провадженням фінансово-господарської діяльності Концерну;

9) затвердження річних звітів генерального директора Концерну про результати діяльності Концерну та управління об’єктами державної власності в ОПК;

10) ініціювання проведення перевірок, ревізій та аудиту фінансово-господарської діяльності Концерну та його учасників, визначення аудитора Концерну;

11) подання Кабінету Міністрів України пропозицій щодо реорганізації або ліквідації Концерну [196].

Утім, серед усіх державних структур та інституцій, які цілеспрямовано здійснюють заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, необхідно виокремити правоохоронні органи.

Аналіз законодавства України дозволив зробити висновок про те, що у державі наявні суттєві суперечності щодо функцій і повноважень *органів прокуратури.* Так, у положенні Конституції (ст. 131-1 у Розділі «Правосуддя») однією з функцій прокуратури визначено «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [85]. Проте в Основному законі держави відсутня така функція як прокурорський нагляд за діяльністю органів досудового розслідування. Водночас у Законі України «Про прокуратуру» (ст. 2) однією з функцій прокуратури визначено «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство». Натомість згадка про процесуальне керівництво досудовим розслідуванням міститься лише в ч. 3 ст. 43 цього Закону [198]. А згідно з КПК України (ч. 2 ст. 36) прокурор «...здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням...» [98]. Тобто, різні нормативно-правові акти, які регламентують організацію діяльності прокуратури в Україні, по-різному визначають її функції та повноваження, що безумовно потребує негайного законодавчого узгодження. Тим більше, що в Законі України «Про прокуратуру» (2014 р.) [198] було вилучено спеціальну норму щодо діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. Однак це не означає, що правових підстав для такої діяльності не існує. Фактично вся діяльність органів прокуратури пронизана запобіжним змістом і обов'язок виявляти причини й умови вчинення кримінальних правопорушень притаманний усім без винятку прокурорським напрямам [123, с. 14−15]. Але наявність цієї норми все-таки, значно підняла б престиж органів прокуратури як одного із основних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням [58, с. 229−230].

Аналіз законодавчої бази свідчить, що нині:

відповідно до КПК України прокурор, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, які не

мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора (ст. 36) [98]. Однак у КПК України [98] теж немає спеціальної норми, яка передбачала б обов'язок органу досудового розслідування, прокурора виявляти причини й умови вчинення кримінального правопорушення і реагувати на них відповідним поданням (на зразок ст. 23 і ст. 23-1 у КПК України 1960 року). Це пов'язано з позицією Європейського суду з прав людини у справі «Дактарас проти Литви» [249] щодо необхідності суворого дотримання принципу презумпції невинуватості як однієї зі складових вимог справедливого судового розгляду. Зокрема, на думку Суду, виявлення причин і умов вчинення кримінального правопорушення й реагування на це відповідним процесуальним документом – поданням слідчого або прокурора, є достатньою підставою для припущення, що посадова особа може вважати підозрюваного або обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення і це може бути свого роду тиском на суд, який постановляє вирок;

спеціалізовані прокуратури у сфері оборони (на правах обласних та окружних прокуратур) організовують та здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, досудове розслідування в яких проводиться слідчими та дізнавачами органів досудового розслідування (крім детективів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ)):

– вчинені під час виконання службових обов'язків працівниками військових частин, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань, оборонно-промислового комплексу України та органів державної влади, які комплектуються (формуються) військовослужбовцями;

– вчинені на території розташування військових частин, установ, організацій Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної

гвардії України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державного космічного агентства України та підприємств оборонно-промислового комплексу України;

– у сфері службової діяльності та проти власності, об'єктом посягання яких є військове майно та (або) кошти для потреб оборони, у тому числі для військових адміністрацій з питань здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

– інші кримінальні правопорушення в порядку, визначеному КПК України, у тому числі якщо хоча б один із співучасників кримінального правопорушення є вищезазначеним суб'єктом або хоча б одне правопорушення у кримінальному провадженні відповідає вищевказаним критеріям [194];

відповідно до Закону України «Про прокуратуру» органи прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять ОРД, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 2); нагляд за додержанням законів органами, що провадять ОРД, дізнання, досудове слідство. Письмові вказівки прокурора органам, що провадять ОРД, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню (ст. 25) [198];

відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» нагляд за додержанням законів під час проведення ОРД здійснюється Генеральним прокурором України, його заступниками, керівниками регіональних прокуратур, їх першими заступниками та заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора прокурорами Генеральної прокуратури України та уповноваженими наказом керівника регіональної прокуратури прокурорами відповідних регіональних прокуратур. У межах своєї компетенції прокурор: безперешкодно входить в усі приміщення органів, які проводять ОРД; вимагає для перевірки розпорядження, інструкції, накази та

інші акти щодо ОРД, ОРС, реєстраційні, облікові, звітні, статистичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення ОРЗ; доручає керівникам відповідних органів проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок для усунення порушень закону; дає письмові вказівки про проведення ОРЗ з метою попередження та виявлення злочинів, про розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання; дає згоду на продовження строку проведення ОРД; отримує пояснення щодо порушень вимог закону від посадових осіб органів, які проводять ОРД; скасовує незаконні постанови про заведення або закриття ОРС, зупинення або поновлення ОРД чи про інші рішення, що суперечать закону; вживає заходів щодо усунення порушень законності під час проведення ОРД та щодо притягнення винних до встановленої законом відповідальності; опротестовує незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на проведення ОРЗ. Принесення протесту зупиняє проведення ОРЗ, дозвіл на які дано судом (ст. 14) [191].

Отже, головними напрями діяльності органів прокуратури у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, є: а) реалізація запобіжних функцій в процесі проведення ОРД; б) реалізація запобіжних функцій в процесі досудового розслідування та судового кримінального провадження; в) реалізація запобіжних функцій прокуратури в процесі нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень та виконанням покарань.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [198] *Спеціалізована антикорупційна прокуратура* (САП) входить до системи прокуратури України як окремий її елемент. Автономний характер діяльності САП виявляється у тому, що прокурори у функціональному відношенні є незалежними від керівництва Офісу Генерального прокурора, оскільки Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники не мають права давати вказівки прокурорам САП та здійснювати інші дії, які прямо стосуються реалізації прокурорами САП їхніх повноважень. В організаційному відношенні прокурори САП є відносно самостійними. Генеральний прокурор не

позбавляється повноважень прокурора вищого рівня стосовно керівника САП та інших її прокурорів, однак застосування повноважень Генеральним прокурором як прокурора вищого рівня відносно прокурорів САП можливо лише опосередковано через керівника САП [118, с. 175]. Відповідно до законодавчо визначеної моделі системи протидії корупції діяльність САП може бути ефективною лише за умови тісної взаємодії з *НАБУ*. Це передбачає синхронізацію ресурсів САП і НАБУ, спільну політику пріоритетів, розроблення і реалізацію спільної системи стратегічного планування та аналітики, визначення та впровадження ключових показників оцінки роботи, поширення кращих практик, чітке розмежування ролі та функцій прокурора і детектива під час досудового розслідування [236, с. 327–328].

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачено, що НАБУ виконує такі обов'язки:

1) здійснює оперативно-розшукові заходи з метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

2) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

3) вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності НАБУ, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

4) взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

5) здійснює інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ;

6) забезпечує особисту безпеку працівників НАБУ та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

7) забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

8) звітує про свою діяльність у порядку, визначеному Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», та інформує суспільство про результати своєї роботи;

9) здійснює міжнародне співробітництво у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України [186].

Таким чином, НАБУ як правоохоронний орган, що не входить до будь-якої з гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової) [224, с. 39], наділений адміністративно-правовими, кримінальними процесуальними, оперативно-розшуковими, інформаційно-аналітичними, профілактичними, контрольними та іншими повноваженнями щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями, що вчиняються в ОПК. Не менш важливо, що НАБУ створюється спеціальна телефонна лінія для отримання заяв і повідомлень, у тому числі анонімних, про кримінальні правопорушення та забезпечується можливість подання таких повідомлень через офіційний вебсайт НАБУ в мережі інтернет та засобами електронного зв'язку. Анонімні заяви і повідомлення розглядаються НАБУ за умови, що відповідна інформація стосується конкретної особи, містить фактичні дані та може бути перевірена. Порядок реєстрації, обліку та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності НАБУ, визначається Директором НАБУ [87, с. 259].

Повноваженнями щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються в ОПК (віднесених до компетенції), наділено також *Державне бюро розслідувань* (ДБР) [167].

Відповідний правоохоронний орган та його уповноважені посадові особи з метою виконання покладених на них завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК:

– здійснюють на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові, оперативно-розшукову діяльність, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР;

– безоплатно одержують в порядку, передбаченому КПК, за письмовими запитами Директора ДБР, його уповноваженого заступника, директорів територіальних управлінь ДБР або їхніх уповноважених заступників інформацію, необхідну у справах про кримінальні правопорушення, що знаходяться у провадженні ДБР, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, у тому числі інформацію з обмеженим доступом;

– здійснюють співпрацю з фізичними особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально та морально заохочують осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР;

– у цілях оперативно-розшукової та слідчої діяльності створюють інформаційні системи та ведуть оперативний облік в обсязі і порядку, передбачених законодавством;

– вживають заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, що можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності ДБР, або мають ознаки необґрунтованості та можуть бути стягнуті в дохід держави – в межах компетенції ДБР, провадять діяльність із зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

– реалізують інші повноваження, які передбачені Законом України «Про Державне бюро розслідувань» [170].

Водночас запровадження Указом Президента України 24 лютого 2022 р. [166] правового режиму воєнного стану у зв’язку з початком військової агресії

рф проти України супроводжувалося акумулюванням сил та засобів, наявних у напрямі запобігання злочинності, зокрема, в ОПК, захисту безпеки населення та життєво важливих інтересів держави в цілому. Чималу кількість завдань було відведено саме *СБУ*, яка є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями. Варто підкреслити, що в умовах правового режиму воєнного стану виконання вказаних завдань ускладнилось цілою низкою дестабілізаційних факторів, до яких можна віднести активні бойові дії, окупація окремих територій держави, знищення або пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, кібератаки, інформаційно-психологічні операції, активізація роботи організованих диверсійних груп тощо. Це власне й актуалізувало потребу в перегляді наявних форм і методів діяльності всієї системи СБУ в умовах воєнного стану, вироблення додаткових інструментів для нейтралізації усіх дестабілізуючих факторів [13, с. 11].

Як орган кримінальної юстиції СБУ провадить свою діяльність на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначених Конституцією й законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України) [85]. Межі компетенції спеціальних підрозділів СБУ визначаються законами України «Про Службу безпеки України» [205], «Про оперативно-розшукову діяльність» [191], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [192], КПК України [98] та іншими законодавчими актами України. Так, СБУ визначена:

спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення охорони державної таємниці (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про державну таємницю») [175];

інституцією, у складі якої функціонують спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та ОЗ, котрі мають статус «державних органів, спеціально створених для боротьби з ОЗ», а інші органи та підрозділи є такими, що беруть участь у боротьбі з ОЗ у межах виконання покладених на них інших основних функцій (ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю») [192];

спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, на Центральне управління якого покладено організацію та координацію контррозвідувальної діяльності (ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність») [183; 205]. Не зайвим буде зазначити, що до сфери відповідальності військової контррозвідки СБУ входить широкий спектр завдань: від запобігання проникненню агентів іноземних спецслужб в українські війська до контррозвідувального захисту оборонного потенціалу нашої держави. Важливим завданням військової контррозвідки є також блокування незаконного обігу військових засобів ураження, аби не допустити використання їх для вчинення диверсій, терактів чи інших тяжких злочинів [24].

головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю (ч. 4 ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом») [165].

СБУ входить також до обмеженого кола інституційних груп, завданням яких є провадження та реалізація ефективної безпекової політики. Так, СБУ:

є військовим формуванням, а отже бере участь у забезпеченні державної безпеки й захисті державного кордону України (ч. 3 ст. 17 Конституції України [85]), здійснює відсіч агресії (ст. 4 Закону України «Про оборону України» [190]);

є суб'єктом: забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві (ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [176], п. 9 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» [205]); державного захисту співробітників суду і правоохоронних органів (ст. 14, ст. 15 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [172]); участі в державній охороні вищих посадових осіб та органів державної влади (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [174]);

належить до державних органів, які мають право виносити на розгляд РНБО України пропозиції щодо застосування, скасування та внесення змін до

санкцій як спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів з метою захисту національних інтересів (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про санкції» [203]);

забезпечує міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, зокрема, в частині подання, за участю МЗС, пропозицій до комітетів Ради Безпеки ООН стосовно включення (виключення) фізичних або юридичних осіб до переліків осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції (абз. 4 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [178]) [58, с. 246–247].

Зазначені повноваження так чи інакше, безпосередньо чи опосередковано використовуються під час запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК.

Важливо зазначити, що в 2015 році було створено *Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів* (АРМА). Для впровадження центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнено за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими існували такі внутрішні та зовнішні передумови:

– потреба у вдосконаленні механізмів виявлення та розшуку активів, які було незаконно виведено за межі України внаслідок вчинення корупційних та інших злочинів, а також необхідність запровадження прозорих та ефективних механізмів управління арештованими активами;

– зобов'язання України в межах виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, обов'язкові для України рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та інші міжнародні зобов'язання України.

Для виконання покладених завдань АРМА наділене широким спектром повноважень, до основних з яких належать: 1) витребування та одержання в установленому законом порядку від державних органів, органів місцевого самоврядування інформації, необхідної для виконання його обов'язків; 2) доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань, автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем яких є державні органи або органи місцевого самоврядування тощо; 3) укладання міжвідомчих міжнародних угод про співробітництво з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; 4) звернення до суду з позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, виданих (прийнятих) з порушенням встановлених вимог та обмежень, визнання недійсними правочинів; 5) приймання рішень, що належать до його компетенції, обов'язкових для виконання норматив но-правових актів; 6) ініціювання проведення службового розслідування, вжиття заходів із притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм закону, надсилання до правоохоронних органів матеріалів, що свідчать про факти таких правопорушень; 7) здійснення інших повноважень, передбачених законодавством (ст. 10 Закону «Про Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів») [185].

Підводячи підсумок результатам розгляду суб'єктного складу запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, відмітимо, що істотний вплив на кримінологічну безпеку в Україні здійснюють також *медіа* [184]. Будучи «інструментом цілеорієнтуваннння» [127] та «основним середовищем суспільної комунікації» [68] вони виконують низку важливих

функцій, зокрема: ідеологічну (формують громадську думку), комунікативну (забезпечують зворотній зв'язок між суспільством і державою), дорадчу (окреслюють шляхи вирішення проблемних ситуацій), організаційну (слугують засобом легітимації управлінських рішень), мобілізуючу (дають імпульс державно-політичним процесам), консолідуючу (об'єднують громадськість навколо актуальних проблем) та ін. [158, с. 392–393].

Стосовно запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, названі функції реалізуються шляхом: постійного інформування населення про стан і динаміку кримінальних правопорушень; висвітлення правових, організаційних, наукових, технічних, кадрових та інших проблем запобігання; створення інформаційного простору для їх публічного обговорення; офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, як необхідної умови набуття ними чинності тощо.

Однак варто зазначити, що медіа іноді відіграють доволі неоднозначну роль у цьому процесі. З одного боку, вони орієнтують громадськість на вирішення актуальних питань в ОПК, а з іншого − окремі видання створюють негативний фон навколо державних ініціатив, спотворюють образ державних службовців, працівників правоохоронних органів, маніпулюють прорахунками й невдачами тощо. Означена позиція істотно знижує ефективність кримінологічної політики, в цілому в сфері оборони, та в ОПК, зокрема. У зв'язку з цим постає потреба в налагодженні нових конструктивних механізмів взаємодії між ЗМІ та публічною адміністрацією – механізмів, які забезпечили б відкритість політичного процесу, демократичний контроль за інформаційними потоками, надійний захист суспільних інтересів. Також відзначимо, що характерними рисами громадського контролю є те, що він здійснюється як окремими приватними особами, так і громадськими об'єднаннями, які є організаційно та функціонально незалежними від об'єктів контролю, в якості яких виступають суб'єкти публічного управління [87, с. 278–279].

Згідно зі ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції, зокрема, в ОПК, мають право:

1) повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов’язаних з корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб’єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості;

2) запитувати та одержувати від державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації», інформацію про діяльність щодо запобігання корупції;

3) проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій;

4) брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання корупції;

5) вносити пропозиції суб’єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції;

6) проводити, замовляти проведення досліджень, у тому числі наукових, соціологічних тощо, з питань запобігання корупції;

7) проводити заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції;

8) здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству;

9) здійснювати інші не заборонені законом заходи щодо запобігання корупції [177]

Таким чином, усі вищеперераховані суб’єкти запобігання кримінальним правопорушення, що вчиняються в ОПК, утворюють єдину систему. Але для

загальних суб'єктів макрорівня така діяльність не є основною, профільною, тоді як спеціальні суб'єкти мікрорівня, реалізують специфічні цілі та завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення кримінологічної безпеки в ОПК, і вказана діяльність для них є спеціально обумовленою. Однак варто констатувати наявність суттєвих недоліків реалізації суб'єктами покладених на них обов'язків. До таких можна віднести розосередженість громіздкої мережі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, по різних відомствах і відсутність чіткої взаємодії між ними, у тому числі розмитість та неконкретність їх повноважень. Водночас досягнення ефективного результату комплексної запобіжної діяльності в ОПК неможливе без скоординованої діяльності всіх правоохоронних та інших органів як внутрішньо, так і зовнішньо.

Висновки до розділу 1

1. Оборонно-промисловий комплекс не став винятком у процесі глобальної криміналізації економіки, що відбулася під час переходу від планово-адміністративної до ринкової її моделі, послаблення державного регулятивного впливу та посилення нігілістичних тенденцій управління.

Злочинність в ОПК – це специфічний вид криміногенної дійсності в органах державного управління, підприємствах, установах і організаціях промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надають послуги військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами, що відображає кримінально-протиправні явища, тенденції і чинники, на стику економічної, політичної та організованої злочинності, переважно за рахунок тривалого функціонування корупційних схем, стійкість

яких забезпечується прикриттям владними структурами та їх посадовими особами, що унеможливлює чи ускладнює або може унеможливити чи ускладнити реалізацію задекларованих стратегічних завдань держави (Стратегії національної безпеки України та боротьби з організованою злочинністю (2020), розвитку оборонно-промислового комплексу України, економічної безпеки України, у сфері прав людини» (2021) та ін.).

2. Доведено, що кримінологічні ознаки деструкції ОПК не є вичерпними, однак їх цілком достатньо для того, щоб отримати загальне уявлення про відповідні кримінальні правопорушення як складну кримінологічну категорію, що включає структурний і функціональний виміри, які містять власні компоненти, сегменти та механізми відтворення криміногенності (детермінаційний комплекс) і злочинності як такої. За таких умов, виключно покаранням неможливо досягнути мети запобіжного впливу.

3. Забезпечення кримінологічної безпеки ОПК є комплексним стратегічним завданням держави, спрямованим на його реформування шляхом реалізації стратегічних цілей: системне та раціональне реформування; запровадження ефективних механізмів взаємодії між замовниками та підприємствами ОПК; підтримка технічного та технологічного розвитку; інтеграція в світовий ринок озброєння та військової техніки; підвищення інвестиційної привабливості та покращення фінансового стану підприємств; формування кримінологічної безпеки в ОПК, шляхом упровадження запропонованих загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

4. Надана кримінально-правова характеристика та класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК: проти основ національної безпеки України (ст. ст. 111, 113, 114 КК України); власності (ст. ст. 185, 190, 191 КК України (переважну більшість зі всіх кримінальних правопорушень проти власності становлять крадіжки майна (27,4 %); привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (61,3 %)); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 212 КК України); охорони державної

таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (ст. ст. 328, 333 КК України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 364-1, 366, 367, 368, 369-2 КК України).

Такі кримінальні правопорушення, попри розгалуженість і багатоплановість кримінально-правового змісту, становлять однорідну групу суспільно небезпечних діянь, об'єднаних спільними кримінологічними ознаками та властивостями: по-перше, вчиняються в одній секторальній сфері; по-друге, вчиняють особи у нерозривному зв'язку із здійсненням службової (професійної) діяльності, зокрема під час проходження дозвільних, тендерних, контрольно-наглядових та інших господарсько-правових процедур, переслідуючи корисливу мету; по-третє, об'єднані спільними предметами (валюта, матеріали, обладнання, техніка); по-четверте, злочинна діяльність на об'єктах ОПК носить постійний характер, а сліди кримінальних правопорушень відображаються (фіксуються) у господарсько-фінансових документах; по-п'яте, для збирання доказів учинення кримінальних правопорушень необхідне використання спеціальних знань щодо характеристики військової техніки, запчастин, обладнання, бухгалтерського обліку, оподаткування, проходження тендерних процедур тощо, що власне пояснює важливість фахової (цільової) спеціалізації слідчих та оперативних працівників (детективів).

5. Система інституцій сектору безпеки в ОПК включає в себе широке коло суб'єктів як державної, так і недержавної належності, які задіяні у цьому процесі. Однак їх діяльність повинна відповідати єдиній, цілеспрямованій державній політиці й потребує координації та взаємодії у боротьбі зі злочинністю.

На підставі аналізу положень чинного законодавства, а також сучасних доктринальних підходів класифікацію суб'єктів забезпечення цієї діяльності, за критеріями належності до держави, характером й обсягом повноважень здійснено за такими стратегічними рівнями: 1) загальний (макростратегічний) рівень – суб'єкти (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та ін.), які відповідають за формування та реалізацію

державної політики в сфері оборони взагалі, та щодо запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема; 2) тактичний (мікростратегічний) рівень – об'єднує цільових суб'єктів реалізації заходів, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК (НАЗК, органи прокуратури (спеціалізовані у сфері оборони, Спеціалізована антикорупційна прокуратура), НАБУ, ДБР, СБУ, Державна аудиторська служба України та ін.).

Проведений аналіз повноважень і компетенції кожного з профільних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК підтвердив очевидність, що сфера діяльності деяких структурних одиниць нормативно не визначена, містить недоліки, прогалини та протиріччя, а також переплітається в своїй компетенції одна з іншою, що дає можливість говорити про наявність проблеми дублювання повноважень і невизначеності функціоналу.

РОЗДІЛ 2
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

2.1. Стан та тенденції кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі

У кримінологічній теорії аналіз злочинності являє собою дослідження процесів та явищ, які входять до предмета кримінології і характеризують злочинність або певним чином впливають на неї [63, с. 57]. Функціональне призначення кримінологічної характеристики полягає у визначенні загальної системи ознак різних видів злочинних проявів, що використовується як інструмент наукового аналізу.

Розроблення заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, безпосередньо залежить від об'єктивних закономірностей їх учинення, кількісних та якісних характеристик цих явищ, механізму вчинення тощо. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба розкрити кримінологічну характеристику досліджуваних кримінальних правопорушень.

І. М. Даньшин наголошує на тому, що термін «кримінологічна характеристика окремих видів кримінальних правопорушень» охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі злочинної поведінки [100, с. 8–9]. При цьому І. М. Довбань пропонує дотримуватись класичного підходу в українській кримінології й розглядати як парні категорії кримінологічну характеристику та запобігання кримінальним правопорушенням [53, с. 68].

За характером проявів і своєю сутністю елементи кримінологічної характеристики поділяють на суб'єктивні, об'єктивні, а також комплексні, що об'єднують ознаки попередніх категорій.

Так, до першої групи (суб'єктивні) передусім належать риси характеру особи злочинця; мотив і мета кримінального правопорушення.

До другої (об’єктивні) – статистика кримінальних правопорушень; відомості про соціальні умови (обстановку) кримінального правопорушення.

До третьої (комплексні) – причини кримінальних правопорушень; наслідки кримінальних правопорушень; механізм; обставини, що сприяють кримінальним правопорушенням [2].

Виходячи з цього, можна зазначити, що для якісного розкриття змісту кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, необхідно здійснити науковий аналіз цієї категорії кримінальних правопорушень, визначення детермінуючих чинників, а також виявлення загальних рис особи злочинця, мотивів і цілей її злочинної поведінки.

Щодо категорії *стану* як елемента кримінологічної характеристики варто зауважити, що у філософському значенні вона визначається як сукупність ознак і суттєвих якостей явища [230; 179]. На думку вітчизняних учених, стан злочинності характеризують кількісні та якісні показники, зокрема структура, рівень, динаміка, географія [3, с. 52–56; 104, с. 44–45].

Структура злочинності має розкривати її склад і співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють [62, с. 161].

Під поняттям «*рівень злочинності*» розуміється «…визначена в абсолютних числах загальна кількість кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, вчинених на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу» [62, с. 156].

Як вірно зауважив А. М. Бабенко, загальнодержавні середні показники та тенденції злочинності, на яких ґрунтується сучасна кримінологічна теорія і практика, не повною мірою враховують регіональну специфіку злочинності. Своєю чергою, врахування під час організації запобігання кримінальним правопорушенням лише загальнодержавних показників призводить до однобокості у сприйнятті інформації, ігнорування її негативних тенденцій на окремих територіях, що обумовлює викривлення реального стану. За таких умов державні та правоохоронні органи не працюють на випередження

злочинності, втрачають ініціативу, своєчасно не локалізують осередків спалаху злочинності в окремих регіонах – «донорах злочинності». Унаслідок цього відбувається суттєве зниження ефективності заходів, спрямованих на запобігання злочинності у країні [9 , с. 8].

Динаміка злочинності – це показник, що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу, періоду. До основних показників динаміки відносять: а) рівень ряду – це показник абсолютної величини, рівня певного періоду, що відображений у конкретному ряді; б) абсолютний приріст (зниження) – це різниця між рівнями минулого та попереднього періодів, відображена в абсолютних показниках; в) темп росту (зниження) – відсотковий показник рівня минулого періоду до рівня попереднього, що береться як базовий (ланцюговий спосіб); г) темп приросту (зниження) – відсотковий показник відношення приросту (зниження) всіх наступних рівнів ряду до першого, що визначений як нерухомий базовий (базовий спосіб) [73; 62, с. 169].

Останніми роками дедалі частіше висловлюється думка про те, що поруч з традиційними показниками потрібно використовувати показник обсягу заподіяної шкоди, який включав би в себе й витрати держави на боротьбу зі злочинністю. У зв’язку з цим необхідно зазначити, що, безумовно, використання такого показника для виміру реальної «ціни» було б дуже корисним в аспекті всебічної кримінологічної характеристики таких кримінальних правопорушень, але на сьогодні методику вимірювання обсягу заподіяної шкоди розроблено недостатньо.

Отже, дослідження кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, передбачає отримання всебічної та об’єктивної інформації про рівень, структуру та динаміку таких кримінальних правопорушень. Знання реальної ситуації про стан кримінальних правопорушень необхідне для розроблення та здійснення законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності правоохоронними органами України.

Дослідження стану кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, пов’язане з виокремленням із загальної кількості кримінальних правопорушень

й узагальнення даних про них. Зважаючи на те, що, на нашу думку, кримінальний професіоналізм в ОПК є основним елементом розвитку такої злочинності загалом, вважаємо, що він, зокрема його ознаки, можуть і повинні бути критерієм такого узагальнення [248].

У зв'язку з відсутністю офіційних статистичних даних про злочинність в ОПК, її якісні й кількісні показники в нашій країні частково можна визначити за допомогою аналізу статистичних показників сучасної корисливої злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також тих їх ознак, що характеризують професійну злочинну діяльність.

Окрім того, оцінюючи злочинність в ОПК з погляду статистики, варто мати на увазі, що відповідні кількісні показники визначаються змінами в КПК України щодо реєстраційної процедури, що застосовується до фіксації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, а також процесуального порядку реагування на них з боку правоохоронних органів [98]. Наприклад, ці обставини значною мірою зумовили збільшення кількості зареєстрованих злочинів у 2013 р. на 62 % порівняно з 2012 р. та подальше закріплення рівня злочинності на позначці, не нижчій за 520 тис. щороку.

Інтерпретація отриманих даних вимагає врахування фактору скорочення території обліку кримінальних правопорушень, до якої з другого кварталу 2014 р. не потрапляють Автономна Республіка (АР) Крим, території Донецької і Луганської областей, а з 2022 р. й інші окуповані райони. Ця обставина зумовлює необхідність визначення того, що насправді у 2014 р., як і через вісім років, не відбулося помірне зниження рівня злочинності. Навпаки, реальне становище кримінальної загрози, враховуючи латентний характер більшості кримінальних правопорушень, характеризується подальшою тенденцією до інтенсифікації.

Протягом останніх декількох років криміногенна ситуація в державі залишалася складною. Дані про всі діяння, які мають ознаки кримінальних правопорушень правоохоронними органами України реєструються в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) та утворюють масив діянь з ознаками

кримінальних правопорушень, зареєстрованих в ЄРДР, і в ході здійснення проваджень обліковуються у проміжних статистичних звітах. У 2013 р. зареєстрована найбільша їх кількість, – 1 553 056. У 2014 р. їх чисельність суттєво зменшилася (1 137 436; –26,8 %), 2015–2016 рр. змінювалася незначно. При цьому, з 2017 р. кількість діянь з ознаками кримінального правопорушення, зареєстрованих в ЄРДР, постійно скорочувалася і становила у 2022 р. 606 428, що менше показника попереднього року на 17,4 %, а показника 2016 р. – на 46,1 %. Загалом, упродовж останніх років (2018−2023 рр.) у ЄРДР було зареєстровано 2 405 486 кримінальних правопорушень. Факторами зростання числа такого різновиду кримінальних правопорушень, як злочини (+31 %), стали масштабні бойові дії на території України, які обумовили зростання кількості військових злочинів і злочинів, пов'язаних з війною.

Перш ніж перейти до статистичного аналізу показників кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень в ОПК варто зробити декілька застережень щодо об'єктивності й достовірності вихідної інформації такого аналізу.

По-перше, злочинність в ОПК – це досить складна сукупність десятка складів кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим джерелом кримінологічної інформації стали оприлюднені звіти Верховного Суду, Офісу Генерального прокурора, НАБУ, ДБР, інших правоохоронних органів, а також публікації в медіа. На основі цієї інформації складено таблиці й графіки, які містять дані про злочинність в ОПК протягом 2014−2023 рр.

По-друге, кримінологічний аналіз досліджуваного виду злочинності вирізняється надзвичайною складністю через багатофакторну структуру детермінації злочинної діяльності, постійні зміни.

По-третє, високий рівень латентності утруднює оцінку реального рівня (зокрема, про більшість злочинних діянь в ОПК стає відомо через деякий час, в кращому випадку через рік з моменту фактичного вчинення кримінальних правопорушень).

По-четверте, існує відомча роз'єднаність офіційної кримінальної статистики в ОПК, системи показників, відсутній централізований облік і єдина

методологія статистичного аналізу рівня, динаміки, структури, розміру збитків та їх відшкодування. Статистичні підрозділи НАБУ, СБУ, ДБР ведуть свій окремий облік видів кримінальних правопорушень за різними показниками та системами.

По-п’яте, неналежний науковий супровід і все ще низький кримінологічний інтерес до досліджуваної проблематики призводить до різного підходу правозастосовних органів і дослідників щодо оцінки окремих видів кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, а це практично затрудняє та уповільнює проведення наукового порівняльного аналізу і розробку спільних заходів запобігання.

Отже, кримінальні правопорушення, що вчиняються в ОПК, розміщені у різних розділах Особливої частини КК України. Державна статистика не містила і не містить окремо кількісні та якісні дані про такі кримінальні правопорушення. Тому на підставі аналізу оприлюдненої інформації щодо кількості підозрюваних у співвідношенні з даними кількості виявлених в Україні організованих груп і злочинних організацій та у співставленні з емпірикою, отриманою з аналізу публікацій в медіа, судових рішень і вивчених матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за фактом учинення особами кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, власності, у сфері господарської діяльності, службової та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, нами було сформовано відповідні показники щодо стану, структури та динаміки досліджуваної злочинності та відображено інші її кримінологічно важливі показники.

І. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України.

Повномасштабне вторгнення рф на територію України обумовило дуже значне зростання кількості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, які майже всі є злочинами. Після їх суттєвого зростання у 2014 р. − з 8 до 527 (у 66 разів), у наступні роки вона коливалася на рівні

300−520 фактів щороку. Проте у 2022 р. відбулося зростання кількості злочинів цієї спрямованості одразу у 34 рази, в результаті якого встановлено 17 422 посягання проти основ національної безпеки. Їх частка серед усіх облікованих в країні кримінальних правопорушень у 2013–2021 рр. становила в середньому 0,1 %, а в останні декілька років збільшилася до 4,8 %. *Щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в ОПК.*

Випадки *державної зради* (ст. 111 КК України) переважно зростали та їх чисельність збільшилася з 22 у 2014 р. до 57 у 2021 р. та у 2022−2023 рр. зросло у 8,2 рази та становило в середньому 180 випадків.

Диверсії (ст. 113 КК України) – у 2014–2015 рр. зафіксовано 5 та 8 таких випадків, відповідно, у 2016 р. чисельність таких діянь зменшилася до 3 і в наступні чотири роки коливалася близько цього значення, в 2021 р. дорівнювала 6, а в 2022 р. та 2023 рр. становила 7 та 9 відповідно.

Шпигунство (ст. 114 КК України) – кількість таких випадків у 2014−2021 рр. дорівнювала від 1 до 3 діянь за рік, а у 2022 р. та 2023 р. – 14 та 10 відповідно.

ІІ. Кримінальні правопорушення проти власності.

Після у 2014 р. зменшення чисельності цих діянь з 334 821 до 311 342 (−7,0 %), в наступні два роки вона зросла до 405 549 у 2016 р. (+30,3 %). Починаючи з 2017 р., відбувалося їх постійне і помітне зменшення, в результаті чого у 2022 р. було обліковано 113 137 посягань, що в 3,6 рази менше показника 2016 р. і на 28,7 % минулорічного показника. У 2022 р. 85,0 % таких посягань становили злочини (96 180), а решту – кримінальні проступки (16 957; 15,0 %). Варто відмітити, що в попередні роки відсоток злочинів був меншим (близько 75 %). *Щодо кримінальних правопорушень проти власності в ОПК.*

Крадіжка (ст. 185 КК України) – абсолютна більшість крадіжок (у середньому 95,4 %) спрямовувалася на заволодіння державною власністю. Чисельність таких діянь у 2014–2016 рр. збільшилася з 36 до 94 (+60 %), у наступні три роки коливалася біля цього значення, а в 2021–2023 рр. скоротилася на 80 % і в останньому році дорівнювала 14. Стабілізація числа крадіжок цього виду у 2021–2023 рр. є відмінною рисою їх динаміки порівняно

з іншими видами кримінальних правопорушень. Причинами цього є те, що: 1) було вжито чимало заходів з охорони та посилення безпеки на об'єктах ОПК; 2) будь-яка крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану, карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років, і, відповідно, вважається злочином.

Шахрайство (ст. 190 КК України) – чисельність випадків шахрайства в ОПК після зменшення у 2014 р. з 32 до 19 (–11 %) у 2015 р. збільшилася на 9,4 % до 28, а наступного року перебувала на тому самому рівні (29; +0,3 %). У 2017−2021 рр. кількість таких діянь збільшилась на 5 % і наприкінці цього проміжку часу дорівнювала 30, проте в 2022 та 2023 рр. вона помітно зросла (+24,5 %) − до 41. Частка випадків шахрайства серед усіх посягань проти власності в ОПК у 2014 р. становила 20,2 %, у наступні три роки цей показник залишався майже незмінним. У 2019–2021 рр. він зріс до 25 %, а у 2022 р. становив 28,4 %, тобто став найбільшим за весь період аналізу. Зростання шахрайства після шестирічного періоду скорочення відбулося на фоні збільшення фінансувань у військовій та оборонній сфері, погіршення матеріального становища населення, поширення в умовах війни у частини населення установки на отримання доходу будь-яким, у тому числі незаконним способом.

На відміну від розглянутих кримінальних правопорушень *привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем* (ст. 191 України) були й залишаються найбільш поширеним криміналізованим видом діянь в ОПК. Вони становлять у середньому 73,7 % усіх посягань проти власності.

У 2014 р. їх кількість зменшилася з 367 до 242 (–10,2 %), у наступні два роки також скорочувалася, але дуже незначними темпами (–1,8 % та – 4,2 %) і в 2016 р. становила 223. У 2017 р. число виявлених посягань цього виду збільшилося до 267 (+5,9 %), у 2018 р. перебувало на цьому самому рівні (− 0,3 %), 2019 р. – скоротилося до 186 (–15,3 %), 2020 р. − збільшилося на 7 % − до 218 та в наступному році практично не змінилося (–0,6 %). В останньому році періоду аналізу їх кількість збільшилась в 1,5 рази − до 279. У 2014–2016

рр. частка цих діянь серед усіх посягань проти власності зменшилася з 3,9 % до 2,4 %, наступними роками зростала й у 2023 р. і становила 8 %.

Чисельність зазначених кримінальних правопорушень, учинених у великих та особливо великих розмірах, була відносно значною й у зв'язку з цим зазнавала суттєвих річних коливань. Кількість посягань, учинених *у великих розмірах*, зменшилася в 2014–2015 рр. з 84 до 14 (у 5,2 рази), наступного року зросла до 23 (+20,6 %), у 2017–2019 рр. знову зменшилася до 17 (–21,2 % порівняно з показником 2016 р.). У 2020 р. збільшилася у 2 рази і становила 34, а в 2022–2023 рр. дорівнювала 51. Динаміка посягань цього виду, *вчинених в особливо великих розмірах*, мала свої особливості. Після збільшення їх числа у 2014 р. з 16 до 34 у наступні чотири роки відбувалося його скорочення, в результаті чого у 2018 р. було обліковано лише 10 таких фактів. У 2019–2021 рр. їх чисельність збільшилася до 25, а в 2022–2023 рр. становила 62.

III. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Упродовж багатьох років мала місце тенденція переважного скорочення чисельності кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, в результаті якої їх кількість зменшилась у 3,3 рази − з 11 104 у 2013 р. до 3414 у 2022 р. Особливо значне зменшення цих діянь відбулося у 2014 р. (–24,2 %) та 2022 р. (–37,6 %). Їх частка серед усіх учинених кримінальних правопорушень становила в середньому 1,4 %. Причому серед цих діянь у 2022 р., як і в попередні роки, майже всі – 3368 (98,7 %) були злочинами та лише 46 (1,3 %) – кримінальними проступками. Діяльність правоохоронних органів щодо встановлення окремих видів цих правопорушень в ОПК у різні роки була відмінною.

Упродовж 2014−2023 рр. найбільш поширеними були встановлені факти *ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)* (ст. 212 КК України), які за весь час майже постійно скорочувалися. Встановлені випадки *легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом* (ст. 209 КК України), на початку аналізованого періоду становили тільки 2,6 % кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, тобто активність відповідних правоохоронних підрозділів щодо виявлення таких

фактів була дуже низькою. У 2014–2016 рр. їх чисельність зменшилася з 26 до 12 (–45,4 %), проте в наступні роки зросла та в 2023 р. становила 47 випадків (+14 % до попереднього року та у 4 рази більше, ніж у 2016 р.), а їх частка збільшилася до 17,9 %.

IV. Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Після трирічного періоду зниження − з 16 856 у 2013 р. до 14 820 у 2016 р. (–10,6 %) чисельність посягань зазначеної спрямованості в наступні три роки збільшилася до 20 069 у 2019 р. (+35,4 % до рівня 2016 р.). У 2020–2021 рр. вона скоротилася на 5,3 % та 3,5 % − до 18 330. У 2022 р. виявлення кримінальних правопорушень зазначеної спрямованості скоротилося одразу у 1,6 рази та було встановлено 11 617 таких вчинків. Відсоток цих діянь серед усіх облікованих кримінальних правопорушень збільшився за період аналізу − з 2,9 % до 5,7 % у 2021 р., а в останньому році знизився до 3,2 %. Варто зазначити, що серед діянь розглядуваної спрямованості кримінальних проступків немає.

Щодо кримінальних правопорушень, учинених в ОПК. Протягом періоду, який аналізується, активність правоохоронців щодо виявлення окремих видів кримінальних правопорушень указаної спрямованості була різною, але в останні роки помітно збільшилась.

Чисельність виявлених випадків учинення основного корупційного кримінального правопорушення – *прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою* (ст. 368 України) у 2013−2016 рр. змінювалася несуттєво та становила в середньому 140 фактів. У 2017–2018 рр. вона зросла до 218 (+32,2 %), а в останні роки постійно збільшувалася та у 2023 р. дорівнювала 260, що майже у два рази більше, ніж у 2016 р., та на 36,9 % нижче за показник попереднього року.

У 2022 р. дуже суттєво зменшилася кількість установлених фактів найбільш поширених діянь у цій сфері – випадків *службового підроблення* (ст. 366 КК України). Після скорочення у 2015–2016 рр. з 353 до 156 (–68 %), у 2017 р. їх кількість зросла на 15,1 % до 172 та наступного року залишилася без

змін. У 2019 р. вона знизилася до 150 (–16,7 %), 2020 р. – зросла до 167 (+13,1 %), у 2021 р. знову зменшилася до 132 (–14,2 %) а в період 2022−2023 рр. цей показник скоротився одразу на 36,2 % та дорівнював 8.

Ситуація зі встановленням фактів *службової недбалості* (ст. 367 КК України) була трохи іншою. У 2013–2018 рр. їх кількість мало змінювалася та знаходилася на рівні трохи менше 130 випадків щороку. У 2019 р. вона зросла на 14,7 % до 168, а в 2020 р. знизилася до 120 (–24,5 %). У наступному році число цих діянь трохи збільшилося до 136 (+5,8 %), а у 2022 р. знову мало місце зменшення до 129 (– 3 %) та збільшення до 145 у 2023 р. (+7 %).

V. Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

З початком масштабних бойових дій на Сході країни чисельність діянь зазначеної спрямованості зросла у 7,9 рази − з 370 у 2013 р. до 2926 у 2015 р., наступного року скоротилася в 3,4 рази − до 870 та в 2017 р. перебувала на тому самому рівні. В 2018 р. кількість таких діянь зросла до 1441 (+61,5 %) та у наступному році залишалася без змін. У 2020 р. їх число суттєво скоротилося до 822 (–43,0 %), а в 2021 р. збільшилося на 21,7 % − до 1000. У 2022 р. з початком російської збройної агресії було обліковано 2624 такі вчинки, що у 2,6 рази більше, ніж у 2021 р. Частка таких діянь серед усіх облікованих кримінальних правопорушень завжди була незначною та не перевищувала 0,3 %, а в 2022 р. становила 0,7 %. Відмітимо, що, на відміну від минулих років, серед цих кримінальних правопорушень практично всі (2569; 97,9 %) були злочинами, а кримінальні проступки становили лише 2,1 % (55 фактів). *Щодо кримінальних правопорушень, учинених в ОПК.*

Дуже низькими є показники виявлення фактів розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України) та порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України). Кількість перших з них коливалася в межах від 2 до 8 випадків (2022−2023 рр.: 17), а других – від 1 до 7 (2022−2023 рр.: 14).

Підприємства, що включені до складу ДК «Укроборонпром», розміщені у різних регіонах України, тому територіальна розповсюдженість кримінальних

правопорушень не знає географічного обмеження, а існує майже в усіх областях держави (не вирізняється особливостями регіональної специфіки), наприклад, на об'єктах: Житомирський бронетанковий завод; Київський бронетанковий завод; Миколаївський бронетанковий завод; Львівський бронетанковий завод; Харківський бронетанковий завод; Запорізький державний авіаційний ремонтний завод; Луцький ремонтний завод «Мотор»; Чугуївський авіаційний ремонтний завод; Шепетівський ремонтний завод; Конотопський авіаремонтний завод «Авіакон» та ін.

Отже, воєнно-політична та соціально-економічна ситуації, які склалися нині в Україні, обумовили помітне зменшення показників більшості видів і груп кримінальних правопорушень й значне зростання чисельності всіх видів посягань, пов'язаних з війною. Протягом шести років поступового зростання, у 2022–2023 рр., чисельність кримінальних правопорушень в ОПК в рази збільшилася (+ 36,5 %). Коефіцієнт кримінальної інтенсивності закріпився за такими кримінальними правопорушеннями, як: державна зрада (+70 %); шпигунство (+64 %); розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (+45 %); одержання неправомірної вигоди службовою особою (+22 %); службові підробки (+31 %) й службова недбалість (+26 %) тощо. Таке збільшення сталося внаслідок учинення великої кількості діянь проти основ національної безпеки та, з іншого боку, пов'язано з розширенням штату, бюджету, розмірів фінансування та обсягів виконання оборонних замовлень. Унаслідок вказаних вище процесів змінилася і структура кримінальних правопорушень. Відбулося суттєве зростання частки особливо тяжких злочинів, збереження на минулорічному рівні тяжких злочинів і помітне зменшення відсоткових показників нетяжких злочинів і кримінальних проступків. Водночас за 2014–2022 рр. було виявлено 42 злочинні організації, які були пов'язані з діяльністю ОПК, у тому числі у 2014 р. – 2, 2015–2016 рр. – від 1 до 3, 2017 р. – 1, 2018 р. – 3, 2019 р. – 6, 2020 р. – 4, 2021 р. – 5, 2022 р. – 8, 2023 р. – 10. Однак динаміка виявлених організованих груп і злочинних організацій відповідного спрямування зменшилася на 24 %, закінчених провадженням кримінальних правопорушень – на 51 %, що фактично засвідчує

суттєве послаблення безпекових позицій у запобіганні таким кримінальним правопорушенням. Негативною також є динаміка щодо викритих угруповань з міжрегіональними (−53,0 %) і транскордонними (–48,0 %) зв'язками [145].

Показник розкриття тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених у кваліфікованих формах співучасті в ОПК, коливається в межах від 30 до 50 % за щорічного зростання залишку кримінальних проваджень, у яких не прийнято кінцевого процесуального рішення. Такі показники зумовлені ще й тим, що цей вид кримінальних правопорушень вирізняється прихованістю різноманітних способів його вчинення під виглядом офіційних фінансових операцій, збереженням «таємниці» протягом тривалого періоду, високим статусом учасників злочинної діяльності, які активно протидіють розслідуванню, що обумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (40 % кримінальних правопорушень лишаються поза офіційною реєстрацією). Вагомим чинником є також декриміналізація низки посягань у сфері господарської діяльності (2011 р.), обмеження активності органів кримінальної юстиції в межах реалізації державної програми щодо зменшення тиску на бізнес, відсутність методик ризик-орієнтованого підходу в діяльності органів сектору безпеки.

Зважаючи на помилки і прогалини як у статистичній звітності (до 2016 р. статистичний облік кримінальних правопорушень за формою Ф № 1-ОЗ взагалі не здійснювався), так і в діяльності правоохоронних органів, загальнодоступні цифри й відсотки на сьогодні – це лише орієнтовний показник криміногенної обстановки. З метою вдосконалення кримінальної статистики, подальшого наукового забезпечення досліджуваного напряму та зменшення рівня латентності необхідно вжити низку необхідних елементарних технічних заходів, а саме: офіційно закріпити перелік кримінально караних діянь, які необхідно кваліфікувати як кримінальні правопорушення, вчинені в ОПК; доповнити офіційно затверджені форми Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі та Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, відповідними розділами, які враховують названі нами позиції; розробити методичні рекомендації, що спрямовані на впровадження

максимально чіткого та єдиного для всіх правоохоронних структур алгоритму збору, обробки та фіксації інформації про факти кримінальних правопорушень, учинених в ОПК.

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі

Феномен криміналізації суспільства XXI століття є одним з визначальних в процесі загально-цивілізаційного розвитку, вносячи до нього корективи, що ставлять під сумнів етичну основу багатьох державних і міждержавних конгломератів, окремих елементів позитивного права, руйнують моральний фундамент як базовий, вітальний елемент колективної безпеки окремого суспільства й людства загалом.

Проведення роботи щодо запобігання кримінальним правопорушенням можливе лише на основі обґрунтованих уявлень про причини злочинності та глибокого розкриття умов, з якими вона пов'язана у тій чи іншій сфері. Причини та умови у кримінології об'єднані родовим поняттям – детермінанти.

Своєчасне виявлення й усунення детермінантів має не тільки правове, але й позитивне соціальне значення, оскільки виявлені та усунуті причини й умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, не можуть сприяти аналогічному або іншому кримінальному протиправному діянню [137, с. 19].

Як зауважила С. А. Шалгунова, між етапами вивчення кримінальних правопорушень та організацією діяльності щодо запобігання їм завжди буде присутнім обов'язковий етап виявлення причинності [255, с. 224]. На думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси та явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок [102, с. 79]. Проблема причинності в кримінології важлива не тільки для теорії, а і для практики, оскільки дає змогу вести боротьбу зі злочинністю не тільки силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись.

Загальнофілософське поняття детермінізму відображає залежність певних речей у їх існуванні, а також їх трансформацію під впливом певних чинників, тобто будь-яких інших явищ (подій, процесів тощо). Зазначене відношення пов'язане з уявленням про закономірний характер існування і зміни дійсності, адже саме поняття закономірності підтверджує ту думку, що все існуюче і все виникаюче у світі зумовлено деякими стійкими й діючими чинниками [104, с. 39].

Як зазначає А. П. Закалюк, детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона обумовлена. Завданням сучасної кримінології є не лише визначення і подання теоретичних положень процесу детермінації злочинів і злочинності, а й оптимальне розкриття застосування цих положень у практичній діяльності, насамперед у діяльності щодо аналізу злочинності та організації запобігання її проявам [62, с. 187].

Типологія детермінації за формами заснована на ступені (силі) залежності: 1) жорстка детермінація (однозначний зв'язок); 2) кореляційні зв'язки; 3) імовірнісні зв'язки; 4) розпливчасті зв'язки. За часом розрізняється детермінація минулого, сьогодення й майбутнього. За способами – детермінація динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна, імовірнісна), інформаційна та фізична. За природою: матеріальна й ідеальна (цільова) [138, с. 23].

Взаємозв'язок і взаємозалежність факторів, що детермінують злочинність і окремі кримінальні правопорушення, свідчить про множинність як причин злочинності, так й індивідуальної злочинної поведінки [228, с. 372–373]. На переконання А. М. Бойка, незважаючи на достатньо сформований понятійно-категоріальний апарат й науково-методологічну базу проведення досліджень, теорія детермінації злочинності не становить на сучасному етапі цілісного вчення, охоплюючи найрізноманітніші концепції про детермінацію злочинності. На думку науковця, можливим визнається групування концепцій детермінації злочинності в шість основних підходів: 1) факторний (багатофакторний та однофакторний); 2) соціально-психологічний (теорії, в

яких у структурі детермінації злочинності причинами вважають лише соціально-психологічні чинники); 3) підхід, який ґрунтується на позиції, згідно з якою причиною злочинності є соціальні суперечності; 4) комбінований підхід, який поєднує концептуальні положення кількох підходів, зокрема багатофакторного, соціальних суперечностей і частково – соціально-психологічного; 5) інтеракціоністський – підхід до причинності з позицій взаємодії – злочинність є наслідком взаємодії соціального середовища та людини (людей); 6) підхід до розуміння детермінації злочинності, який ґрунтується на теорії універсального натуралізму (О. М. Костенко) [15, с. 113–121; 91; 90].

Суспільство як система структурно складається з людства загалом (макрорівень), соціальних спільнот з утвореними ними соціальними інститутами (мезорівень) та індивідів (мікрорівень) [252, с. 149–151]. Остання концепція диктує поділ системи причин та умов (криміногенних детермінант), які обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень в ОПК на 3 рівні.

1. *Державний* (макрорівень) – передбачає події, явища і процеси, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень в ОПК та є похідними від причин і умов злочинності загалом у країні.

Залежно від змістовної характеристики, у структурі кожного рівня нами пропонується виокремити декілька основних груп детермінантів, наприклад, в першому: *політичні, військові, організаційно-правові та соціально-економічні.*

До числа основних політичних факторів злочинності в ОПК належить: політична нестабільність, що має прояв у нестабільності існуючих політичних інститутів; розгалуженість політичної системи та наявність великої кількості політичних партій і, відповідно, слабкість місцевого самоврядування; дисбаланс функцій та повноважень влади, який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних структур, що не може не позначитися негативно на виконанні владними інститутами своїх функцій, а зрештою – і на результатах їх діяльності. Така ситуація, крім усього іншого, створює сприятливі умови для зловживання владою, прийняття неправових і незаконних рішень; непослідовність і пасивність у проведенні суспільних

перетворень, хаотичне і нерішуче впровадження демократичних засад у різні сфери суспільного життя; відсутність ефективного парламентського та громадського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої влади, у тому числі керівників правоохоронних структур; відсутність належної політичної волі щодо системної профілактики кримінальним правопорушенням, та, зокрема, корупційній злочинності, що полягає, приміром, у безсистемному підході до створення законодавчої бази, допущенні недоліків у формуванні та реалізації кримінологічної політики, а також її непослідовність [43, с. 319].

Доводиться констатувати, що за весь період розбудови незалежної України процес формування кримінологічної політики було занедбано. Тривалий час розвиток сфери запобігання кримінальним правопорушенням не визнавався пріоритетним напрямом державотворчого поступу. Внаслідок цього соціальні процеси дедалі ставали неконтрольованими і набували антисуспільних рис, а серед недобросовісних державних службовців (посадових осіб) відбувалася поступова трансформація у бік вседозволеності.

Військові. Війна стала довгостроковим чинником впливу на національну безпеку країни в усіх її сферах [54, с. 98]. Розпочата збройна агресія рф проти України у 2014 р. та продовжене війною на всій території нашої держави у лютому 2022 р. негативно вплинуло на політичну, економічну, соціальну сфери України й розпочали нову еру стимульованих міжнародних конфліктів, посилили дію наявних у міжнародному безпековому середовищі негативних чинників і запустили додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. Основними цілями таких дій у розрізі потенціалу вітчизняного ОПК є підрив його спроможностей, а також збирання відомостей, що становлять державну таємницю, поєднані з супутнім учиненням таких кримінальних правопорушень, як диверсії, шпигунство, державна зрада, розголошення державної таємниці тощо [81, с. 145 –146].

Отже, пошук нових відповідей на виклики в оборонній сфері обумовлює створення механізму протидії кримінальним загрозам. Проте доводиться вкотре констатувати, що на сьогодні не розроблена єдина цілісна концепція державної

політики в галузі запобігання злочинності. Основоположний принцип про запобігання як головний напрям протидії злочинності не вийшов поки за межі декларативного. Внаслідок цього наразі в країні відсутня злагоджена система органів, які здійснюють запобіжну діяльність.

Організаційно-правові. Один із загальних і комплексних детермінантів учинення кримінальних правопорушень в ОПК полягає в прорахунках стратегії і тактики запобігання кримінальним правопорушенням, особливо в умовах війни та збільшення оборонних бюджетів у десятки разів.

По-перше, з одного боку – сьогодні немає ефективної, відпрацьованої та досконалої правової бази боротьби із злочинністю (в той час як кримінальна ситуація змінюється стрімкими темпами). З іншого – головним недоліком законодавства є те, що воно приймається без кримінологічної експертизи. Експертиза повинна бути комплексною, а до експертних груп входити юристи різних галузей права, економісти, політологи, правозахисники, співробітники правоохоронних органів. Питання про необхідність організації кримінологічної експертизи ставиться протягом останніх десяти років, а саме така експертиза могла б виявити не тільки можливості для корупції, а й запропонувати заходи, що не дають можливість вчинити корупційні діяння, підвищити ризик при їх вчиненні та зниження потенційної вигоди [87, с. 200].

Складається враження, що діяльність законодавчого органу зводиться до маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій з «удосконалення» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів), оскільки певна частка законів приймається не на користь справі запобігання кримінальним правопорушенням, а, наче, навпаки, саме для легалізації незрозумілих схем, створення труднощів у діяльності правоохоронних органів та інших можливостей для непритягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [193].

Прикладами таких законів можна назвати так звані «поправки Лозового», виключення з КПК України положень про підстави призначення ревізій тощо. Поряд з цим постійна криміналізація та декриміналізація кримінальних

правопорушень у сфері господарської та службової діяльності призводить лише до підвищення рівня латентності таких кримінальних правопорушень. На прикладі ОПК також зазначимо, що серед іншого, важливим недоліком законодавчої сфери є відсутність чітко визначеної системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням із зазначенням сфери їх діяльності, а також компетенцією контролюючих органів.

По-друге, нескінчене реформування та реорганізація правоохоронних органів, зміна законодавства, що регламентує їх діяльність, й порядку здійснення розслідування кримінальних правопорушень потягло за собою практичну паралізацію оперативних підрозділів, і виявлення кримінальних правопорушень на ранніх стадіях практично стало неможливим, а процесуальна діяльність самих слідчих нерідко призводить до формального закриття кримінальних проваджень. Безумовно, що в частині випадків такі факти можуть не підтверджуватися, однак здебільшого за найбільш масштабні розкрадання та інші зловживання службові особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несуть справедливої міри покарання або ж взагалі не притягуються до кримінальної відповідальності [26, с. 44–45].

Відомо, що першою і необхідною передумовою успішної реалізації цілей покарання є його відповідність нормам закону, характеру і ступеню суспільної небезпеки, особі винного та обставинам справи, при повному врахуванні пом'якшувальних та обтяжувальних відповідальність обставин. Неефективний є як занадто суворий, так і не в міру м'який вирок. Перший підриває у засудженого віру в справедливість, викликає в ньому внутрішній протест, озлоблення. Другий породжує надію на можливість легко «звільнитися».

Сучасний підхід притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в ОПК дуже далекий від досконалості. Більшість злочинців не позбавляються свободи, водночас як представники нижчих верств суспільства засуджуються до позбавлення волі за менш небезпечні корисливі кримінальні правопорушення. У цьому контексті звернемо увагу і на порушення принципу роздільного тримання засуджених, які становлять різний ступінь суспільної небезпеки. Унаслідок цього здійснюється

вплив з боку небезпечних злочинців з усталеними антигромадськими поглядами і переконаннями на осіб без стійкого кримінального спрямування.

Крім цього, недостатньо використовуються правоохоронними органами запобіжні заходи, спрямовані на усунення детермінант, зокрема, суб'єкти профілактики кримінальних правопорушень стикаються з низкою проблем, пов'язаних з: 1) співвідношенням діяльності з виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, з діяльністю, пов'язаною з виявленням фактів таких правопорушень; 2) виявленням і визначенням кола об'єктивних і суб'єктивних причин і умов, що сприяють і (або) породжують вчинення кримінальних правопорушень, впливаючи на які, реалізується мета їх ефективного попередження; 3) визначенням джерела інформації про причини і умови, що сприяють правопорушенням.

По-третє, підготовка працівників правоохоронних органів у військовій та пов'язаній з нею сферах, не повною мірою відповідає вимогам часу, до того ж доповнюється частими змінами керівництва й неукомплектованістю кадрів. Тобто, заклики до посилення боротьби з кримінальними правопорушеннями не підкріплюються в організаційно-ресурсному співвідношенні. Це обумовлено певними причинами, у тому числі: а) відсутність політичної волі (якщо навіть гіпотетично вона була, то системна корупція не дозволяла її реалізувати взагалі чи бажаною мірою, або ж суттєво перешкоджала цьому процесу; б) корупція настільки проникла, що до кримінальної відповідальності притягнути топ-корупціонера практично неможливо, оскільки, відкупляються від корумпованих правоохоронців чи суддів, або ж забезпечують себе кваліфікованою юридичною допомогою захисників, які, використовуючи системні прогалини у законодавстві та відповідні законодавчі перешкоди ефективного досудового розслідування, одержують якщо не постанову про закриття кримінального провадження, то принаймні винесення виправдувального вироку [52].

Соціально-економічні. Держава з метою приведення до стабільної роботи всіх своїх інституцій постійно намагається впроваджувати заходи, спрямовані на побудову цивілізованих економічних відносин, удосконалення відповідних відносин, які б забезпечували нормальне функціонування інститутів економіки,

сплату податків до бюджету тощо. Проте, незважаючи на низку чинників, що висвітлюють показники позитивних зрушень в останні роки, все ж таки її стан залишається таким, що зумовлює досить складну тенденцію [12, с. 255; 251, с. 208].

Звідси слідує, що головними детермінантами злочинності в ОПК з позиції зазначеної групи факторів є: нестабільна економічна ситуація у державі, нерозвиненість малого і середнього бізнесу; відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків, відрахувань до бюджету; непрозорість процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних і господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо, що створює умови їх вирішення за додаткову «винагороду»; наявність суперечностей, коли на фоні збільшення кількості заможних і багатих людей, зростання їхніх прибутків багато державних службовців чи інших посадових осіб, наділених повноваженнями у забезпеченні умов для прибуткової діяльності, не мають помірного достатку [43, с. 319]; масштабна криміналізація та тінізація економіки, значна деформація соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства, наявність глибоких протиріч у реалізації економічних потреб людей. Своєю чергою, глибина диференціації населення за рівнем доходів додатково впливає на рівень соціально-економічної напруженості в суспільстві і відповідно на рівень стабільності криміногенної ситуації [111, с. 191].

Отже, живильним джерелом для кримінальних правопорушень є дії, що мають на меті дестабілізувати соціально-політичну та криміногенну ситуацію в державі, поширити невдоволення діяльністю владних структур, сформувати у громадян відчуття нездатності правоохоронних органів забезпечити надійний захист їх конституційних прав і свобод. Не позбавившись корупції, буде важко подолати злочинність, тому реформувати неефективну і непрозору систему треба, адже без цього не повернути довіри громадян [43, с. 318–319]. Окреслена ситуація вимагає впровадження багаторівневої системи стратегічного планування запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК, яка функціонувала б на засадах міжгалузевої та міжрегіональної координації,

ґрунтувалася на стрункій єдності прогностичних, планових і програмних документів та передбачала можливість комплексної оцінки результатів кримінологічної діяльності.

Таким чином, актуальним питанням залишається розроблення *Концепції* про боротьбу зі злочинністю в ОПК та створення Центрального координаційного центру для збору інформації про законодавчі та інші заходи, прийняті на національному рівні, аналіз їх ефективності та усунення недоліків.

2. *Галузевий* (мезорівень) – охоплює причини та умови, що безпосередньо впливають на вчинення кримінальних правопорушень в ОПК.

Політико-функціональні. Залежна форма управління «Укроборонпромом» призвела до численних корупційних практик, у результаті реалізації яких оборонні підприємства втрачали кошти, засоби виробництва, приміщення, землі та інше цінне майно, накопичували кредиторську заборгованість та були доведені до збиткового стану [234]. Основними умовами, що сприяли здійсненню політичного впливу, були такі:

1) повноваження Президента України щодо призначення органів управління Концерну, які, як вже було зазначено у попередньому розділі, вірогідно суперечать Конституції України;

2) недосконаліть кадрового відбору членів Наглядової ради та генерального директора Концерну (вищий орган управління піддається ризикам фактичного формування з політиків і підприємців, які, як засвідчує практика, нерідко самі мають власний бізнес в ОПК).

Структурно-функціональні. Неефективність в управлінській діяльності виокремлюється як один з основних факторів криміналізації, що стимулює службові зловживання й корупційні прояви [116, с. 198]. До числа таких організаційних факторів, які сприяють корупційній злочинності, Л. С. Анохіна [6] пропонує відносити порушення в доборі й розстановці кадрів, порушення в організації та низьку якість контрольно-ревізійної діяльності, відсутність вимогливості з боку вищих службових осіб стосовно дотримання підлеглими правових норм службової діяльності, неналежні умови для виконання службових обов’язків на окремих ділянках. При цьому, зважаючи на

організаційний характер даних факторів злочинності, вони мають усуватись, насамперед, на рівні організаційних форм діяльності відповідних інституцій.

За дослідженнями М. Потьомкіної, до кола суб'єктів управлінських повноважень ОПК належать органи державної влади та інші суб'єкти управління, на які покладено участь у розміщенні, виконанні державного оборонного замовлення, що уповноважені виконувати функції щодо регулювання та контролю діяльності суб'єктів господарювання у сфері ОПК, щодо яких вони здійснюють нормотворчі, управлінські, розпорядчі, контрольні функції та інші суб'єкти управління [161, с. 59–60]. На наш погляд, укладенню збиткових для ОПК угод сприяє саме відсутність належного контролю за рішеннями керівництва підприємств та установ. Нині функція фінансового контролю абсолютним чином не закріплена за якимось конкретним структурним підрозділом, який би мав дієві гарантії незалежності від Концерну. Навпаки, розпорошена між функціональними обов'язками директора підприємства, його заступників і керівників різних підрозділів.

Погіршується ситуація у зв'язку з призначеннями ДК «Укроборонпром» до ревізійних комісій акціонерних товариств «своїх» осіб, які мають здійснювати планові та позапланові перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, його філій і представництв, що містить суттєвий корупційний ризик у разі лояльних відносин між керівництвом Концерну та керівництвом акціонерного товариства, яким він управляє [234].

Як доречно зазначено у праці І. Чепкова, А. Довгополого, М. Луханіна, В. Сіренка, спроб створення відповідної системи державного управління оборонно-промисловою діяльністю за роки незалежності України було вже достатньо. Вони ні на йоту не наблизили країну до остаточного розв'язання цієї проблеми, а лише в окремі періоди: або розпорошували управлінські функції з керівництва оборонними підприємствами між великою кількістю органів управління, або зводили сам зміст керівництва оборонно-промисловим комплексом до практики управління цивільними галузями промисловості, або передавали управлінське кермо оборонно-промислового комплексу в руки не центрального органу виконавчої влади, а суб'єкта господарювання, який

позбавлено окремих повноважень, без яких оборонна промисловість взагалі не може ефективно функціонувати [144, с. 7].

Земельне питання є одним з трудомістких і найскладніших у процесі державного управління підприємствами ОПК, оскільки відсутність державної реєстрації права постійного землекористування на значні площі, наявність суттєвих розбіжностей в інформації щодо обліку земельних ділянок, якою володіє АТ «Українська оборонна промисловість», створює додаткові умови для вилучення без згоди земельних ділянок на користь третіх осіб через суперечні рішення органів місцевого самоврядування або судів. Поряд з цим процедура реєстрації є недосконалою, чим користуються недоброчесні розпорядники великих площ земель, що належать до сфери оборони, не реєструючи повноцінного права постійного землекористування [234]. Крім цього, умисний неналежний контроль директора за діяльністю інвентаризаційної комісії державного підприємства, яка формально підходить до порядку проведення інвентаризації, може призвести до незаконного будівництва на території оборонного підприємства, з подальшим відчуженням земельної ділянки [234].

Отже, запобігання організаційним факторам злочинності в ОПК має зосереджуватись у напрямі підвищення якості роботи відповідних службових та посадових осіб і посилення відповідальності їх керівництва за точним й неухильним дотриманням приписів правових норм, що, своєю чергою, також вимагає забезпечення відповідного нормативного регулювання.

Звернемо увагу і на відсутність належного контролю за зберіганням майна, яке перебуває на балансі (тимчасово, або постійно) ОПК. Так, за відсутності контролю над запчастинами та технікою на підприємствах існує підвищений ризик втрати таких цінностей [234], у тому числі через непоодинокі випадки відсутності документального оформлення послуг зберігання між АТ «Українська оборонна промисловість» та Міністерством оборони України й електронного реєстру майна прийнятого на зберігання.

Водночас державні підприємства ОПК та численні конструкторські бюро (ракетобудування, авіабудування, суднобудування, бронетехніки, артилерії

тощо) володіють й нематеріальними активами − унікальною документацією. Однак за умов відсутності порядку з управління правами на інтелектуальну власність в ОПК; тривалий час відсутності єдиного реєстру конструкторської документації на всі види озброєння та військової техніки; внутрішнього контролю за рішеннями щодо розпорядження інтелектуальною власністю; та індивідуальної недоброчесності посадових осіб підприємств/акціонерних товариств, така документація вчасно не була оцифрована та захищена сучасними системами онлайн та офлайн безпеки, і як наслідок стала об'єктом зазіхань приватних структур та іноземних розвідок [234].

Економічні. Головна мета злочинних організацій − одержання максимальної матеріальної вигоди. Авантюристична спрага збагачування спостерігається з найдавніших часів. Однак тільки за умов капіталістичного ладу складається відношення до багатства як до закономірного результату раціональної діяльності по виробництву споживчих благ. Організована злочинність функціонує за законами саме раціонального капіталістичного підприємництва і тому її економічна історія невід'ємно пов'язана з історією ринкового господарства [106, с. 4].

До прямих економічних детермінантів злочинності в ОПК необхідно насамперед віднести розбалансованість і примітивний розвиток податкової системи, що дає змогу суб'єктам економічної діяльності отримувати з найменшим ступенем ризику незаконні фінансові доходи, пов'язані з протиправною діяльністю.

Значною мірою злочинність в ОПК пов'язана з найважливішим сектором тіньової економіки – «чорним» ринком товарів. «Чорний» ринок у загальному плані – це сукупність економічних відносин, які складаються при протиправному обміні товарами та послугами. Останнім часом тут почали відбуватися процеси швидкої монополізації ринку, з'явилися добре організовані групи ділків, не бажаючих терпіти конкурентів. Функціонерам тіньового бізнесу не відмовиш в умінні поставити справу на сучасну основу: тут і довгострокове зондування ринку, і швидке реагування на коливання цін, і вивчення покупного попиту, вивчення вад легальної економіки [216, с. 85].

З-поміж головних чинників, які створюють сприятливі умови для контрабанди в ОПК, потрібно виокремити такі:

1) недостатнє співробітництво правоохоронних і контролюючих органів України з відповідними органами суміжних з Україною держав щодо обміну інформацією про боротьбу з переміщенням товарів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю;

2) сприяння посадових осіб органів державної влади, зокрема правоохоронних і контролюючих, юридичним чи фізичним особам у переміщенні через митний кордон України зазначеного виду продукції (корупційна складова);

3) недосконале, суперечливе регулювання діяльності щодо боротьби з контрабандою та порушенням митних правил (недосконаліть законодавства, недостатнє покарання);

4) наявність істотної різниці між цінами на окремі групи товарів на світовому та внутрішньому ринках;

5) втрата контролю над окремими ділянками державного кордону на тимчасово окупованих територіях України, які можуть використовувати для неправомірного переміщення предметів правопорушень [17; 58, с. 160; 272, с. 174−179].

3. *Індивідуальний* (мікрорівень) – безпосередні причини та умови злочинної поведінки особи.

Залежно від виду вчинюваного кримінального правопорушення, в основі цієї групи детермінантів може знаходитись як ворожа, так і корислива мотивація, поєднана з індивідуально-психологічною особливістю винних осіб. Цілком логічне запитання: звідки ж береться ця антисоціальна мотивація поведінки у деяких осіб? Якщо рухатися по ланцюжку причинності в зворотному напрямі від цієї «кінцевої» причини, то ми потрапляємо до маси факторів. Тобто, вони виступають попередньою ланкою у причинному зв’язку і відображають ті об’єктивні протиріччя, які існують у конкретному суспільстві.

Загалом причини вчинення кримінальних правопорушень в ОПК на цьому рівні можна звести до корисливої орієнтації особистості працівника

Концерну, а також конформізму, схильності діяти під впливом інших осіб, уникнення прийняття самостійних рішень тощо. Корислива мотиваційна сфера пов'язується з низьким рівнем правової культури та правосвідомості, зневагою до вимог законодавства, що нерідко поєднується зі стійкою переконаністю у прийнятності і доцільності задоволення власних інтересів.

Отже, відсутність Концепції запобігання кримінальним правопорушенням, політичний вплив, лобіювання прийняття та зміни нормативно-правових актів, зрощування працівників АТ «Українська оборонна промисловість» з підприємницькими і комерційними структурами, формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля, відсутність дієвого механізму контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств тощо (і цього переліку вже достатньо), пояснює феномен учинення кримінальних правопорушень в ОПК.

2.3. Характеристика особи злочинця

Поведінка слугує своєрідним критерієм, за яким визначають ступінь соціалізації особистості, тобто відповідності її вчинків наявним у конкретний період часу в певному соціальному середовищі звичаям, традиціям, релігійним нормам, уявленням про моральність, честь і гідність, а також закріпленим на офіційному рівні правовим заборонам. Поняття особистості як людини, носія соціальних і морально-психологічних властивостей з її індивідуальними якостями, здібностями і реалізованими нею соціальними функціями, з позицій свого предмета, визначають багато наук – право, філософія, соціологія, психологія та ін. Для кримінології об'єктом пізнання є особливий тип особистості – особа злочинця [112, с. 194].

Девіації (від пізньолат. deviatio – відхилення) у поведінці зазвичай мають негативний характер й обумовлюються нездатністю (або ж небажанням) особи засвоювати позитивний соціальний досвід, адаптуватися до загальновизнаних правил поведінки, які вона зазвичай знає та усвідомлює. Поступово

аморальний, антисоціальний спосіб життя особи, який не відповідає соціальним очікуванням, набуває стійкого характеру й стає її соціальною позицією. У таких випадках психологи говорять про наявність певних порушень процесу соціалізації, які виявляються в незбалансованих психічних процесах, що слугують основною причиною вчинення делінквентних (протиправних) й аутоагресивних діянь [29].

Загалом питання стосовно особи злочинця є складним, спірним та все ще залишається проблемою, щодо якої висловлюються різні думки. А. П. Закалюк визначив «особистість злочинця» як сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися в процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють учинення злочину [62, с. 239].

При цьому вчений наголошує на вживанні термінів «особа» і «особистість» у різних значеннях. Останній термін визначає соціальну складову особи. Перший же – це «обличчя» людини, яким вона постає в суспільних відносинах. В особи, крім соціальних, є й інші якості, що також беруть участь у детермінації її активності та діяльності. Саме тому не можна ототожнювати (як це часто робиться), у тому числі й у кримінології, поняття особи й особистості [112, с. 195; 62, с. 253].

Будь-яка особа злочинця має індивідуальні ознаки (стать, вік, освіта тощо), а також специфічні, властиві саме цій особі, які визначають і виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки. Сукупність відповідних ознак і властивостей визначає загальну структуру особи злочинця, яка найбільш повно складається із соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових ознак.

Установлення характеристики особи злочинця має за мету, з одного боку, визначити ступінь суспільної небезпеки вчинених ним дій, індивідуалізувати відповідальність злочинця, вдосконалити шляхи його перевиховання (оцінити ефективність відбутого ним покарання), а з іншого – з’ясувати справжні

причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, намітити і провести профілактичні заходи щодо їх усунення.

Як зазначає В. І. Тимошенко, «…якщо особистість злочинця має певні специфічні особистісні особливості, які послугували однією з детермінант злочину, то чому наявність цих особливостей обґрунтовується фактом учинення злочину? Ці якості мають існувати до моменту вчинення злочину та бути відомими кримінологам» [229].

Спроби сконструювати якесь універсальне, абсолютно істинне, визнане всіма кримінологами і науковцями інших спеціальностей визначення поняття «особистість злочинця» до цього часу не увінчалися успіхом, оскільки кожна людина – явище специфічне й індивідуальне у своїх проявах, кожна людина у напруженій психологічній ситуації, під впливом емоційних реакцій спроможна вчинити будь-яке кримінальне правопорушення, тому виділити окремі риси злочинця, які б принципово відрізняли його від законослухняного громадянина, надзвичайно складно [71, с. 85; 100, с. 43]. І у цьому зв’язку не можна погодитися з позицією А. Ф. Зелінського стосовно виділення окремого поняття «особистість злочинця», яка стосується лише обмеженого кола злочинців, що займаються систематичною злочинною діяльністю, характеризує ступінь їх суспільної небезпеки, яка відтворюється у конкретних фактах вчинення кримінальних правопорушень. Стосовно інших, вважає автор, можна говорити лише про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення [69].

Виходячи з наведених міркувань, під поняттям «особа економічного злочинця» О. Г. Кальман розуміє сукупність таких істотних і стійких корисливо-індивідуалістичної спрямованості морально-психологічних установок, властивостей і ознак, різною мірою притаманних особам, які вчинили економічний злочин або займаються економічною злочинною діяльністю. А їх загальна характеристика відтворюється у сукупності соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак [77, с. 90]. Однак вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації проваджень, що особи, враховуючи особливості з тієї

чи іншої категорії кримінальних необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним кримінальним правопорушенням.

На думку А. П. Закалюка, специфічною властивістю злочинців, що виражає їх сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність особистості, які досягли певного ступеня (глибини) [62, с. 240]. Відмітною ознакою злочинця є його деформована моральна і правова свідомість. Для більш повної характеристики кримінологія розглядає структуру цієї категорії як систему ознак і властивостей [229, с. 9].

Зміст особистості – конкретизація суспільних відносин у внутрішньому світі конкретного індивіда, у його свідомості, світогляді, соціальних якостях. Адже особистість завжди визначається системою суспільних відносин, пов'язаних з суспільними цінностями. Із сукупності різноманітних визначень А. П. Закалюком пропонується структура особи злочинця, що складається з блоків (груп) ознак:

а) три відображають соціальну характеристику особи злочинця (її особистість): ознаки формування, соціалізації особи (освіта, рід діяльності, звички, риси, набуті в сім'ї, характер занять у вільний час і т.д.); ознаки соціального статусу та соціальних ролей (соціальне становище, належність до соціальних груп та ін.); безпосередні ознаки спрямованості особистості (потреби, інтереси, соціальні цінності);

б) п'ять – біосоціальні, що включають: демографічні ознаки, які мають соціальне й психологічне значення (стать, вік), психофізіологічні особливості (реакції, адаптації, моторики, тип темпераменту та ін.); показники фізичного стану здоров'я (загальний стан, фізичні вади, хронічні захворювання і т.ін.); показники психічного стану здоров'я (патологія, що виключає осудність, аномалії, у межах осудності тощо); індивідуальні психологічні риси (риси характеру, зокрема негативні, суспільно небезпечні та вольові якості) [62].

На думку О. М. Джужи, особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі кримінальних правопорушень; 3) на загальному рівні [47].

С. А. Шалгунова визначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються в індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4 – біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві та вікові якості, а також патологічні зміни [255].

На наш погляд, структуру особи злочинця у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень необхідно розглядати за такими критеріями:

1) соціально-демографічні дані (стать, національність, вік, зокрема ролі та статуси (професія, становище у суспільстві та на роботі) тощо);

2) кримінально-правові ознаки (наявність судимостей, рецидив, поведінка після відбуття покарання тощо);

3) морально-психологічні якості особи (інтелектуальні, вольові, моральні якості, емоції, світогляд, переконання, звички, риси характеру; психофізіологічні: темперамент (сила, рухливість й урівноваженість нервової діяльності), анатомічні та функціональні ознаки, а також відомості про патологічні відхилення особистості).

Соціально-демографічні. У 2022 р. тенденція до скорочення чисельності виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, яке триває з 2014 р., продовжилася і навіть підсилилася. Було виявлено 74 314 таких осіб, що менше відповідного показника попереднього року на 24,8 % і у 2 рази менше, ніж у 2013 р. [95; 94]. Розподіл кількості осіб, які вчинили кримінальні

правопорушення в ОПК, свідчить про майже абсолютне домінування осіб чоловічої *статі* (в середньому 96 %). Відповідне співвідношення відсоткових показників чоловіків і жінок серед виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК, є усталеним і спостерігається з 2014 р. Їх середні частки за останні 10 років дорівнюють 95,1 % та 4,9 %, відповідно, і відхилення від цих значень за вказаний період були незначними (Додаток В).

Кримінальний промисел жінок, спрямований на вчинення кримінальних правопорушень в ОПК, був пов'язаний виключно зі сферою службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, й загалом майже втричі перевищує аналогічне гендерне співвідношення у загальній картині злочинності. І це не дивно, адже, службова діяльність – одна з небагатьох сфер суспільних відносин, яка з інструментальної точки зору є найбільш придатною для кримінальної активності жінок, адже самі кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують надмірних фізичних зусиль й, водночас, вимагають умовно високого рівня інтелектуальних здібностей, аби відповідати статусу службової особи [52, с. 334].

Найбільшу кількість кримінальних правопорушень в ОПК було вчинено *громадянами* України (80,4 %), росії (15,9 %) та особами без громадянства (2,5 %) (Додаток В).

Вік – один з важливих компонентів характеристики особистості, з властивими йому особливостями. Цей показник суттєво впливає на поведінку людей (у тому числі й злочинну), тому багато в чому обумовлює систему потреб та інтересів конкретної особи. З віком змінюються соціальні функції людини, звички, характер, способи реагування на конфліктні та складні ситуації. Відомо, що зі зміною віку відбуваються і зміни самої особи – змінюються її соціальні позиції, ролі та функції, досвід і звички, мотивації вчинків.

Вікова характеристика у досліджуваній категорії злочинців відзначається зміщенням до старших вікових категорій порівняно із загальною злочинністю. Основну вікову групу становлять особи від 25 до 45 років (79,6 % від усіх виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК). Акцентує на

собі увагу певне зростання в останні роки коефіцієнта кримінальної активності осіб у віці 40–50 років (+16 %) і, навпаки, суттєве зниження цього показника серед осіб, молодших 30-річного віку (-22 %). Найменші коефіцієнти протиправної активності мають найстарші вікові групи. Серед осіб 60–70 років цей показник в середньому становить 8 %. Такий розподіл можливо пояснити тим, що для отримання статусу службової (посадової) особи в ОПК необхідним є набуття трудового стажу (досвіду роботи), спеціальних навичок, певного звання, рангу, класу тощо. Теж саме пояснюється і наявністю освітнього рівня, оскільки 82 % засуджених за вчинення кримінальних правопорушень в ОПК мали вищу *освіту.* Цей показник набагато вищий, порівняно з особами загальної злочинності (20–30 %) (Додаток В). До того ж «успішна» злочинна діяльність в ОПК обумовлює попередню підготовку, у тому числі інтелектуальну, розробку плану дій, комунікації, постійний контроль ситуації тощо.

Розподіл виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК, за характером зайнятості на час його вчинення є важливою характеристикою, яка дозволяє оцінити структуру таких осіб за їх соціальним станом, положенням у суспільстві. Абсолютну більшість злочинців становили працездатні особи. *Ролі та статуси* більшості засуджених розподілились наступним чином: службовці (посадові особи) становлять близько 83 %. У засуджених цієї категорії легальні доходи були доволі скромними, що підтверджується й аналізом поданих декларацій.

Невеликий відсоток непрацюючих обумовлюється тим, що у структурі злочинності в ОПК питому вагу становлять кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг. Специфіка відповідних кримінальних правопорушень, на відміну від інших, зокрема крадіжок чи шпигунства, полягає в тому, що у їх вчиненні беруть участь виключно службовці (посадові особи) різних рангів. Ними, зазвичай, є керівник, заступник керівника, головний бухгалтер та посередники. Співучасть декількох посадовців дає змогу їм використовувати різні способи приховування ознак кримінального правопорушення і підробляти

документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Як інші співучасники, за отриманими нами даними, можуть виступати матеріально відповідальні особи, які брали участь у 23,4 % випадків, а також інші службові (посадові) особи, зокрема працівники відділів матеріального забезпечення, і ті, хто обіймає прирівняні до них посади за критерієм адміністративно-господарських повноважень, у тому числі завідувачі складів – у 20,2 % та дотичні до ОПК підприємці – 17,3 %, що не дозволяє розглядати приватизацію як потенційно ефективний крок до зниження рівня корупції у галузі. Принаймні, як самодостатнього кроку. Але це не відміняє його можливої ефективності у комплексі з іншими заходами антикорупційної спрямованості [82]. Окремо нами виділені військовослужбовці, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК (8 %). Тенденція до зростання протягом декількох років чисельності виявлених таких осіб обумовлена АТО/ООС, а збільшення в 2022 р. (+10 %) – мобілізацією значної кількості осіб унаслідок масштабного військового вторгнення в Україну військ росії.

Кримінологічний інтерес становить і *стаж роботи* особи в ОПК, зокрема, більшість із засуджених працювали на об'єктах Концерну декілька років, таким чином, знали свої обов'язки, а також порядок зберігання, охорони та обліку матеріальних цінностей, руху документообігу тощо. По вивчених статистичних даних безперервний трудовий стаж обвинувачених визначився таким чином: менше одного року – 7 %, від 1 до 3 років – 18 %, від 3 до 5 років – 22 %, вище 5 років –31 %, не встановлено – 22 % (Додаток В).

Переважна більшість з числа засуджених на час учинення кримінального правопорушення була *одружена* (68,6 %); неодружені та незаміжні (14,4 %); ще у 78 % підозрюваних були діти, з них у 53,2 % − одна дитина, у 45,5 % − дві дитини, у 1,3 % − три і більше (Додаток В).

Кримінально-правові. Для встановлення достатніх і повних кримінально-правових ознак особи злочинця усі емпіричні дані дослідження було вивчено за допомогою спеціальної методики. Зокрема, було встановлено, що більшість державних службовців (посадових осіб) вчинили кримінальне правопорушення умисно, найчастіше у формі прямого умислу, частка учинених із

необережності, незначна – в середньому близько 12 %, здебільшого − це службова недбалість (ст. 367 КК України), що, зазвичай, є супутнім кримінальним правопорушенням, яке полегшує можливість учинення іншого, наприклад, передбаченого ст. 191 КК України, а в іншому випадку, це може бути й розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України) (Додаток В).

Рішення про вчинення кримінального правопорушення у 78 % осіб було заздалегідь обдуманим; 26 % – постійно готові до вчинення кримінальних правопорушень; 10 % – прийняли рішення раптово, без участі ситуації. Намір щодо вчинення суспільно небезпечних дій виник під впливом оточення у 31 % осіб; самостійно – у 13 % (Додаток В).

До одного року злочинна діяльність тривала у 64 % засуджених. При цьому один епізод кримінальних правопорушень мав місце у 41 %, два епізоди – 27 %, три і більше – 32 %. Понад один рік вчиняли кримінальні правопорушення 14 % засуджених, два-три роки – 19 %, більше трьох – 3 % (Додаток В).

Для цієї категорії кримінальних правопорушень не характерний рецидив, що пояснюється перевірками та обмеженнями щодо працевлаштування на об’єкти ОПК осіб, які мають непогашену чи не зняту в установлену законом порядком судимість. Водночас варто пам’ятати, що рецидивісти залишаються соціальною групою з високою кримінальною активністю, та їх протиправні дії суттєво впливають на кримінальну ситуацію в країні [95, с. 70].

Загальний обсяг збитків по кримінальних провадженнях становив до 1 000 000 грн (47,6 %); до 10 000 000 грн (36,7 %); понад 10 000 000 грн (у 15,7 % випадків) (Додаток В).

Для виведення капіталів з країни із застосуванням сумнівних схем широко використовуються можливості так званих «фінансових притулків» або «офшорних центрів», що є компонентом процесу відмивання коштів. Тобто, злочинна діяльність вчиняється, як правило, за допомогою фіктивних (офшорних) фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності, конвертаційних центрів), яка вирізняється високою технічною забезпеченістю, використанням сучасних засобів отримання даних, залученням

високопрофесійних фахівців, вербуванням співробітників комерційних банків або влаштування «своїх» людей до банків, постійним пошуком нових способів учинення кримінальних правопорушень, високою конспірацією, оперативністю та гнучкістю, швидкою реакцією на виявлення прогалин у банківському захисті, міграцією нелегальних дій з одних ринків на інші. Такі протиправні структури об'єднані єдиною метою та здійснюють тіньові фінансово-господарські операції за певною злочинною технологією. Однак труднощі, що постають перед правоохоронцями, зазвичай пояснюються тим, що зарубіжні країни проводять політику неухильного захисту іноземних інвесторів від будь-якого втручання з боку правоохоронних органів інших держав.

Із вивчених матеріалів судових справ установлено, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК, свою вину, зазвичай, не визнають. Лише 18 % обвинувачених свою вину повністю визнали; частково визнали свою вину (в цьому випадку зазвичай визнається сам факт вчинення діяння, але не його злочинний характер) – 21 %; визнали свою вину у процесі досудового розслідування, але відмовилися в суді (найчастіше з вигаданого мотиву) – 15 %, та ще 28 % послідовно заперечували свою вину на всіх стадіях кримінального провадження. Щиро розкаялися у вчиненні кримінального правопорушення та активно сприяли органам досудового розслідування у розкритті кримінального правопорушення – 18 % осіб. Утім, аналіз практики призначення покарань за вчинення таких кримінальних правопорушень, надає можливість сформувати проміжний висновок про ліберальну судову практику, оскільки, лише відносно половини засуджених було застосовано такий вид покарань, як позбавлення волі (Додаток В).

Як вже було неодноразово зазначено у попередніх підрозділах і розділі дисертаційного дослідження, кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, притаманний груповий характер злочинної активності. Проте важливою рисою є те, що їх учиняють особи, які входять до організованої групи з наявністю певної ієрархічної побудови та розподілом функцій між окремими структурними ланками й окремими членами, зокрема, у 76 % випадків

кримінальні правопорушення було вчинено: групою за попередньою змовою (56,7 %) та організованою групою (42,3 %) (Додаток В).

Варто пам'ятати, що організовані форми злочинності є складним явищем, чинником політичної й економічної нестабільності в суспільстві, які постійно модернізуються, змінюють свої види [220, с. 311]. Кожне організоване злочинне формування має певну структуру як сукупність зовнішніх і внутрішніх характеристик, за якими і можна визначити наявність злочинної спільноти. Дослідниками ОЗ приділялася увага структурній побудові злочинних угруповань, наголошувалося на наявності загальної схеми, що може корегуватися певними особливостями, наводилися приклади існування спільнот, у яких ватажок прямо пов'язаний з членам групи, та таких, що складаються з кількох спільнот, які діють у різних містах [112, с. 34], підкреслювалася залежність рівня організованості та віддалення організаційних, управлінських функцій від безпосередньо виконавських [114, с. 12], при характеристиці шляхів діяльності злочинних угруповань вказувалося на організацію в них такої структури управління злочинною діяльністю, яка звільняє його керівників від необхідності безпосередньої організації конкретних діянь чи від участі у їх вчиненні [143, с. 27], гіпотетична модель злочинного угруповання подавалася у вигляді своєрідної піраміди, яка включала функціональні групи виконавців, забезпечення та безпеки, а також елітарну групу, яка здійснює управлінські, організаційні та ідеологічні функції [143, с. 32−36]. Мова також велася про складний механізм ОЗ, який вбирає в себе злочинні групи, перетворюючи їх на свої структурні елементи [265, с. 51].

Дослідження ОЗ в ОПК дає змогу констатувати, що в разі вдалої реалізації схеми, зокрема, з розкрадання майна, надалі слідує тенденція до консолідації, згуртованості злочинного колективу, що сприяє розвитку його внутрішніх психологічних і функціональних структур. Водночас відсоток розслідуваних групових посягань за останні декілька років помітно зменшився (-24 %), що може бути пов'язано зі зменшенням активності працівників правоохоронних органів щодо виявлення всіх учасників кримінальних правопорушень. Цими факторами не в останню чергу зумовлюється і висока її

латентність (у груповій діяльності вищі можливості для приховування слідів кримінальних правопорушень, забезпечення їх прикриття, у тому числі й через корупційні зв'язки), і невисокий рівень їх розкриття [82].

Морально-психологічні. Зміст морально-психологічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в ОПК, розкривається через ставлення до держави, суспільства, колективу, службових обов'язків, а також до самого себе, своєї гідності.

У суспільній діяльності особа виконує низку рольових функцій, кожна з яких вимагає певної поведінки. Забезпечення належних умов матеріального існування людини як біологічної і соціальної істоти, безумовно, є головним, домінуючим фактором її соціальної діяльності та активності [235]. Ця нормативно визначена роль обумовлює і зміст соціально значущих характеристик особи, і систему її потреб. У науковій літературі виокремлюють чотири ступеня таких: 1) життєво необхідні потреби, які забезпечують мінімальні умови існування людини; 2) нормальний стандарт потреб; 3) завищений обсяг, який ще не став суспільною нормою; 4) спотворені потреби, задоволення яких об'єктивно суперечить розвитку особистості й суспільства [163].

Якщо для осіб, які перебувають на найнижчих щаблях суспільної ієрархії, притаманна переважно примітивна система потреб у біологічному забезпеченні умов свого існування, то для інших, які перебувають на більш високому рівні, – це розгалужена система фінансових забаганок, які пов'язані з намаганням не тільки розбагатіти, а й досягти більш високого соціального статусу і престижу в суспільстві [80]. Зміни економічного вектору, розбудова ринкових відносин, поляризація населення за рівнем доходів тощо наклали відбиток і на мотивацію вчинення кримінальних правопорушень [93].

Аналіз інформації правоохоронних і судових органів дає можливість констатувати, що основними мотивами вчинення таких діянь могли бути: фінансова винагорода та інші корисливі спонукання; бажання помсти. Однак у матеріалах вивчених судових справ міститься досить скупа інформація щодо мотивів, оскільки суд, зазвичай, надає стандартне формулювання «з

корисливих», без розкриття їх основного змісту, хоча модифікація може бути досить різною, зокрема як «просте» (епізодичне) отримання вигоди, так і злочинне «злиття» корумпованих зв'язків службових (посадових) осіб з комерційними та іншими структурами, на основі взаємної допомоги в задоволенні корисливих інтересів; незаконний вплив окремих представників органів влади, вищих та інших контролюючих органів, впливових кіл, великих промислових структур й установ регіону, організованих злочинних формувань; приховування, потурання кримінальним правопорушенням з боку вищих посадових осіб Концерну щодо нижчих, задля систематичного одержання неправомірної вигоди, збереження репутації, неправдивої благополучної звітності тощо. Орієнтовно близько 15 % затриманих з числа працюючих в ОПК мали уявлення про мінімальний дохід від кримінального правопорушення, заради якого варто його вчиняти та ще 12 % вважали, що не варто перевищувати певні межі матеріального збитку (Додаток В).

Потрібно відмітити, що більшість злочинців в ОПК за місцем попередньої роботи, місцем, де було вчинено кримінальне правопорушення, а також за місцем проживання характеризуються позитивно. Втім, за нашим спостереженням, такі характеристики в матеріалах кримінальних проваджень здебільшого мають формальний характер і не містять реальних відомостей, які розкривають особистість людини, але при цьому, на відміну від осіб, які вчиняють, наприклад, кримінальні правопорушення загальнокримінальної спрямованості, такі особи дійсно не зловживають спиртними напоями, не вживають наркотичні засоби та не схильні до порушення громадського порядку.

Типовими рисами осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК, є: егоїзм, цинізм і зневажливе ставлення до національних інтересів держави. При цьому можна відзначити той факт, що вказані особи справляють враження розсудливих і доброзичливих, які мають широке коло ділових та службових інтересів. Тобто, їм властиві великий досвід міжособистісних контактів, висока заповзятливість і вміння знаходити правильну лінію поведінки. Доцільно також відзначити інфантильність в оцінці соціально-

економічних і політичних подій, що відбуваються в країні, прагнення до наживи, завищений рівень самооцінки, а сам ризик пов'язаний з систематичним учиненням корупційних кримінальних правопорушень, є, на їхню думку, доказом наявності «виняткових» якостей, таких як сміливість, цілеспрямованість, організаторські здібності. На цьому в багатьох проявляється амбітність, зазнайство і, хизування. Проте справжня активність таких осіб свідчить про руйнацію вольових якостей, зокрема, виявлено такі деформації, як підлабузництво, догоджання та місцями боягузтво.

Як підсумок загальної характеристики, за результатами вивчення слідчої, судової практики й проведеної теоретичної розвідки, осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК, пропонуємо класифікувати наступним чином:

І. *Колабораціоністи*.

У сучасній кримінології колабораційну діяльність потрібно пов'язувати з такою поведінкою колаборантів, яка чітко проявляється у співпраці з ворогом (державою-агресором). Суб'єкт колабораційної діяльності (громадянин України) усвідомлює свою співпрацю, бажає нею займатися і розуміє про настання наслідків. Аналізом інформації правоохоронців про результати розслідування колабораційної діяльності в Україні у 2022 році підтверджується, що основними мотивами вчинення таких діянь в ОПК могли бути: а) фінансова винагорода; б) інші корисливі спонукання; в) бажання помсти; г) полегшення виїзду за кордон тощо.

При цьому організована злочинна діяльність калоборантів – це складний і розтягнутий у часі процес, який охоплює і створення злочинного формування, і вчинення ним окремих кримінальних правопорушень. З набранням чинності законів України про встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність від 03 березня 2022 р. № 2108-IX [168] та про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX

[169] в країні загалом створено правову основу запобігання колабораціонізму в державі.

На погляд Д. М. Тичини, колабораціонізм – це складне, неоднозначне суспільно-психологічне, етичне та кримінально-правове явище, що виникає в результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (окремих індивідів, певних політичних організацій з окупантами). Відповідний феномен базується на інтегральному психологічному утворенні – мотиваційній сфері, основу якої становлять потреби як рушійна сила вибору певного варіанта поведінки та політичної ідентичності. Відсутність можливостей для задоволення потреб, інтересів, цінностей поступово зумовлює кризи, регрес, занепад особистості й суспільства загалом. Загальна криза суспільства в умовах війни, окупаційного режиму викликає реакцію індивіда, яка безпосередньо залежить від моральної свідомості людини та реакції особистості на покарання чи заохочення, суперечностей у житті особистості, які є рушійною силою поведінки людини у кризовий період. На появу колабораціонізму впливають і соціальні прояви особистості, її десоціалізація [46].

II. *Розкрадачі*.

Специфікою вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України, службовими особами є те, що формами суспільно небезпечного діяння виступають не лише привласнення та розтрата чужого майна, а й заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Тобто, склад кримінального правопорушення сконструйований таким чином, що, враховуючи підвищену суспільну небезпечність вказаних дій, вчинених службовою особою, не вимагається того, щоб майно попередньо знаходилось у винного на законній підставі; єдиною умовою віднесення службової особи до суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України, є те, що сфера його адміністративно-господарчих, організаційно-розпорядчих повноважень надає можливість безпосередньо та/або опосередковано через підлеглих чи інших осіб, яким винний має право висувати обов'язкові до виконання вимоги, в тому числі незалежно від службової підпорядкованості,

відчужувати майно – обертати на свою користь чи користь інших осіб або іншим чином вирішувати його юридичну долю.

III. *Підприємці*.

Особам зазначеної класифікаційної групи притаманний високий рівень освіченості. Більшість з них мають значний досвід фінансово-господарської діяльності різного функціонального рівня, є фахівцями в галузі діяльності фінансових установ, які знають усі вади й «слабкі місця» у технології проведення тих чи інших операцій.

Службові особи суб'єктів підприємницької діяльності (передусім товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств, приватних підприємств) брали активну участь у вчиненні кримінальних правопорушень на об'єктах ОПК, зокрема керівники – 57,3 %; головні бухгалтери – 13,0 %. Середній вік керівника становив 38 років, а головного бухгалтера – 42 роки. Інші службові особи підприємств (керівники структурних підрозділів, працівники бухгалтерії тощо) до кримінальної відповідальності притягувались значно рідше (19,8 % випадків). Звичайні бухгалтерські працівники є найманими на роботу та виконують службові обов'язки на підставі трудового договору або угоди. Вони не беруть участь у розподілі прибутків і здебільшого не посвячені у плани керівництва (Додатки Б, В).

Отже, додатково можна виокремити ще декілька груп злочинців: а) особи, які вчиняють юридично значущі дії або надають публічні послуги, що мають значення для підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; б) службові особи у сфері господарської діяльності (секретарі, охоронці), які виконують окремі технічні функції, безпосередньо не беручи участі в злочинній схемі; в) особи (фахівці), яких залучають для використання спеціальних знань у галузі фінансових операцій, а також з метою фальсифікації документів, втручання в роботу комп'ютерних мереж тощо; 4) службові особи контролюючих і правоохоронних органів, які забезпечують корупційне прикриття злочинної діяльності.

Діяльність такої класифікаційної групи тісно пов'язана з діяльністю фіктивних підприємств – конвертаційних центрів, про що нами зазначалося

вище. Кадровій структурі такого центру властива чітка ієрархія, яка побудована на конспіраційній основі, обмеження інформації про організаційну та функціональну структуру; учасники схем конвертаційних центрів можуть знати лише своїх безпосередніх функціональних партнерів. Така конспірація супроводжується чітким розмежуванням, знанням і виконанням визначених функціональних обов'язків усіма членами фіктивного утворення.

Типовий конвертаційний центр утворюють – керівна верхівка (організатор), координатори (дилери), працівники низових ланок (диспетчери, касири, посильні) та постійні клієнти, для яких за певну матеріальну вигоду постійно проводять конвертацію (легалізацію) коштів, виведення доходів з-під оподаткування, перерахування конвертованих коштів на рахунки в офшори.

Типова структура конвертаційного центру охоплює групу підприємств (від кількох до кількох десятків) різної організаційно-правової форми. Зокрема, до нього можуть належати підприємства трьох рівнів:

1) приватні підприємства, орієнтовані на одержання порівняно невеликих комісійних (*«чорні» фірми*) – 31 % [30]. Відповідні підприємства реєструють використовуючи документи, що мають здебільшого кримінальне походження. Для реєстрації потрібний лише засновник, який може поєднувати обов'язки керівника. Іноді це товариства з обмеженою відповідальністю, під час оформлення яких також використано нелегальні документи. Вони проходять державну реєстрацію з порушенням правил: не виготовляють печатку, підроблюють документи про надання юридичної адреси тощо. Керівник має фіктивне право підпису на банківських і фінансово-звітних документах, водночас, може не мати жодного зв'язку з очолюваним підприємством, яке було зареєстроване на його загублений чи вкрадений паспорт. Такі фірми не ведуть бухгалтерського та податкового обліку операцій, які проводять. Звітність про діяльність подають несистематично або не подають узагалі;

2) товариства з обмеженою відповідальністю орієнтовані на одержання комісійних платежів середнього розміру *(«сірі» фірми*) 46 % [30]. Означені підприємства реєструють у державних органах без порушень із залученням формальних засновників і призначенням фіктивного керівника. Вони мають

непідроблену печатку й реєстраційні документи, а засновники або посадові особи можуть бути особами без постійного місця проживання, або представниками іншої соціально неблагополучної категорії населення. Ці фірми не ведуть бухгалтерського обліку, однак реєструють книги обліку продажів і придбання, у яких відображують ведення обліку та звітують в установленому порядку, показуючи всі доходи. «Сірі» підприємства виконують роль посередника між реальним платником податків, що має на меті отримати готівку, і «чорними» підприємствами;

3) акціонерні товариства орієнтовані на одержання «солідних» комісійних платежів (*«білі» фірми*) (23 %) [30]. Такі фірми мають справжніх засновників і керівників, які власноруч оформлюють документи про проведені операції. Вони ведуть бухгалтерський, податковий облік і документацію, що підтверджує проведення фінансово-господарських операцій, проте насправді вони не працюють, хоч і регулярно подають усю звітність. Такі фірми функціонують роками. Їхніми послугами користуються державні установи й підприємства, для яких важливим є гарантування безпеки під час проведення нелегальних операцій, і деякі представництва, філії та підрозділи іноземних підприємств, яким необхідно підтримувати свою ділову репутацію.

«Білі» підприємства слугують для документального оформлення операцій з «переведення в готівку» коштів чи бартерних операцій, проте які не мають формальних ознак фіктивності й іноді отримують ліцензії на фіктивний вид діяльності. Вибудовуючи ієрархію фіктивних фірм, конвертаційний центр дає змогу клієнтам обирати прийнятний для них рівень оплати за «послуги» і, відповідно, гарантії безпеки (ідеться про ступінь «нівелювання» можливих проблем з боку контролюючих структур). Так, вартість послуг, що надають через перший рівень підприємств конвертаційного центру (приватні підприємства – «чорні» фірми), – може становити 4–5 % від суми угоди. Розмір комісійних для підприємств другого рівня, зареєстрованих як товариства з обмеженою відповідальністю («сірі» фірми), коливається від 5-ти до 7 % від конвертованої суми. Третій рівень, у якому задіяні акціонерні товариства («білі» фірми), може передбачати до 10 % від суми угоди. Кожна із зазначених

вище категорій фірм, що належать до складу конвертаційного центру, має свій сегмент ринку, оскільки орієнтована на різних клієнтів з дрібного, середнього чи великого бізнесу [19, с. 140–141].

У зв'язку зі складною геополітичною, соціальною та економічною ситуацією в Україні, конвертаційні центри дедалі частіше використовують як спосіб і фінансовий інструмент для фінансування тероризму та сепаратизму. Як вже було зазначено, діяльність конвертаційних центрів має високий ступінь конспірації та організації. Такі заходи надають їм можливість не лише впродовж тривалого часу функціонувати, а й оперативно перереєстровуватися та відновлювати свою протиправну діяльність в разі їх виявлення та ліквідації офіційної надбудови фірми.

Загалом, осіб, причетних до діяльності конвертаційних центрів, за професійними навичками можна поділити на такі групи:

1) керівники підприємств, організацій та установ. Вони економічно, організаційно та юридично підготовлені, мають достатній обсяг спеціальних знань і високий професійний рівень. Вони мають вищу освіту, активні, ознайомлені із законами конспірації, яку використовують під час формування організаційної та кадрової структури фірми, її оформлення та реєстрації, мають корупційні зв'язки у владних, правоохоронних структурах і банківських установах;

2) особи, які, виконуючи свої професійні обов'язки, є «допоміжним механізмом» у злочинній схемі (нотаріуси, працівники реєстраційних органів);

3) особи, які можуть сприяти злочинній діяльності конвертаційних центрів, правоохоронні органи, впливові особи органів місцевого самоврядування, депутати, високопосадовці різних органів влади;

4) особи, що професійно займаються виведенням «брудних» коштів в офшорні зони. Це можуть бути спеціальні брокери, агенти та посередники під час відкриття рахунків, проведення різних фінансових операцій;

5) особи, які розробляють складні фінансові схеми та постійно аналізують законодавство, що регулює фінансово-господарську діяльність, для пошуку в

них прогалин, які можна використовувати в злочинній діяльності конвертаційних центрів.

Використання фінансових схем надає можливість: підприємствам, що легально працюють, – збільшити витрати виробництва та зменшити об'єкти оподаткування; особам, що отримали дохід злочинним шляхом, – легалізувати (відмити) грошові кошти та перерахувати їх за межі України; конвертаційному центру – приховувати злочинну діяльність, використовуючи потік незаконно отриманих готівкових грошових коштів у механізмі переведення безготівкових грошових коштів у готівкові [210, с. 178].

Усі фіктивні підприємства мають однакові завдання, а різняться лише способом реєстрації. Важливим для характеристики фіктивного підприємництва в механізмі конвертаційних центрів є визначення типів відповідних суб'єктів. У діяльності контролюючих і правоохоронних органів умовно виокремлюють два, подеколи три різновиди види суб'єктів (підприємств), які беруть участь у тіньовому обігу. Першу групу становлять фіктивні фірми, з використанням яких зменшують об'єкти оподаткування та вчиняють інші кримінальні правопорушення. Другу і третю групи, відповідно, становлять транзитні фірми й конвертаційні центри («податкові ями»). За змістом перша група фіктивних підприємств від третьої майже нічим не відрізняється. Практика ДФС (податкової служби) засвідчує, що конвертаційні центри («податкові ями») мають складнішу структуру організації управління злочинним бізнесом і розподіл злочинних ролей («керівник», «диспетчер», «дилер», «юрист»). Використання фіктивних фірм і конвертаційних центрів передбачає однакову мету – перенесення податкових обов'язків на фіктивні підприємницькі структури та переведення в готівку грошових коштів.

Таким чином, суб'єкти підприємницької діяльності, що пов'язані з ОПК, з ознаками фіктивності, становлять невід'ємну складову конвертаційних центрів. Керівники нелегальних осередків постійно підлаштовуються під різні політичні й соціально-економічні умови, зокрема й до функціонування на тимчасово окупованих територіях. Такі злочинні процеси призводять до фіктивізації значної частки вітчизняної економіки. Конвертаційні центри як нелегальні

високоорганізовані об’єднання суб’єктів підприємницької діяльності з ознаками фіктивності мають чітке концентроване управління зі створення, функціонування та припинення діяльності всіх учасників злочинних схем, які постійно виникають і відновлюються.

IV. Корупціонери.

Осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, В. В. Голіна запропонував розподілити за спрямованістю на декілька умовних типів:

1. Посадовці, які розглядають своє службове становище головним чином з корисливих позицій або інших особистих вигод; упевнені у владі грошей; одержують особисті матеріальні вигоди за рахунок державних, громадських організацій чи окремих громадян; знають справу, вмілі організатори, але ігнорують інтереси служби, цікавляться ними лише для того, щоб залишатися на посаді, яку обіймають, звичайно приховують кримінальні правопорушення, які вчиняють підлеглі, чим зміцнюють своє становище серед них.

2. Службові особи господарського і адміністративного апарату, в яких домінуючим мотивом злочинних зловживань є кар’єризм. Такі особи стають на злочинний шлях, маючи на меті передусім особисті інтереси, що виявляються у бажанні репрезентувати себе як працівника, який заслуговує на подальше просування по службі.

3. Службові особи низової або середньої ланки, які не мають достатньої кваліфікації. Мотиви службових кримінальних правопорушень – забезпечення нібито інтересів підприємства, вузьковідомчий підхід до вирішення службових завдань. Нерідко такі посадовці керуються порочною практикою протиставлення доцільності і законності. Не вміючи організувати роботу, долати труднощі законним шляхом, вони легко йдуть на правопорушення.

4. Серед суб’єктів службових кримінальних правопорушень певне місце посідають особи, які дали згоду на виконання службових обов’язків, але є недостатньо компетентними для успішного їх виконання. Вони від самого початку виявляють самовпевненість, не підкріплену необхідними знаннями, навичками і здібностями для виконання відповідних організаційно-розпорядчих

або адміністративно-господарських обов'язків. Для них характерний мотив безвідповідального, легковажного, недисциплінованого ставлення до служби.

Окремо стоять суб'єкти службового кримінального правопорушення, у поведінці яких визначальною є схильність до пияцтва. Звичайно такі особи бувають представниками нижчої ланки, розпоряджаються ввіреними їм матеріальними цінностями або здійснюють контроль за їх зберіганням. Тяжіння до надмірного вживання алкогольних напоїв іноді пов'язане із значними витратами, призводить до зловживань та злочинних дій. Це ж тяжіння визначає злочинно-халатне ставлення до службових обов'язків по забезпеченню зберігання майна і здійсненню контролю за ним [101, с. 344–345].

Своєю чергою, І. Мезенцевою виокремлено кілька видів злочинців, які вчиняють кримінальні корупційні правопорушення, зокрема:

1) особи, які займають високі посади у державних органах та відповідальне становище. Велика сфера повноважень надає їм відчуття вседозволеності та впливовості на будь-які суспільні відносини. Насамперед такі особи зловживають владою або службовим становищем, одержують неправомірну вигоду тощо. Вольові якості таких осіб дають їм можливість розглядати свою посаду не як обов'язок виконання покладених на них повноважень, а як засіб до незаконного збагачення;

2) злочинці, які працювали на користь підприємства, установи, організації та виконували роботу і перебували з таким підприємством, установою, організацією у трудових відносинах. Для цих суб'єктів необов'язкове зайняття високої посади в органах державної влади, але, виконуючи посадові обов'язки, вони також можуть вчиняти кримінальні корупційні правопорушення. Це сфера медицини, освітніх, комунальних послуг тощо;

3) особи, які надають публічні послуги – аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (підчас виконання цих функцій). Їхня діяльність зазвичай відрізняється

від тих посадових осіб, які виконують свої повноваження на постійній чи тимчасовій основі в органах державної влади чи місцевого самоврядування, але особливості їх діяльності також передбачають можливість зловживання ними для отримання неправомірної вигоди;

4) особи, які не обов'язково займають відповідальне становище чи посаду, але в силу свого матеріального становища можуть набути для себе певні переваги, блага або послуги, які за законом їм не належать, через надання неправомірної вигоди тим особам, до компетенції яких належать такі питання;

5) суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень, яким притаманний правовий нігілізм. У таких осіб виробилося хибне розуміння щодо залагодження своїх проблем. Як правило, їм легше надати неправомірну вигоду для отримання певного результату, ніж виконати усі обов'язкові, передбачені законом процедури для цього [115, с. 70].

Зважаючи на розроблені в науці класифікації корупційних злочинців, на наш погляд, у класифікації особи злочинця корупційної спрямованості в ОПК можна виокремити два основні типи:

– послідовно-корисливий: для них характерна активна і тривала злочинна діяльність, яка наклала вкрай негативний відбиток на весь морально-психологічний образ особи, де домінує «корисливість» поєднана з витонченими і цинічними формами соціально однорідних злочинних порушень закону. Найчастіше це досить досвідчені та послідовні організатори злочинних груп хабарників і розкрадачів або їх активні учасники. Їх ставлення до вчиненого хоча і має ті чи інші психологічні відтінки, але все ж пов'язане, головним чином, з пошуками самовиправдання і морального обґрунтування своїх дій;

– нейтрально-корисливий: у структурі особи цих злочинців чимало позитивних рис і немає яскраво вираженої негативної, відверто корисливої домінанти злочинної поведінки. Найчастіше ці особи при вчиненні протиправних дій керуються соціально-позитивними або нейтральними мотивами. До цієї категорії можна віднести службовців (посадових осіб), які вчинили кримінальне правопорушення, на їхню думку, в інтересах підприємства, установи, організації; осіб, що не встояли перед спокусою

отримати для себе значну матеріальну вигоду, порівняно безпечним шляхом та ін. Психологічні особливості цього типу формують і їх ставлення до вчиненого. Для одних інтереси виробництва, відомчі інтереси створюють обґрунтування доцільності й небажання усвідомити злочинний характер свого діяння. Іншим не вистачає моральних сил і волі відмовитися від того, що саме «потрапляє в кишеню», і він, як правило, втішає себе тим, що про це ніхто не дізнається. У цьому контексті, цікавою є позиція В. Реклесс, який класифікує злочинців на три групи: звичайні злочинці, організовані злочинці та професійні злочинці. Причому до категорії останніх він відносить, крім професійних злочинців, у традиційному розумінні, й тих осіб, для яких корупційна діяльність є одним з основних джерел доходу [273]. Дійсно, існує певна категорія осіб, які прагнуть зайняти ту чи іншу відповідальну посаду в ОПК лише в надії отримання доходу від неправомірної вигоди та інших службових зловживань.

Таким чином, особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення в ОПК, це: *особа віком від 25 до 45 років (79,6 %), чоловічої статі (79 %, а 21 % жінок, зазвичай, виконували фінансово-рахункову діяльність й у кримінальних провадженнях виступали як свідки), українець (80,4 %), з повною вищою освітою (82 %) й достатньо високим інтелектом (80 %), одружений (68,6 %), має на утриманні дітей (47,5 %), розуміється у фінансово-господарській діяльності: зі стажем роботи в органах влади понад 20 років (31 %); обіймає посаду в органах державного управління, підприємствах, установах та організаціях промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання не менше 10 років (83 %); його орієнтації спрямовані на меркантильний спосіб життя, не зловживає спиртними напоями та наркотичними засобами, не схильний до порушення публічного порядку, не судимий.*

Осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері ОПК, варто розподілити:

а) за ступенем суспільної небезпеки кримінальних правопорушень:

– надзвичайно небезпечний (службові особи ОПК, державні службовці органів влади);

– особливо небезпечний тип (державні зрадники, шпигуни та особи, що вчиняють диверсії, інші поплічники ворожій державі);

– небезпечний тип (розкрадачі на об'єктах ОПК, підприємці та ін.).

б) за рівнем кримінального майстерності:

– фахівців вищого рівня;

– середнього класу;

– некваліфікованих, у тому числі, особи з легковажно-безвідповідальним ставленням до посадових обов'язків (службова недбалість) та охоронюваних законом соціальних цінностей;

в) за використанням службового становища (професійні злочинці):

– особи, які зловживають службовим становищем зі злочинною метою (у яких посадові повноваження і спеціальний професіоналізм стають елементами кримінальної спеціальності);

– посередники – особи, яка виконують опосередковані функції прокладки, завдяки якій відбувається документальне оформлення руху товарів і грошей, зокрема й суб'єкти фіктивного-підприємництва;

– особи, чия професійна діяльність не пов'язана з ОПК (до цього типу відносяться також і ті, хто забезпечує політичне прикриття функціонування корупційної схеми (схем), за що отримує відповідний відсоток від таких схем);

г) за наявністю і характером зв'язків у злочинному світі:

– злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення поодинці, але активно використовують зв'язки у злочинному середовищі для забезпечення готування, вчинення, приховування кримінального правопорушення, збуту викраденого;

– злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення в групах зі складним розподілом ролей (організатори, виконавці та ін.).

Висновки до розділу 2

1. За результатами узагальнення оприлюдненої інформації щодо кількості підозрюваних у співвідношенні з виявленими в Україні організованими групами та злочинними організаціями, а також у медіа, судових рішеннях, вивчених матеріалах кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення особами кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, власності, у сфері господарської діяльності, службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, охороною державної таємниці, недоторканістю державних кордонів, забезпеченням призову та мобілізації, сформовано показники щодо стану, структури та динаміки кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК, та відображено інші кримінологічно важливі показники.

З'ясовано, що показник розкриття тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених у кваліфікованих формах співучасті в ОПК, коливається в межах від 30 до 50 % за щорічного зростання залишку кримінальних проваджень, у яких не прийнято кінцевого процесуального рішення. Такі показники зумовлені тим, що досліджувані види кримінальних правопорушень вирізняються прихованістю способів учинення, зокрема, під виглядом офіційних фінансових і господарських операцій, збереженням «таємниці» протягом тривалого періоду, високим статусом учасників злочинної діяльності, які активно протидіють розслідуванню, що, своєю чергою, обумовлює частку латентної злочинності (в середньому 40 %). Вагомим чинником є також декриміналізація низки посягань у сфері господарської діяльності (2011 р.), обмеження активності органів кримінальної юстиції в межах реалізації державної програми щодо зменшення тиску на бізнес, відсутність методик ризик-орієнтованого підходу в діяльності органів сектору безпеки.

2. Акцентовано, що до 2016 р. статистичний облік за формою Ф № 1-ОЗ взагалі не здійснювався, своєю чергою, необхідна інформація щодо виявлених криміногенних осередків в ОПК залишається під грифом таємності, тому,

цілком очевидно, що загальнодоступні цифри й відсотки – це орієнтовний показник підвищеної криміногенної обстановки, який з урахуванням чисельності працівників в ОПК, виконанням обсягів оборонних замовлень, оприлюднення даних щодо суми заподіяних збитків за епізодами злочинної діяльності, що набули суспільного резонансу (нерідко перетинає позначку в мільярд за фактом діяльності тільки одного угрупування), численної кількості публікацій в медіа, не викликає сумнівів у достовірності своєї кримінальної інтенсивності.

3. З метою вдосконалення кримінальної статистики, подальшого наукового забезпечення в діяльності ОПК і зменшення рівня латентності запропоновано: закріпити в державній статистиці перелік діянь, які необхідно кваліфікувати як кримінальні правопорушення, вчинені в ОПК; доповнити офіційно затверджені форми Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі та Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, означеними розділами, які враховують ці позиції; розробити методичні рекомендації, які спрямовані на впровадження єдиного для всіх правоохоронних структур алгоритму збору, обробки та фіксації інформації про виявлені факти кримінальних правопорушень, учинених в ОПК.

4. Встановлено детермінанти, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень в ОПК, зокрема, на:

державному (макрорівні): політичні (нестабільність; розгалуженість політичної системи, дисбаланс функцій та повноважень влади, який породжує викривлення суспільних відносин у функціонуванні владних структур; непослідовність і пасивність у проведенні суспільних перетворень, хаотичне і нерішуче впровадження демократичних засад у різні сфери суспільного життя; відсутність ефективного парламентського контролю за діяльністю посадових осіб виконавчої влади; відсутність належної політичної волі щодо системної профілактики кримінальних правопорушень та, зокрема, корупційній злочинності, що полягає у безсистемному підході до створення законодавчої бази, допущенні недоліків у формуванні та реалізації кримінологічної політики, а також її непослідовність); військові (здійснюючи обстріли, диверсії та

шпигунство, ворог ставить собі за мету подолати обороноздатність нашої країни, у тому числі шляхом знищення потенціалу ОПК); організаційно-правові (стратегія і тактика запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема в умовах війни, та збільшення оборонних бюджетів у десятки разів); соціально-економічні (нестабільна економічна ситуація, нерозвиненість малого і середнього бізнесу; відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, зокрема щодо сплати податків, та інших відрахувань до бюджету; непрозорість процесів роздержавлення власності, тінізація економіки тощо);

галузевому (мезорівні): політико-функціональні (політично залежна форма управління ДК «Укроборонпром» призвела до численних корупційних практик: основними умовами, що сприяли здійсненню політичного впливу, були: а) повноваження Президента України щодо призначення органів управління Концерну, які, вірогідно, суперечать Конституції України; б) недосконаліть кадрового відбору вищого органу управління, який піддався ризикам фактичного формування з політиків і підприємців, які самі створювали бізнес в ОПК, або були дотичні до цього процесу); структурно-функціональні (можливість укладення збиткових для ОПК угод виникає у зв'язку з відсутністю належного контролю за рішеннями керівництва підприємств та установ; загострюється ситуація призначеннями до ревізійних комісій акціонерних товариств підставних осіб, які мають здійснювати планові та позапланові перевірки фінансово-господарської діяльності; належним чином не забезпечується документальне оформлення послуг зберігання майна й електронного реєстру майна, прийнятого на зберігання; за умов відсутності порядку з управління правами на інтелектуальну власність в ОПК; за тривалого часу відсутності єдиного реєстру конструкторської документації на всі види озброєння та військової техніки, внутрішнього контролю за рішеннями щодо розпорядження інтелектуальною власністю, та індивідуального зловживання посадовими особами акціонерних товариств, документація стратегічного значення вчасно не була оцифрована та захищена сучасними системами онлайн та офлайн безпеки і, як наслідок, стала об'єктом зазіхань приватних структур та іноземних розвідок; відсутність державної реєстрації права постійного

землекористування, наявність суттєвих розбіжностей в інформації щодо обліку земельних ділянок, якою володіє АТ «Українська оборонна промисловість», створило додаткові умови для вилучення без згоди земельних ділянок на користь третіх осіб через суперечні рішення органів місцевого самоврядування або судів); економічні (розбалансованість і примітивний розвиток податкової системи; монополізація та збільшення масштабів «чорного» ринку товарів та послуг, контрабанда);

індивідуальному (мікрорівні) приділено увагу ворожій та корисливій мотивації, яка поєднана з індивідуально-психологічною особливістю винних осіб.

5. За кримінологічно значущими ознаками здійснено класифікацію та виокремлено такі основні типи особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в ОПК: а) за ступенем суспільної небезпеки кримінальних правопорушень: особливо небезпечний тип (державні зрадники, шпигуни, особи, які вчиняють диверсії, та інші поплічники ворожій державі); небезпечний (службові особи ОПК, які мають доступ до бюджету підприємства та державної таємниці); нейтральний (розкрадачі на об'єктах ОПК, сторонні особи, які надають пособництво в групах і злочинних організаціях); б) за рівнем кримінальної майстерності: фахівців вищого рівня; середнього класу; некваліфіковані, зокрема, особи з легковажно-безвідповідальним ставленням до посадових обов'язків та охоронюваних законом цінностей; в) за використанням службового становища: особи, які зловживають службовим становищем зі злочинною метою (у яких посадові повноваження і спеціальний професіоналізм стають елементами кримінальної спеціальності); посередники – особи, які виконують опосередковані функції, прокладки, завдяки якій відбувається документальне оформлення руху товарів (запчастин і комплектуючих), грошей, у тому числі й суб'єкти фіктивного-підприємництва; особи, чия професійна діяльність не пов'язана з ОПК (до цього типу відносяться також і ті, хто забезпечує політичне прикриття функціонування корупційної схеми); г) за наявністю і характером зв'язків у злочинному світі: особи, які вчиняють злочинні діяння поодинці, але активно використовують зв'язки у злочинному

середовищі для готування, вчинення, приховування кримінального правопорушення, збуту викраденого; злочинці, які вчиняють кримінальні правопорушення в групах зі складним розподілом ролей.

РОЗДІЛ 3
ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі

Загрози національній безпеці отримують кримінологічний зміст, оскільки тільки кримінологія − єдина з усіх наук так званого кримінального циклу володіє арсеналом теоретично обґрунтованих і практично перевірених засобів пізнання й оцінювання кримінальних правопорушень, здатна повним обсягом оцінити стан, тенденції і наслідки як будь-якого окремого кримінально караного діяння, так і всієї їх сукупності.

Завдання вчених-кримінологів полягає в забезпеченні політичної системи та загалом суспільства ефективною стратегією впливу на злочинність, стратегією, яка дозволила б з максимальною результативністю розподіляти ресурси в протистоянні таким негативним соціальним проявам. Мета – насамперед не допустити масового порушення кримінального закону шляхом впливу на процеси детермінації і причинності злочинності, а в разі його порушення – застосувати до винних примусові заходи для того, щоб домогтися їх відмови від злочинної поведінки [58, с. 210].

Давньогрецькі мислителі Платон і Аристотель уперше відобразили ідею превенції. Погляди Платона на можливість запобігання кримінальним правопорушенням викладені в його вченні про світову гармонію і внутрішню гармонію людини, які порушуються фактом протиправної поведінки. Остання при цьому розглядається як хвороба злочинця і як хвороба держави. Тому Закони необхідно складати так, щоб відвертати від кримінального правопорушення тих осіб, які можуть стати злочинцями. На переконання мислителів, механізмами психічного примусу виступають закон і загроза

покарання, – які повинні мати стримувальний вплив на мотиваційні начала злочинних дій і вчинків – гнів, прагнення до насолоди тощо. І хоча Платон та Аристотель заклали перші основи, превентивної діяльності, після них на довгі століття про ідеї запобігання забули, і головним засобом боротьби зі злочинністю стали репресивні санкції [112, с. 245].

Нині запобігання кримінальним правопорушенням являє собою комплекс дуже різноманітних за характером і цілями, але органічно пов'язаних між собою соціальних заходів, ураховуючи, що Конституцією України перед державою поставлено завдання стосовно забезпечення безпеки суспільства, належного правопорядку, гарантованого захисту прав та інтересів громадян, державних організацій та установ, громадських формувань, усіх приватних структур [85].

Очевидно, що проблема запобігання злочинності посідає особливе місце у становленні правової держави, створення якої неможливе без забезпечення активної наступальної діяльності у цьому напрямі та досягнення уповільнення темпів зростання злочинності на основі визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль, удосконалення законодавства, організації засобів і методів запобігання, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

При цьому, термін «профілактика» в галузі правоохоронної діяльності є найбільш вживаним. Останній «прижився» ще за радянської доби більшою мірою як завчений штамп, з яким пов'язуються, з одного боку, повсякденне виконання службових обов'язків, а з другого – загальнодержавні операції з оперативно-профілактичного відпрацювання, під час яких здійснюються перевірки, виявлення фактів правопорушень, виносяться попередження про неприпустимість неправомірної поведінки в майбутньому, приписи про усунення порушень і недоліків, причин та умов, що їм сприяли, відбувається вилучення знарядь неправомірної діяльності, накладення стягнень і притягнення до відповідальності тощо [36, с. 293].

Утім, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов зауважують, що використання терміна «протидія злочинності» дозволяє показати всю сукупність діяльності держави, суспільства та громадян щодо недопущення злочинних посягань. Так,

«протидія злочинності» є збірним, комплексним поняттям і на індивідуальному рівні включає в себе профілактику, запобігання і припинення злочинів. Оскільки злочин – завжди процес, що розвивається в часі, то головний спосіб запобігання йому полягає в тому, щоб своєчасно втрутившись у цей процес, не допустити його розвитку [111, с. 175]. Крім цього, О. М. Ігнатов під поняттям «протидія злочинності» визначає систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством та державою), спрямованих на попередження, усунення, нейтралізацію й обмеження (ослаблення) факторів, що детермінують злочинність [75, с. 93].

Однак більшу перевагу варто надавати правовому поняттю «запобігання», оскільки цей термін на сьогодні є більш вживаним і визначається як діяльність, зміст і мета якої полягає в перешкоджанні детермінантам злочинності через обмеження, нейтралізацію та усунення їхнього впливу. Тим паче, у відповідних положеннях КК України (ст. 1) [96] прямо зазначається саме про запобігання кримінальним правопорушенням.

О. М. Джужа, П. П. Михайленко та О. Г. Кулик запобігання злочинності визначають як особливий вид соціального управління, який покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей і полягає у розробці та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінант злочинності, а також справлянні запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [48, с. 140].

Запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК, беззаперечно, має складну та специфічну структуру, яка охоплює різноманітні за своїм характером і змістом заходи. Різноплановий характер відповідних заходів обумовлює потребу в їх класифікації, яка, своєю чергою, дозволяє правильно підібрати методи, способи, прийоми, засоби, характерні для кожного її рівня, а також визначити суб’єктів, відповідальних за їх реалізацію.

І. Г. Богатирьов [14] та А. М. Бабенко [8] пропонують чотири рівні запобігання злочинності:

загальносоціальне запобігання – це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність, запобіжний потенціал якого передбачає протидію

негативним явищам і процесам, які сприяють виникненню злочинності, стимулюють законослухняну поведінку населення країни. Загальносоціальне запобігання містить комплекс політичних, соціально-економічних і культурно-виховних заходів;

спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність запобіжних заходів, які використовує держава та громадські інституції у соціальних групах і колективах. Уважається, що спеціально-кримінологічне запобігання потрібно розглядати в площині кримінологічної профілактики, відвернення кримінальних правопорушень і припинення злочинної поведінки;

індивідуальне запобігання злочинності – це заходи, спрямовані на конкретну особу, вони можуть перебувати на ранній і безпосередній стадіях виникнення у такої особи злочинного наміру щодо вчинення кримінального правопорушення. Індивідуальне запобігання передбачає вивчення поведінки та способу життя осіб з високою імовірністю вчинення кримінального правопорушення, виявлення несприятливих умов оточуючого середовища на особу, схильну до вчинення кримінального правопорушення, визначення криміногенної ситуації, яка полегшує вчинення кримінального правопорушення;

регіональне запобігання злочинності (розгалужена система, яка обіймає своїм впливом усі види злочинності в містах, областях, районах, селищах, поселеннях міського типу) охоплює: територіальну схожість і відмінність злочинності; класифікацію регіонів за рівнем кримінальної вираженості території; функціонування регіональної системи запобігання злочинності [14].

Г. З. Яремко та Н. І. Устрицька визначають вужчі, однак схожі за змістом рівні запобігання, а саме: 1) загальносуспільне – щодо причин і умов злочинності загальносуспільного рівня; 2) спеціально-кримінологічне – щодо причин і умов конкретних видів злочинності; 3) індивідуальне – щодо причин і умов конкретного злочинного вияву [266, с. 12]. Ю. Ф. Іванов та О. М. Джужа [73, с. 84] залежно від ієрархії причин і умов злочинності розрізняють три основних рівні: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний.

Отже, як свідчать результати проведеної теоретичної розвідки, сьогодні в кримінологічній теорії обґрунтовано різні, іноді діаметрально протилежні, позиції щодо класифікації заходів запобігання. Їх аналіз та узагальнення дає змогу констатувати, що для цілей нашого дослідження найбільш прийнятною є структура запобіжної діяльності, у межах якої чітко виокремлюють заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного характеру.

Звичайно, першочерговим є загальносоціальне запобігання злочинності. У цьому зв'язку звертає на себе увагу позиція академіка О. М. Костенка, який зазначає, що згідно з концепцією «антикорупційних лещат», спроби одним лише вдосконаленням антикорупційного законодавства й антикорупційних органів (НАБУ тощо) подолати кризовий тип корупції є безперспективними. Не можна створити такий закон чи такий антикорупційний орган, яким би не можна було б зловживати, якщо у суспільства має місце соціальна аномалія, за якої жити і працювати чесно і по закону не вигідно. До того ж за цієї умови можливим стає формування так званої «поліцейської держави» [52, с. 320; 92, с. 158].

Акцентуючи увагу на загальносоціальному запобіганні, О. Г Колб визначив цю діяльність як систему науково обґрунтованих і реалізованих на правовому й практичному рівнях суб'єктами заходів, що спрямована на усунення причин і умов, а також на стабілізацію, щонайперше, політичної обстановки в Україні, реформування економічних відносин, вирішення інших соціальних проблем населення, які негативно впливають на ефективність забезпечення й реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина [84, с. 34–36].

На переконання В. В. Голіни, основною метою зазначеного запобіжного напряму є подолання або обмеження криміногенно небезпечних суперечностей у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створених політичними, економічними, ідеологічними та іншими чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, майнове розшарування населення, безробіття, затримка заробітної плати, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [35, с. 19]. Виходячи із

зазначених наукових підходів, В. В. Василевич обґрунтовано зробив висновок про те, що загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, а спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [212, с. 20].

Таким чином, і В. П. Хоменко вказує, що загальносоціальне запобігання пов'язане практично з усіма соціально-економічними перетвореннями в нашій державі на сучасному етапі розвитку. Реформування господарського механізму, формування ринкових відносин як засад ефективної економіки, забезпечення соціального та правового захисту є передумовою ліквідації, обмеження, нейтралізації криміногенних факторів, що слугують підґрунтям учинення кримінальних правопорушень [250]. Доцільно підтримати і О. М. Литвинова щодо розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [108, с. 114].

Об'єктивно існуючою закономірністю безпеки є її безпосередня залежність від сукупності ризиків і криміногенних загроз, які зумовлюють небезпеку [139, с. 153]. А. О. Каляєв вдало зазначив, що державна політика у сфері розвитку ОПК насамперед повинна ґрунтуватися на пріоритеті створення сучасної нормативно-правової бази, яка б могла повноцінно регламентувати його розвиток. До того ж потреба у проведенні комплексу реформ у межах його системи управління визначається і тим, що зараз рівень стратегічного менеджменту недостатній, а також наявна необхідність більш раціонального поєднання ринкових механізмів із державним регулюванням. Це передбачає використання економічних методів і застосування правових та адміністративних механізмів. Крім того, структурна перебудова в межах ОПК повинна проводитись і з урахуванням певних потреб національної безпеки та оборони держави, наявних особливостей економічного стану оборонних підприємств і

організацій та основних умов, що сприяють їхньому функціонуванню, а також економічних можливостей держави [44, с. 173].

Мойсеєнко В. В. відмітив, що основні зусилля законодавця мають бути зосереджені на створенні відповідних «правил», за яких економічні дивіденди від законної господарської діяльності перевищуватимуть вигоди від переходу в «тінь». Тобто, акцент у державному регулюванні господарських відносин має зміститися з репресивного впливу на порушників вимог господарського законодавства до профілактичного впливу. Безсумнівно, попередні внесення змін до законодавства, прийняття нових законів і нормативно-правових актів, що регулюють основи господарської діяльності, дозволили зменшити кількість зловживань службовим становищем та інших кримінальних правопорушень, вчинюваних саме керівниками та засновниками підприємницьких структур. Однак говорити про те, що на цей час врегульовані всі питання їх діяльності, недоцільно та неможливо. Оцінюючи значення Господарського кодексу України [37], варто зазначити, що за умови доопрацювання основних положень Кодекс є дієвим важелем впливу на розвиток підприємництва та підвищення ефективності суспільного виробництва, утвердження господарського порядку в економічній системі України тощо. Але не вирішеною залишається проблема захисту і самих суб'єктів господарювання від вчинення кримінальних правопорушень по відношенню до них. Пояснити це можна тим, що сьогодні фактично не існує нормативно-правової бази розробки, прийняття й реалізації саме державних програм запобігання кримінальним правопорушенням в Україні [126, с. 142−143].

Нагадаємо, що 23 березня 2000 р. було прийнято Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [171], яким встановлювався загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування. Однак цим Законом безпосередньо не регламентувались розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм боротьби зі злочинністю. Тому і третю програму з назвою

«Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки» (2000 р.) було затверджено Указом Президента України. Втім, 18 березня 2004 р. було прийнято Закон України «Про державні цільові програми» [173], яким визначено основні засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм.

Відповідно до приписів зазначеного Закону було розроблено і затверджено четверту за рахунком, але структурно і змістовно відмінну від попередніх Комплексну програму профілактики правопорушень на 2007−2009 роки (2006 р.), якою було передбачено незрозумілий «каскадний» контроль за виконанням цієї програми. Пізніше було схвалено Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року (2011 р.). Порівняння концепцій попередніх Комплексних програм профілактики правопорушень (наприклад, на 2007–2009 рр. та на 2011–2015 рр.) свідчить про те, що їх директивні приписи дуже схожі та місцями повторюють одне одного. І це не випадково, адже проблеми залишаються невирішеними.

Сучасні виклики і загрози, які постали перед суспільством та ОПК, актуалізують передусім необхідність посилити заходи щодо запобігання та протидії корупції, злагодженої та системної антикорупційної діяльності у всіх сферах, послідовного втілення принципу доброчесності для працівників усіх структур. О. Ю. Шостко зробила висновок про те, що заходи запобігання повинні мати пріоритет, однак з урахуванням нових викликів, пов’язаних з встановленням фактів багатомільярдних розкрадань державного бюджету, першочерговим завданням є втілення у життя принципу невідворотності покарання для всіх осіб, винних у корупційних злочинах, і повернення незаконно здобутих доходів українській державі [257, с. 71]. У цьому контексті варто зосередити увагу на прийнятті Закону України про регулювання лобістської діяльності, як частини плану дій з деолігархізації, який повинен відповідати європейським стандартам, бути результатом відкритої та інклюзивної дискусії з широким спектром зацікавлених сторін (зокрема, організацій громадянського суспільства).

Усвідомлюючи, що виховання доброчесності, підтримка верховенства права й належного управління є необхідними елементами для ефективного запобігання та виявлення корупції, нами рекомендується опрацювати пропозиції щодо внесення змін і доповнень до:

Закону України «Про запобігання корупції» стосовно:

– доповнення Закону новою статтею 19-1, у якій зазначити органи державної влади, де має бути впроваджено кодекси з доброчесності, їх основні положення, підстави, порядок і наслідки проведення перевірки щодо дотримання доброчесності тощо;

– доповнення змісту Закону новою статтею 53-10 «Грошове заохочення викривача», а саме: «Право на грошове заохочення має викривач, який повідомив про корупційний злочин, та інформація якого була підтверджена в процесі перевірки».

Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо:

– зменшення рівня корупційних ризиків і сприяння зниженню ймовірності вчинення корупційних дій у сфері оборонних закупівель, а саме *доповнення частини 1 статті 22 абзацом 2 наступного змісту: «Державний замовник після укладення договору про оборонну закупівлю в період, що не перевищує триденний термін, спрямовує інформацію до уповноваженого органу з питань протидії корупційним та іншим кримінальним правопорушенням».*

Кримінального кодексу України стосовно:

– доповнення частини 2 статті 191 словами «*для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи*», для чого привести закон і судову практику за ст. ст. 191 і 364 КК України у відповідність до ст. ст. 17 і 19 Конвенції ООН проти корупції, припинивши кваліфікацію заволодіння чужим майном на користь третіх осіб як зловживання службовим становищем;

Кабінету Міністрів України:

– розробити та запровадити єдину уніфіковану систему збору, узагальнення та візуалізації статистичної інформації про результати діяльності спеціально уповноважених суб’єктів запобігання та інших державних органів

щодо виявлення, розслідування і розгляду справ (проваджень), розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень в ОПК;

– опрацювати питання щодо можливості застосування поліграфів в ОПК, де серед напрямів використання передбачити можливість:

проведення перевірки осіб під час службових розслідувань щодо вчинення ними корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушень;

під час вирішення питання щодо призначення на посади окремих категорій працівників (керівники, заступники керівників);

під час розгляду заяв/повідомлень про вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення;

– дати доручення відповідним органам державної влади про збирання та формування відомостей щодо земель, які перебувають у користуванні ОПК, забезпечення проведення інвентаризації таких земельних ділянок, передусім тих, процедура оформлення яких до цього часу є незавершеною, і відомості щодо них не внесено до Державного земельного кадастру;

Національному агентству з питань запобігання корупції:

– розробити та запровадити процедуру контролю за дотриманням особами, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, обмеження протягом року щодо працевлаштування та вчинення правочинів у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями;

– визначити критерії для вдосконалення механізму внутрішнього контролю та запобігання корупції в органах правопорядку і прокуратури;

– розробити й затвердити єдині критерії та стандарти доброчесності для перевірки співробітників усіх органів правопорядку та прокуратури, а також здійснення постійного їх моніторингу;

– продовжити заходи з контролю за виконанням Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки із залученням відповідних інститутів громадянського суспільства, зокрема шляхом спеціальної інтерактивної інформаційної системи, яка дасть змогу всім охочим у режимі онлайн контролювати й координувати процес реалізації цієї Програми.

Отже, ступінь гарантованості кримінологічної безпеки в ОПК визначається, по-перше, ефективністю законодавства; по-друге, якістю його виконання. Варто вкотре наголосити, що запобігання таким кримінальним правопорушенням є одним із завдань державної політики щодо зміцнення обороноздатності країни, а тому підвищення запобіжного рівня є загальнонаціональним пріоритетом.

З урахуванням стратегічних цілей національної безпеки й особливостей функціонування ОПК, в якості пріоритетних для цієї сфери загальносоціальних заходів визначаються:

– проєкт зі створення підприємств, установ та організацій, що займаються виробництвом бойової авіації (вертольоти), систем протиповітряної / протиракетної й повітряно-космічної оборони, високоточних гіперзвукових літальних апаратів, а також радіоелементів і мікроелектроніки;

– осучаснення приміщень, модернізація технологій, створення належних набутків п’ятого і шостого технологічних укладів, забезпечення відповідності лінійки систем, підсистем озброєння та військової техніки, що виробляються підприємствами, й досягнення переваги частки вітчизняного портфеля замовлень над іноземним;

– відновлення втрачених унаслідок бойових дій підприємств ОПК, які виробляли озброєння, військову та спеціальну техніку та/або брали участь в коопераційних зв’язках з іншими підприємствами;

– удосконалення параметрів господарської діяльності оборонних підприємств (обсяги досліджень, виробництва, продуктивність праці, кадровий склад тощо);

– організація оборонно-промислової діяльності відповідно до принципів, визначених у стандартах ISO, що являють собою найбільш адаптовані механізми управління матеріальним виробництвом у ринкових умовах за критерієм якості;

– здійснення планування, контролю та забезпечення господарської діяльності за допомогою світових практик, зокрема технологій безперервних

операційних покращень, системи інформаційної підтримки життєвого циклу продукції, «бережливе виробництво» та інших;

– покращення професійно-технічного навчання, замовлення працівників і забезпечення кваліфікованими робітничими кадрами.

Підсумовуючи зазначене, вважаємо доречним нормативно удосконалити *Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України* [202] шляхом закріплення: а) визнання проблеми кримінальних правопорушень на рівні деструктивного феномену серед умов поточних і прогнозованих чинників, що впливають на розвиток ОПК; б) завдань кримінологічної політики; в) поетапних алгоритмів виконання поставлених завдань на трьох класифікаційних щаблях:

І. *Оперативний*:

– прийняття *Концепції державної програми боротьби із злочинністю в ОПК* та її реалізація на правозастосовному, загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й організаційно-управлінському рівнях;

– створення Центрального координаційного центру для прогнозування, збору інформації про законодавчі та інші заходи щодо діяльності ОПК, аналіз їх ефективності та усунення недоліків;

– запровадження єдиного реєстру обліків і статистичної звітності щодо кримінальних правопорушень, учинених в ОПК;

ІІ. *Тактичний:*

– забезпечення інтеграційних зв’язків кримінологічної політики в ОПК в процесі її взаємодії з кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та кримінально-виконавчою політиками;

– удосконалення механізму притягнення до кримінальної відповідальності та запобігання повторності у майбутньому;

– упровадження в теорію і кримінологічну практику наукових досягнень та передового вітчизняного й зарубіжного досвіду;

– удосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення діяльності органів і установ системи кримінальної юстиції;

ІІІ. *Стратегічний*:

– упорядкування політичної системи суспільства, обрання та призначення на прозорих засадах незалежної і функціональної наглядової ради, нейтралізація будь-якого шкідливого владного впливу на прийняття рішення службовими особами ОПК, призначення на конкурсних засадах директорів державних підприємств/акціонерних товариств та унормування системи державних покупок та оподаткування;

– забезпечення на державному рівні ефективної діяльності наукових й освітніх закладів щодо підготовки фахівців у сфері здійснення кримінологічної практики з вирішення проблем нейтралізації криміногенних факторів в ОПК;

– об'єднання кореспондуючих норм по величезному масиву галузевих нормативно-правових актів в ОПК, а також усунення фрагментарності правового регулювання, неузгодженість нормативного матеріалу та логіко-юридичних погрішностей змісту законодавчих положень;

– запровадження обов'язкової кримінологічної експертизи нормативно-правових актів;

– визначеність, послідовність та активізація антикорупційної політики, виявлення й усунення у службових осіб мотивації можливості розкрадань;

– розроблення та впровадження багатогалузевої системи громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади в сфері безпеки та оборони;

– комплексне реагування держави на обставини та фактори, які сприяють злочинності.

Отже, важливим завданням у сфері законотворчої діяльності залишається робота зі створення нової парадигми законодавства, спрямованого на покращення функціонування ОПК, по формуванню та розвитку кримінологічної політики в цій сфері.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі

Події останніх років безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз і диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію кримінологічної практики до нових

викликів. Останнє зумовлюється, передусім, дією чинників військового, політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішнього), економічного, правового характеру і знаходить свій вияв у зростанні соціальної напруженості. У такій ситуації, як зазначали О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування як органів державної влади, так і суспільства. Крім того, розв'язання проблеми злочинності вимагає контролю за вжиттям усіх заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним виявам, у межах дотримання основних прав людини [10].

Теорія і практика розробки й реалізації методів та заходів руйнівного впливу на явища і процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення кримінального правопорушення, готування та замаху, називається спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності [35, с. 21].

О. М. Джужа у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням визначає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [99, с. 63]. Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється у формі відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на певній території (держава, регіон). Такі програми заходів реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість діяльності суб'єктів профілактики [72, с. 169].

Варто також ураховувати і позицію А. П. Закалюка про те, що на відміну від інших, заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності чинять вплив: а) не тільки після, але й до безпосереднього вчинення кримінального правопорушення; б) засобами, що мають виключно цільове запобіжне значення;

в) паралельно з іншими засобами запобігання злочинності, але частіше після них [62, с. 328–329]. На переконання академіка, саме такі заходи становлять окремий різновид запобігання злочинності – суто кримінологічний, їх так і називають – спеціально-кримінологічні.

В. В. Голіна у вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням визначає як синтезовану кримінологічну теорію і практику організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузевих наук (соціології, економіки, психології, педагогіки тощо) [32, с. 21].

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на прискіпливу увагу й мають право на існування [243; 270]. Зважаючи на вже розроблені теоретичні положення, під *спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, пропонуємо розуміти комплексну діяльність уповноважених органів сектору безпеки та оборони, яка спрямована на виявлення (у тому числі й латентних), усунення або нейтралізацію загроз і небезпек, встановлення осіб або злочинних угрупувань, відвернення кримінальних протиправних дій на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів*.

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання – це суто професійна діяльність, яка потребує використання знань і методів кримінології, спеціальних заходів планування, прогнозування та управління [103, с. 7]. Основною ознакою суб’єктів спеціально-кримінологічного запобігання є їх належність до системи правоохоронних органів або суду. Суб’єкти спеціально-кримінологічного запобігання мають визначені повноваження, які надають їм можливість самостійно здійснювати заходи запобіжного характеру, аналізувати й планувати цю діяльність.

Виявлення кримінальних правопорушень – процес, під час якого приховані (латентні) кримінальні правопорушення стають відомими правоохоронним органам, і з цього моменту виникає законний обов’язок

розглянути матеріали про наявність ознак кримінального правопорушення, розкрити та розслідувати їх. Джерелами отримання відомостей про кримінальні правопорушення можуть бути дані, отримані: із заяв громадян і службових осіб; від негласних співробітників; з публікацій в медіа (включаючи Інтернет-ресурси), інші відомості, отримані за результатами аналізу оперативної обстановки і статистичних даних.

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних правопорушень (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК України). Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України) [97, с. 214].

Основними чинниками, що сьогодні ускладнюють процес розслідування кримінальних правопорушень в ОПК, а відтак, і перешкоджають запобіжній діяльності, є: 1) недосконаліть кримінального процесуального законодавства; 2) неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів та обміну інформацією; 3) корупційні прояви та протидія зацікавлених осіб; 4) потреба одночасного доказування факту вчинення предикатного кримінального правопорушення; 5) застосування злочинцями складних схем відмивання; 6) відсутність методики розслідування; 7) неналежна організованість дій слідчого (детектива).

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов’язані у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних

правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень [191].

Павленко С. О. зазначає, що важлива специфічна особливість оперативно-розшукової профілактики, яка відмежовує її від інших видів (кримінологічної, криміналістичної), полягає в тому, що під час її здійснення, окрім гласних заходів, проводяться негласні заходи з використанням сил, засобів і методів ОРД задля досягнення поставленої мети [146; 147]. З таким твердженням погодитися важко, оскільки немає суттєвого значення, якими саме заходами проводиться запобігання – гласними чи негласними. Водночас чим ретельніше продумана організація системи профілактичної діяльності, тим більш тривалий час можливе її ефективне функціонування. При цьому яким би чином не було сплановане організаційне забезпечення діяльності оперативних підрозділів, передбачити всі можливі зміни оперативної обстановки практично неможливо. Тому, вже в процесі роботи доводиться удосконалювати організацію системи для успішного виконання задач в нових умовах.

Серед інформаційних джерел щодо кримінальних правопорушень в ОПК (враховуючи аналіз практичної діяльності суб'єктів оперативного пошуку) найважливішими є матеріали оперативно-розшукових справ. Водночас норми кримінального процесуального законодавства не передбачають можливостей ініціативного здійснення співробітниками оперативно-розшукових заходів за фактом учинення кримінальних правопорушень після початку кримінального провадження. Кримінальний процесуальний кодекс України (ч. 2 ст. 41) також забороняє будь-яку ініціативу з боку підрозділів, які здійснюють ОРД, щодо проведення ними НСРД під час кримінального провадження, зокрема в Кодексі зазначено, що «співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [98]. Утім, ініціативність працівників оперативних підрозділів дозволила б підвищити ефективність негласної діяльності, посилити боротьбу з корупцією в

Україні та забезпечити підвищення ролі негласної діяльності у кримінальному процесі [236, с. 316].

У загальному порядку, на основі аналізу вихідної інформації проводяться заходи щодо виявлення конкретних обставин, уточнення та перевірки отриманих даних. Невід'ємним організаційним елементом під час застосування сил і засобів ОРД є врахування специфіки досліджуваних кримінальних правопорушень та послідовність визначення оперативними працівниками завдань, що вимагають активних дій, заходів і операцій на шляху їх вирішення, основна мета яких спрямована на: недопущення вчинення кримінального правопорушення й настання шкідливих наслідків; затримання злочинців із виключенням будь-якої можливості настання передбачуваних небезпечних ситуацій, що можуть тягнути за собою наслідки; забезпечення притягнення до відповідальності; виключення можливості вчинення інших кримінальним правопорушень.

У взаємовідносинах слідчого з оперативними підрозділами спостерігається правовий пріоритет слідчого. Слідчий вправі давати доручення, а оперативні підрозділи повинні їх виконувати. Водночас взаємодія оперативно-розшукових апаратів і слідчих не вказує на службову підпорядкованість, злиття процесуальної та оперативно-розшукової діяльності. Кожен з них продовжує залишатися самостійним органом, що діє у суворій відповідності зі своєю компетенцією [227, с. 152].

На нашу думку, спільна діяльність правоохоронців повинна ґрунтуватися на систематичному і ретельному вивченні криміногенної ситуації в ОПК та організації відповідних заходів із своєчасного реагування на їх зміни. Основна прогалина розроблюваних методик виявлення кримінальних правопорушень – це доволі слабкий зв'язок з динамічним процесом вчинення кримінальних правопорушень в умовах їх латентності. Варто додати, що у дослідженні проблеми виявлення латентних розкрадань, насамперед способів їх учинення та приховування, склалась низка методів – «традиційний», економічного, математичного та факторного аналізу тощо [22]. Наприклад, метод економічного аналізу застосовується у вигляді інструментарію для діагностики

стану суб'єктів господарювання з метою подальшого виявлення порушень закону у процесі їх оперативного обслуговування [253]. Однак раніше розроблювані методики, зазвичай, оминали засновану на глибокій конспірації «технологію» діяльності злочинних спільнот. Тобто, такі розробки значно менш корисні у випадку різкого дефіциту оперативно та процесуально значимої інформації. У результаті, діючи в схожих ситуаціях, практичні працівники вимушені спиратися головним чином на власний досвід розкриття аналогічних кримінальних правопорушень. Означене вимагає від правоохоронних органів підтримання в належному стані системи отримання значимої інформації, а це неможливо без використання арсеналу негласних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності.

Безумовно, правильне застосування сил і засобів ОРД під час пошуку ознак діяльності організованих груп і злочинних організацій в ОПК дозволяє своєчасно виявляти латентні кримінальні правопорушення. Але після прийняття у 2012 р. нового КПК України ОРД значною мірою втратила свою самостійність, а отже, й свою ефективність. Вона була знівельована тим, що: 1) здійснення ОРД стало неможливим без відповідного погодження з прокурором; 2) ОРД як самостійний вид специфічної діяльності перестала існувати – вона стала різновидом слідчої діяльності. Якщо раніше інформацією (з моменту заведення оперативно-розшукової справи й до моменту її реалізації) володів лише оперативний працівник і начальник оперативного підрозділу (органу), то за новим КПК України така інформація стала доступна прокурору (раніше прокурор мав доступ до цієї інформації лише у кількох виключних випадках). До того ж у здійсненні ОРД оперативний працівник (оперативний підрозділ) став відігравати вторинну (похідну) роль, що саме по собі є нонсенсом. Його функція почала зводитися до виконання доручень слідчого та прокурора, що веде до витіснення з ОРД власне оперативної її складової. Без перебільшення, зазначена обставина стала причиною значного погіршення стану протидії оперативними підрозділами злочинності (у тому числі корупційної) в державі [236, с. 297–298].

Для поліпшення організації цієї діяльності необхідно, по-перше, створити систему збору, обробки та аналізу інформації, на підставі якої будуть визначатися й оцінюватися ризики, проводитися опрацювання різних варіантів рішень, їх оцінка і вибір найбільш прийнятних заходів (у тому числі необхідно запровадити автоматичну систему аналізу ризиків щодо великих фінансових угод), а по-друге, враховуючи те, що види кримінальних правопорушення в ОПК за підслідністю відносяться до компетенції різних правоохоронних органів, необхідно створити міжвідомчу групу (із залученням представників ДБР, НАБУ, СБУ, Офісу Генерального прокурора) для запровадження спрощених процедур оперативного обміну інформацією щодо сумнівних або з ознаками правопорушень фінансово-економічних операцій, у тому числі з метою встановлення коштів і майна, одержаних злочинним шляхом, ідентифікації осіб, причетних до їх проведення.

Таким чином, в аспекті інформаційного забезпечення, процес запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК можна представити як процес збирання, узагальнення та оцінки інформації, що стосується події, яка розглядається, та її використання для відвернення злочинних наслідків. Необхідність передбачення, виявлення та прогноз тенденцій розвитку криміногенної ситуації обумовлює застосування різних методик опрацювання інформації, а також її оцінки та правильного застосування. Тому доцільним є використання методу кримінологічної розвідки (Criminological intelligence), який включає в себе збирання, отримання, обробку, аналіз і використання даних інформаційно-пошукових (OSINT, One Login, IBM i2, Python та інші), аналітичних (Big Data, FACE Recognition, Internet of Things Technologies, VideoAnalytics тощо) систем, за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення (PALANTIN, goAML, goPRS, goCASE, goTRACE); наповнення загальнонаціональних баз даних.

Чимало дискусій викликає статус детектива. Найбільш невизначеною є регламентація як суб'єкта ОРД [254, с. 145–148]. Позаяк, у законодавстві відсутнє поняття детектива, не зазначено, які повноваження має ця особа, хто може нею стати, що потрібно вважати детективною діяльністю тощо. Тобто,

відповідні статусні питання законодавчо не унормовано. Експерти вважають, що у цій ситуації такі законодавчі новели не відповідають загальній концепції порядку досудового розслідування, за яким всі дії, зокрема проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, покладено на слідчого (ст. 40 КПК України), а оперативні підрозділи (ст. 41 КПК України) позбавлені повноважень виконувати будь-які слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії без письмового доручення слідчого або прокурора [66; 52, с. 399−400].

При цьому, значний внесок у запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК можуть зробити саме детективи завдяки кваліфікованому розслідуванню кримінальних правопорушень та формуванню за його результатами заходів, спрямованих на усунення недоліків у діяльності підприємств, установ і організацій. Однак норма, яка раніше регулювала виявлення органом дізнання, слідчим і прокурором причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення та зобов'язувала таких посадових осіб вносити у відповідний державний орган подання про вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов (ст. ст. 23 та 23-1 КПК 1960 р.), у чинному КПК України – відсутня. Як слушно зазначає з цього приводу К. О. Полтава, такий крок законодавця є не зовсім виправданим. Адже виявлення причин та умов кримінальних правопорушень органами дізнання, слідчими та прокурорами мала б позитивний вплив на формування запобіжних заходів [159, с. 147].

Своєю чергою, ми погоджуємось з висновком В. М. Юрчишина [264, с. 157] про необхідність віднесення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню, тому необхідно доповнити ст. 91 КПК України, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні, новим пунктом 8. Доповнення цієї статті, без сумніву, сприятиме подальшій активізації запобіжної діяльності органами досудового розслідування й одночасно – зміцненню законності та правопорядку в державі.

У зв'язку з чим вбачається необхідним доповнення КПК України й іншими статтями, які пропонується викласти у наступній редакції:

«Стаття 92-2. Подання дізнавача, слідчого, прокурора в кримінальному провадженні.

1. Дізнавач, слідчий, прокурор, встановивши в ході досудового розслідування причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію, установу, підприємство незалежно від форм власності або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов.

Подання – це процесуальний акт, у якому міститься рішення суб'єкта сторони обвинувачення, котрим закінчується його правоохоронна діяльність у кримінальному судочинстві з виявлення і вжиття заходів по усуненню причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Відповідним актом покладатиметься обов'язок усунути ті обставини, які сприяли вчиненню протиправного діяння, а адресати зобов'язані повідомляти в установлений законом строк про усунуті недоліки й вжиті заходи реагування.

2. Не пізніше місячного строку за поданням має бути вжито необхідних заходів, і про результати поінформовано особу, яка надіслала подання».

Разом з цим необхідно поступово впроваджувати комплекс спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих виключно на запобігання корупції, яка власне і спонукає суб'єктів господарювання (службових осіб) на вчинення різного роду кримінальних правопорушень в ОПК.

Якщо ще кілька років тому «антикорупційні стратеги» стверджували, що корупція буде подолана, якщо створити НАБУ, САП, НАЗК, антикорупційні суди, то тепер, – після відсутності очікуваних результатів у цих антикорупційних органів, – стверджується дещо інше: що ці органи є неефективними тому, що немає аудиту над ними. На фоні неефективності антикорупційних органів панацеєю вважається запровадження так званого «конкурсного відбору» на посади, пов'язані з боротьбою з корупцією, і непропорційно високі зарплати працівникам антикорупційних органів у розрахунку, що це може формувати у них антикорупційну мотивацію.

Ревізії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в ОПК є ефективним інструментом забезпечення виявлення фактів порушення

законодавства, встановлення службових і матеріально відповідальних осіб, які допустили або свідомо вчинили кримінальні правопорушення у формі розкрадання майна, ухилення від сплати податків, нецільового використання коштів тощо. До документів, які підтверджують спрямування коштів, належать рахунки, товарно-транспортні накладні, трудові угоди, договори на виконання робіт, акти виконання робіт, звіти про результати здійснення процедур закупівель товарів, робіт, послуг [135, с. 628].

Отримані висновки підтверджують чи спростовують можливі порушення вимог законодавства та можуть бути використані як докази відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України. Надалі, за результатами ревізій готуються рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) та інших дій, спрямованих на виявлення, вилучення і дослідження речей і документів. Однак законодавець, виключивши із повноважень органів досудового розслідування та прокуратури повноваження на призначення та проведення ревізій і перевірок у кримінальному провадженні, фактично унеможливив здійснення ними позапланової ревізії, чим ускладнив виконання стороною обвинувачення вимог ст. 2 КПК України. У зв'язку з цим нами пропонується:

частину 2 статті 40 КПК України (Слідчий уповноважений) доповнити пунктом 4 наступного змісту:

«*4) звертатися за погодженням з прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення ревізій та перевірок*»;

частину 2 статті 36 КПК України (Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений) доповнити пунктом 6 у такій редакції:

«6) погоджувати або відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення ревізій та перевірок, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання».

Також на спеціально-кримінологічному рівні пріоритетними залишаються заходи, що здійснюються у межах профілактики (випередження; обмеження; усунення; захисту). Як з цього приводу зауважив В. В. Голіна, сьогоденна

практика протидії злочинності потребує саме такої структури зазначеної профілактики, оскільки в ній дійсно викристалізовуються види діяльності, які вимагають специфічних навичок, умінь, підготовки, знань, тобто того, на що на практиці не звертається належної уваги [35, с. 23]. У контексті корупційних злочинів, на думку М. І. Мельника, спеціально-кримінологічна профілактика являє собою діяльність органів кримінальної юстиції з розробки та втілення в життя комплексу заходів спеціального характеру, які спрямовані на усунення, обмеження чи викорінення корупційних чинників, припинення корупційних злочинів, які наразі вчиняються. Спеціально-кримінологічна профілактика спрямована на недопущення подальшого розвитку корупційної злочинності та зменшення рівня наявної злочинності [117, с. 384]. Відповідна профілактика здійснюється за наступними напрямами:

1) профілактика обмеження корупції передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають її поширенню серед потенційних суб'єктів корупції шляхом введення різноманітних обмежень у їхній діяльності та закріплення їх у нормативно-правових актах, що визначають їх правий статус (у Законі України «Про запобігання корупції» до таких, зокрема, віднесено: заборону зайняття підприємницькою діяльністю для державних службовців; отримання ними неправомірної вигоди; отримання подарунків на певну суму тощо);

2) профілактика усунення корупції полягає у такій діяльності суб'єктів її запобігання, яка послаблює або ліквідує негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви зазначеного суспільно небезпечного явища. Останні розрізняють залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, зумовлених порушеннями функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і поведінкою громадян, кримінальних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення [35, с. 27];

3) профілактика захисту від корупції передбачає вчинення таких заходів, що здійснюються з метою ліквідації її детермінант. До об'єктів профілактики захисту від корупції належать, з одного боку, засоби захисту та збереження

державного і приватного майна, а, з іншого – правосвідомість потенційних злочинців [35, с. 29].

Отже, для досягнення мети застосування спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК необхідним є вирішення таких завдань:

1) постійний моніторинг, а також періодична комплексна оцінка загроз і ризиків, зокрема кримінального характеру, на основі системно-синергетичного підходу та з результатами паспортів безпеки;

2) налаштування на досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімального ресурсного забезпечення за рахунок спрямування зусиль на управління ризиками безпеки;

3) безперервність процесу реагування на нові загрози та виклики, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей тощо;

4) запровадження автоматичної системи аналізу ризиків, зокрема щодо великих фінансових угод;

5) вудосконалення законодавства, у тому числі розробка внутрішньої системи захисту викривачів.

Загалом же, ведучи мову про ефективність того чи іншого заходу спеціально-кримінологічного запобігання, варто пам’ятати, що домогтися цієї ефективності можливо лише при вчасному втручанні, тобто коли реакція відбувається в потрібний період. Також на ефективність більшості заходів впливає те, з яким рівнем професіоналізму та завзяття органи кримінальної юстиції підходять до їх реалізації. Тому важливе значення для вдосконалення спеціально-кримінологічної діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК має кадрове забезпечення правоохоронних органів. Зважаючи на такі обставини, необхідно вжити заходів і в цьому напрямі, зокрема: а) запровадити спеціальні вимоги (як мінімум систематичне підвищення кваліфікації) до слідчих (детективів), які розслідують кримінальні правопорушення цієї спрямованості; б) організувати стажування по обміну досвіду у правоохоронних органах зарубіжних країн.

Усі зазначені вище алгоритми дій необхідно структурувати та передбачити в проєкті Комплексного плану спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, який є виконавчим продуктом запропонованої у попередньому підрозділі Концепції й оновлених положень Стратегії розвитку ОПК, з винятковою метою – здійснити позитивний вплив на динаміку вчинення кримінальних правопорушень, тим самим зміцнити обороноздатність країни.

Висновки до розділу 3

1. Сформовано, з урахуванням стратегічних цілей національної безпеки та особливостей функціонування ОПК України, перспективні загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, а саме: втілення проєкту зі створення підприємств, установ та організацій, що займаються виробництвом бойової авіації (вертольоти), систем протиповітряної/протиракетної й повітряно-космічної оборони, високоточних гіперзвукових літальних апаратів, а також радіоелементів і мікроелектроніки; осучаснення приміщень, модернізація технологій, створення належних набутків п’ятого й шостого технологічних укладів, забезпечення відповідності лінійки систем, підсистем озброєння та військової техніки, що виробляються підприємствами й досягнення переваги частки вітчизняного портфеля замовлень над іноземним; відновлення втрачених унаслідок бойових дій підприємств ОПК, які виробляли озброєння, військову та спеціальну техніку та/або брали участь у кооперацийних зв’язках з іншими підприємствами; вдосконалення параметрів господарської діяльності оборонних підприємств (обсяги досліджень, виробництва, продуктивність праці, кадровий склад тощо); організація оборонно-промислової діяльності відповідно до принципів, визначених у стандартах ISO, що являють собою найбільш адаптовані механізми управління матеріальним виробництвом у ринкових умовах за критерієм якості; здійснення планування, контролю та забезпечення господарської діяльності за допомогою

світових практик, зокрема технологій безперервних операційних покращень, системи інформаційної підтримки життєвого циклу продукції, «бережливе виробництво» та інших; покращення професійно-технічного навчання, замовлення працівників і забезпечення підприємств, установ, організацій кваліфікованими кадрами.

2. Встановлено, що основними напрямами розвитку кадрової політики в ОПК України є: система кадрового менеджменту (реалізація єдиної кадрової політики, прийняття раціональних управлінських рішень щодо визначення потреб у кадрових ресурсах оборонної промисловості); підготовка кадрів (застосування сучасних підходів кадрового менеджменту на всіх етапах професійного росту, починаючи від відбору, підготовки і завершуючи звільненням); соціальне та гуманітарне забезпечення персоналу.

3. Акцентовано увагу на тому, що ефективна боротьба проти корупції в ОПК, крім наявності політичної волі, вимагає законодавчого (комплекс нормативно-правових приписів, що регулюють механізми запобігання корупції, а також відповідальність за вчинення корупційних порушень) та виконавчого забезпечення (формування дієвої системи органів кримінальної юстиції, належне координування формування й реалізація антикорупційної політики, здійснення превентивних заходів запобігання корупції, а також її подолання).

4. З’ясовано, що головна роль у спеціально-кримінологічному запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, належить оперативним підрозділам НАБУ, ДБР та СБУ, які проводять: ініціативний пошук про діяльність організованих груп і злочинних організацій, фіксацію фактичних даних про кримінальні протиправні діяння, що ними вчинені або готуються; здійснення оперативних дій, заходів, операцій за допомогою сил, засобів і методів з метою правозастосовної діяльності, тобто викриття та припинення діянь окремих осіб і груп; оперативні розробки з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень й розкриття вчинених, розшуку злочинців; ОРЗ та НСРД у межах досудового розслідування.

5. Вилучення з КПК України норм, які стосувались обов’язку органів досудового розслідування виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню

кримінальних правопорушень, призвели до фактичного призупинення діяльності оперативників щодо спеціально-кримінологічного запобігання (оперативно-розшукової профілактики). Крім цього, законодавець, виключивши із повноважень органів досудового розслідування та прокуратури право на самостійне призначення ревізій і перевірок, фактично унеможливив застосування основного способу виявлення кримінальних правопорушень, із урахуванням фактору раптовості, чим суттєво ускладнив виконання стороною обвинувачення вимог ст. 2 КПК України. У зв'язку з цим запропоновано: ч. 2 ст. 40 КПК України (Слідчий уповноважений) доповнити пунктом 4 наступного змісту: «4) звертатися за погодженням з прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення ревізій та перевірок»; а ч. 2 ст. 36 КПК України (Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений) пунктом 6 у наступній редакції: «6) погоджувати або відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення ревізій та перевірок, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання».

6. Ураховуючи те, що кримінальні правопорушення в ОПК відносяться до підслідності майже всіх правоохоронних органів, система інформаційного забезпечення виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень потребує удосконалення шляхом створення міжвідомчої групи (із залученням представників ДБР, НАБУ, СБУ, Офісу Генерального прокурора), зокрема, для спрощених процедур оперативного обміну інформацією щодо сумнівних або з ознаками правопорушень фінансово-економічних операцій, у тому числі з метою встановлення коштів і майна, одержаних злочинним шляхом, ідентифікації осіб, причетних до їх проведення, викриття конвертаційних центрів й узагальнення статистичних відомостей.

ВИСНОВКИ

У **дисертації**, з урахуванням умов реальної війни і правового режиму воєнного стану, наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягало у розроблені заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК, з визначенням пропозицій та рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни, а також набувають праксеологічного значення, а саме:

1. Оборонно-промисловий комплекс – потужне закрите ядро військово-економічного, науково-технічного та інноваційного прогресу України, який, за час реальної війни та умов воєнного стану, сформував стійке поле для низки корупційних та інших криміногенних ризиків й зазнав безпрецедентного в історії руйнівного впливу організованих груп та злочинних організацій. Успадковані потужності протягом усіх років незалежного державотворення розкрадалися та цілеспрямовано знищувались. Крім цього, внаслідок окупації Криму та частини Донецької та Луганської областей, а пізніше і в результаті інших бойових дій було втрачено кількадесят оборонних підприємств. Такі обставини в нових військово-політичних умовах зумовили перегляд військово-промислової доктрин та, з урахуванням векторного руху України до членства в НАТО, сформувати Стратегію розвитку ОПК (документ, що визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів). Однак, аналіз такого документу засвідчив, що прогнозована стагнація оборонної промисловості України, не зважаючи на те, що більшість проблем оборонки вдається закрити, залишиться, а місцями, і навіть, посилиться, позаяк, не вирішеними залишаються проблеми модернізації та економічні труднощі, на які впливає серед поточних та прогнозованих чинників – кримінальний фактор. Тому в умовах воєнного стану особливо гостро постало питання захисту ОПК від кримінальних посягань та розроблення дієвих заходів запобігання кримінальним протиправним посяганням.

2. Під кримінальними загрозами в ОПК необхідно розуміти потенційні або реально вчинювані діяння, що передбачені КК України та які негативно впливають

або створюють потенційну небезпеку інтересам особи, суспільства та держави. Розроблено класифікаційну таблицю означених загроз, на ґрунтовному поєднанні кримінально-правових ознак із кримінолого-значущими та показано їх юридичну природу, а саме: державна зрада (ст. 111 КК України), диверсія (ст. 113 КК України), шпигунство (ст. 114 КК України), крадіжка (ст. 185 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України), ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)) (ст. 212 КК України), розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України), порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форм (ст. 364-1 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України), службова недбалість (ст. 367 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), зловживання впливом (ст. 369-2 КК України).

Головними критеріями, які дозволяють зв'язати в одне ціле всю різноманітність проявів злочинності в ОПК, є: корислива мотивація на вчинення протиправних дій; злочинна діяльність на об'єктах носить постійний характер та пов'язана із вчиненням умисних тяжких та особливо тяжких злочинів. До її найнебезпечніших форм віднесено: диверсії, шпигунство та іншу терористично-підривну діяльність, а також розкрадання (знищення) критично важливих для потреб армії та фронту амуніції, запчастин і техніки.

3. Механізм кримінологічної системи забезпечення безпеки – це взаємоузгоджена та нормативно визначена діяльність інституцій сектору безпеки та оборони щодо встановлення та впровадження комплексу заходів (рішень), спрямованих на виявлення криміногенних чинників і запобігання кримінальним правопорушенням, а також визначення стратегічних напрямів боротьби зі злочинністю.

До суб'єктів забезпечення безпеки в ОПК потрібно віднести державні органи, які визначають стратегічні напрями у сфері боротьби зі злочинністю (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України), а до суб'єктів безпосередньої реалізації – державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання кримінальним правопорушенням та правоохоронну функцію (Національне агентство з питань запобігання корупції, спеціалізована прокуратура у сфері оборони, НАБУ, ДБР, контррозвідка СБУ, Державна аудиторська служба України та ін.); а також медіа та громадські організації антикорупційної спрямованості, діяльність яких безпосередньо може бути і не направлена на запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК, водночас реалізація їх повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на виявлення, усунення причин та умов кримінальних правопорушень.

4. Проведений аналіз показників статистичної звітності (2016–2023 рр.), засвідчив, що в умовах повномасштабного військового вторгнення, держава зіткнулася із проявами колабораціонізму, корупцією та масовими розкраданнями в ОПК. З'ясовано, що протягом 2016-2021 рр. помірного зростання, у 2022-2023 рр., чисельність кримінальних правопорушень в ОПК в рази збільшилася (+36,5 %), зокрема: державна зрада (+70 %), шпигунство (+64 %) розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (+45 %), одержання неправомірної вигоди службовою особою (+22 %), службові підробки (+31 %) й службова недбалість (+26 %) тощо. Водночас динаміка виявлених організованих груп і злочинних організацій зменшилася на 24 %. Підприємства, що входять до АТ «Українська оборонна промисловість», розміщені у різних регіонах України, тому територіальна розповсюдженість таких кримінальних правопорушень не знає географічного обмеження, додатково не вирізняється регіональними особливостями та фіксується майже у всіх областях України, зокрема, на об'єктах: Житомирського, Київського, Миколаївського, Львівського, Харківського бронетанкових заводів, Луцького, Шепетівського, Чугуївського, Конотопського ремонтних заводів та ін.

5. Проблематика вчинення кримінальних правопорушень в ОПК є комплексною та багатовекторною, на її існування впливає ряд причин та умов (детермінант), які було розподілено на три рівні: 1) д*ержавний* (макрорівень) – передбачає події, явища і процеси, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень в ОПК та є похідними від причин і умов злочинності загалом у країні; 2) *галузевий* (мезорівень) – охоплює причини та умови, що безпосередньо впливають на вчинення кримінальних правопорушень в ОПК; 3) *індивідуальний* (мікрорівень) – безпосередні причини та умови злочинної поведінки особи. У структурі кожного рівня виділено основні групи детермінант (політичні, військові, організаційні, правові, соціально-економічні, політико-функціональні, структурно-функціональні тощо).

З'ясовано, що однією з головних детермінант, підґрунтям та рушійною силою кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК є корупція. Основні форми зрощення службових (посадових) осіб та бізнесу характеризуються так: заснуванням підконтрольних підприємств, або дольової участі в капіталі цих підприємств (34 %); одержанням частки в уставному капіталі комерційної організації як плати за послуги (27 %); розкраданням бюджетних коштів шляхом завищення вартості закупівельної вартості, що надає комерційне підприємство (72 %); «державним рейдерством» з використанням службового становища у процесі приватизації державних підприємств, з метою придбання їх у приватну власність, або заволодіння значною кількістю акцій самим чиновником, близькими йому особами або іншими особами, в інтересах яких діє службовець (15 %); заснуванням конвертаційних центрів, які забезпечують легалізацію (відмивання) фінансових ресурсів, одержаних злочинним шляхом (81 %).

6. Сформовано узагальнену кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в ОПК, у структурі якої виокремлені ознаки (соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові й статусні, кримінально-правові), на підставі яких з'ясовано, що це: особа віком від 25 до 45 років (79,6 %), чоловічої статі (79 %, а 21 % жінок, у більшості виконували фінасово-рахункову та іншу допоміжну діяльність й у кримінальних провадженнях виступали як свідки), українець (80,4 %), з повною вищою освітою

(82 %) й високим рівнем інтелекту (80 %), одружений (68,6 %), має на утриманні дітей (47,5 %), розуміється у фінансово-господарській діяльності: зі стажем роботи в органах влади понад 20 років (31 %); обіймає посаду в органах державного управління, підприємствах, установах та організаціях промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання не менше 10 років (83 %); його орієнтації спрямовані на меркантильний спосіб життя, не зловживає спиртними напоями та наркотичними засобами, не схильний до порушення публічного порядку, не судимий.

7. Реалізація загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК передбачає вдосконалення *Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України* на трьох рівнях:

I) *оперативний* (прийняття *Концепції державної програми боротьби із злочинністю в ОПК* та її реалізація на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях; створення Центрального координаційного центру для прогнозування, збору інформації про законодавчі та інші заходи щодо діяльності ОПК, аналіз їх ефективності та усунення недоліків; запровадження єдиного реєстру обліків та статистичної звітності щодо кримінальних правопорушень учинених в ОПК);

II) *тактичний* (забезпечення інтеграційних зв'язків кримінологічної політики в ОПК в процесі взаємодії з кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та кримінально-виконавчою політиками; удосконалення механізму притягнення до кримінальної відповідальності та запобігання повторності у майбутньому; упровадження в теорію і кримінологічну практику наукових досягнень та передового вітчизняного й зарубіжного досвіду; удосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення діяльності органів і установ системи кримінальної юстиції);

III) *стратегічний* (впорядкування політичної системи суспільства, обрання та призначення на прозорих засадах незалежної і функціональної наглядової ради,

нейтралізація будь-якого шкідливого владного впливу на прийняття рішення службовими особами ОПК, призначення на конкурсних засадах директорів державних підприємств/акціонерних товариств та унормування системи державних покупок та оподаткування; забезпечення на державному рівні ефективної діяльності наукових й освітніх закладів щодо підготовки фахівців у сфері здійснення кримінологічної практики з вирішення проблем нейтралізації криміногенних факторів в ОПК; об'єднання кореспондуючих норм по величезному масиву галузевих нормативно-правових актів в ОПК, а також усунення фрагментарності правового регулювання, неузгодженість нормативного матеріалу та логіко-юридичних погрішностей змісту законодавчих положень; запровадження обов'язкової кримінологічної експертизи нормативно-правових актів; визначеність, послідовність та активізація антикорупційної політики, виявлення та усунення у службових осіб мотивації можливості розкрадань; розроблення та впровадження багатогалузевої системи громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади в сфері безпеки та оборони; комплексне реагування держави на обставини та фактори які сприяють злочинності).

8. Запропоновано *проєкт* Комплексного плану спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, як кінцевий виконавчий документ розробленої автором кримінологічної методики (моделі), із винятковою метою – здійснення впливу на динаміку вчинення кримінальних правопорушень в ОПК та зміцнення обороноздатність країни. Задля досягання цієї мети, в плані заходів вбачається, передусім, вирішення таких завдань: 1) постійний моніторинг, а також періодична комплексна оцінка загроз та ризиків, зокрема кримінального характеру, на основі системно-синергетичного підходу та з результатами паспортів безпеки; 2) налаштування на досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімального ресурсного забезпечення за рахунок спрямування зусиль на управління ризиками безпеки; 3) безперервність процесу реагування на нові загрози та виклики, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей тощо; 4) запровадження автоматичної системи аналізу ризиків, зокрема щодо великих фінансових угод; 5) вдосконалення законодавства, зокрема, щодо внутрішньої системи захисту викривачів та доповнення КПК нормою, щодо

обов’язку органів досудового розслідування встановлювати причини та умови вчинення кримінальних правопорушень.

Акцентується увага на тому, що ефективне вирішення спеціально-кримінологічних завдань кримінологічної політики в ОПК, неможливо успішно розв’язати без чіткого інформаційно-аналітичного забезпечення та належного реагування правоохоронних органів. Необхідність передбачення, виявлення та прогноз тенденцій розвитку криміногенної ситуації обумовлює застосування різних методик опрацювання інформації, а також її оцінки та правильного застосування. Тому доцільним є використання методу кримінологічної розвідки (Criminological intelligence), який включає в себе збирання, отримання, обробку, аналіз та використання даних інформаційно-пошукових (OSINT, One Login, IBM i2, Python та ін.), аналітичних (Big Data, FACE Recognition, Internet of Things Technologies, VideoAnalytics тощо) систем, за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення (PALANTIN, goAML, goPRS, goCASE, goTRACE); наповнення загальнонаціональних баз даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю. В. До проблеми кваліфікацій дій окремих співучасників злочину. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2011. Вип. 21. С. 112–120. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5487/1/Abakymova_112.pdf

2. Авдєєв О. О., Васильєв А. А., Литвинов О. М. та ін. Кримінологія: питання та відповіді / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: Золота миля, 2015. 324 с.

3. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.

4. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. … доктора юрид. наук. 12.00.07. Київ, 1999. 42 с.

5. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2013. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626.

6. Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження: детермінант хабарництва. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.* 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 73–76.

7. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання доходів, одержаних у результаті організо-ваної злочинної діяльності :характеристика, виявлення, розслідування : монографія. Одеса : Юридична література. 2010. 376 с.

8. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.

9. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис. … доктора юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 40 с.

10. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 99.

11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 168–175.

12. Барановська Н. П., Верстюк В. Ф., Віднянський С. В. Україна: утвердження незалежної держави / під ред. В. М. Литвина. Київ, Видавничий дім «Альтернативи», 2011. 45 с.

13. Бережний С. М. Суб'єкти боротьби з тероризмом та їх повноваження в умовах функціонування режиму воєнного стану. *Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану* : зб. матер. кругл. столу (Київ, 31 серп. 2022 р.). Київ: НА СБУ, 2022. С. 11–13.

14. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 532 с.

15. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.

16. Буга В. В. Галузь будівництва як об'єкт державного регулювання. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики:* матеріали Міжнар. конф. (в авторській редакції) (Маріуполь, 24 верес. 2021 р.). Маріуполь: ДонДУВС. 2021 С. 200−202.

17. Бусол О. Ю. Організована злочинність в Україні: стан і проблеми реалізації державної політики у сфері протидії цьому явищу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 60–71. С. 65–66.

18. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.

19. Варчук О. Г. Криміналістична характеристика діяльності «конвертаційних центрів». *Право та управління*. 2012. № 1. С. 138–145

20. Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України: автореф. …дис. док. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2021. 42 с.

21. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 218 с.

22. Вєртузаєв М. С., Попов А. Ф. Використання економіко-математичних методів розслідування економічних злочинів. Використання досягнень науки і техніки у боротьбі із злочинністю. Х. : Право, 1998. 220 с.

23. Виноградов А. К., Михайлуца М. І. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці та за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрату документів чи матеріалів, що містять такі відомості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 3. С. 46–49. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-11

24. Військова контррозвідка. URL: https://ssu.gov.ua/viiskova-kontrrozvidka

25. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об’єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

26. Вознюк А. А. Реальні причини топ-корупції в України та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 44–48.

27. Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. та ін. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. коментар / за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. С. 137–160.

28. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.

29. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки : навч.-метод. посібник до спецкурсу соц.-пед. Циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків». Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.

30. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. № 6 (15). С. 162–166.

31. Воробей О. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 249 с.

32. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України) : аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

33. Гогвуд Б., Ган Л. Аналіз політики для реального світу / пер. А. Олійник. Київ : Основи, 2004. 396 с.

34. Годувальниця – стаття 212 ККУ. *Юридична газета онлайн.* URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/goduvalnicya--stattya-212-kku.html

35. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

36. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочиннність в Україні: феномен, детеомінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.

37. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

38. Готував диверсії проти льотчиків та командирів ЗСУ: агент фсб отримав 15 років тюрми. URL: https://armyinform.com.ua/2023/12/14/gotuvav-dyversiyi-proty-lotchykiv-ta-komandyriv-zsu-agent-fsb-otrymav-15-rokiv-tyurmy/

39. Гошовська В. А., Пашко Л. А. Парламентаризм в Україні. Державно-управлінські механізми реалізації функцій законодавчої влади : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 48 с.

40. Грачов С. В., Шамара О. В. Відповідальність за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, за кримінальним законодавством України: монографія / За заг. наук. ред. док. юрид. наук О. М. Литвака. К.: Видавничий дім «Артек»: 2015. 286 с.

41. Данильченко Ю. Б. Корупція як загроза обороноздатності України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: зб. Матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2016 р.) МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків, 2016. С. 58−61.

42. Данильченко Ю. Ю. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 67–69.

43. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ: Вид-во Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.

44. Державне управління оборонною промисловістю України в умовах суспільних трансформацій. Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. 2007. С. 172–177. URL: https://vlp.com.ua/files/29_3.pdf

45. Деякі питання Державного концерну «Укроборонпром»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серп. 2011 р. № 993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993-2011-%D0%BF

46. Джужа О. М., Василевич В. В., Тичина Д. М. Колабораціонізм як об’єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 1. Т. 28. С. 33–43.

47. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

48. Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / за ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком. Інтер, 2001. 352 с.

49. Дзевелюк М. В. Державна політика та функції сучасної держави: до проблеми взаємозв'язку. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2016. Т. 20. № 4. P. 21–25.

50. Директора оборонного підприємства затримали за розголошення державної таємниці. URL: https://suspilne.media/39668-direktora-oboronnogo-pidpriemstva-zatrimali-za-rozgolosenna-derzavnoi-taemnici/

51. Директора підприємства з «Укроборонпрому» викрили на корупції та недекларуванні статків. URL: https://nabu.gov.ua/news/novyny-dyrektora-pidpryyemstva-z-ukroboronpromu-vykryly-na-korupciyi-ta-nedeklaruvanni-statkiv/

52. Довбань І. М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: монографія. Київ: Вид-во «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с.

53. Довбань І. М. Наукові засади визначення кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються державними службовцями. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 23−24 квіт. 2020 р.): у 2-х т. Т. 2 / гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2020. С. 65–69.

54. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ : НІСД, 2015. 474 с.

55. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: дис. … доктора юрид. наук. Луганськ, 2007. 513 с.

56. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.

57. Експрацівника Укроборонпрому судитимуть у справі про «злив» ворогу даних під час боїв на Київщині. URL: https://lb.ua/society/2023/04/21/552679_ekspratsivnika_ukroboronpromu.html

58. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 560 с.

59. Жаліло Я. А. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ: Сатсанга, 2001. 224 с.

60. Завершено розслідування у справі екс-чиновника заводу «Маяк» концерну «Укроборонпром». URL: https://interfax.com.ua/news/general/662065.html

61. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 3. Практична кримінологія. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 320 с.

62. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн.: Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.

63. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

64. Запобігання корупції: підручник / Б. М. Головкін, В. Ф. Оболенцев, М. В. Романов та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. 296 с.

65. Застрожнікова І. В. Державна політика у галузі аграрної вищої освіти. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 14 серп. 2018 р.) : у 3 ч. Полтава, 2018. Ч. 3. С. 36–38.

66. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua.

67. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2018 рік. 54 с. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Zvit2018-1.pdf

68. Зеленецький О. С. Взаємодія органів внутрішніх справ та засобів масової інформації у сфері профілактики та розкриття злочинів. *Форум права*. 2012. № 4. С. 385–388.

69. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

70. Іванов О. В. Адміністративно-правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 304 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/15744/5/dis_ivanov_ov.pdf

71. Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.

72. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2008. 292 с.

73. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. К.: Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.

74. Ігнатенко І. В. Право на свободу слова: інформація як зброя в боротьбі з агресором. *Правові засоби протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах військової агресії:* матеріали круглого столу (Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2022. С. 107–111.

75. Ігнатов О. Протидія злочинності поняття та сутність. *Юридична Україна.* 2009. № 3. С. 92–97.

76. Кабінет Міністрів призначив наглядову раду Укроборонпрому. URL: https://nako.org.ua/news/kabinet-ministriv-priznaciv-naglyadovu-radu-ukroboronpromu

77. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми. Харків: Гімназія, 2003. 352 с.

78. Климосюк А. С. Безпосередній об’єкт диверсії (стаття 113 КК України). *Проблеми законності*. 2017. Вип. 137. С. 101–112.

79. Климосюк А. С. Кримінальна відповідальність за диверсію: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2018. 247 с.

80. Ковінько Н. М Кримінологічна характеристика особи злочинця-корпоративіста. *Young Scientist.* 2018. № 11 (63). November. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/190.pdf

81. Кожушко С. А. Феномен злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2020. № 1 (22). С. 224–233. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d24909cf-6c25-4de4-ae7a-0ce897100949/content

82. Кожушко С. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в оборонно-промисловому комплексі України. *Право.ua*. № 4. 2021. С. 95–102. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/107-_Kozhushko.pdf

83. Кожушко С. О. Кримінологічні засади протидії злочинності в оборонно-промисловому комплексі України: дис. … доктора філософії: спец. 081. Харків. 2021. 240 с.

84. Колб О. Г., Руденко В. І. Щодо заходів загальносоціального запобігання корупції в Україні. *Корупційна злочинність у міжнародному вимірі*: форми, методи та засоби протидії : матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9−10 листоп. 2017 р.) / ред. кол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 34–36.

85. Конституція України : Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

86. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 217 с.

87. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Джужи та доц. Е. В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.

88. Коршунова Н. В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2018. 240 с.

89. Косевцов В. О., Бінько І. Ф. Концепція національної безпеки: між тоталітаризмом і демократією. *Підтекст*. 1996. № 3 (7). С. 13–18.

90. Костенко О. М. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології). *Право України*. 2009. № 7. С. 31–38.

91. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.

92. Костенко О. М. Про унікальність корупціогенної ситуації в Україні в контексті світового досвіду. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 156–159.

93. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 156 с.

94. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

95. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 340 с.

96. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

97. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

98. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

99. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

100. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодєд О. В.; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

101. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 513 с.

102. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с.

103. Кримінологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

104. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

105. Куценко В., Удовиченко В., Опалєва І. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України. *Економіка України*. 1998. № 1. С. 12–21.

106. Кучма Л. Д. Україна: підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє. *Урядовий кур'єр*. 2000. № 225. С. 3–6.

107. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 378 с.

108. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

109. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів: монографія. Херсон : Олді-плюс, 2003. 312 с.

110. Лопушанська О. В. Адміністративно-правове регулювання мовної політики в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 222 с.

111. Ляшенко А. О. Рівень життя населення сільських територій. С. 187−191. URL: https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.3/187.pdf

112. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

113. Мармура О. З. Система ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 270 с.

114. Матвієнко А. А. Здійснення оперативно-розшукового провадження при вчиненні злочину організованою злочинною групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 12−14.

115. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Нац. акад. прокуратури України.* 2014. № 3. С. 67−71.

116. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. 400 с.

117. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ : Атіка, 2001. 410 с.

118. Мельник О. В., Руденко М. В. Організаційно-правові основи спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: «Право». 2016. Вип. 21. С. 173–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_21_45

119. Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 132–138.

120. Менделєєв Д. Троянські коні «Укроборонпрому». *Дзеркало тижня*. 2019. Вип. 30. 17–23 серп. URL: https://dt.ua/internal/troyanski-koni-ukroboronpromu-320888_.html

121. Мерзляк А. В., Кравченко Т. В. Державна політика у сфері управління соціальними ризиками: сутність, формування та реалізація. *Держава та регіони*. 2011. № 1. С. 173–180.

122. Міронова Ю. В., Небава М. І. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. Вінниця, 2017. 73 с.

123. Мірошніченко С. С. Головні напрямки діяльності органів прокуратури України з попередження організованої злочинності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 21 с.

124. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.

125. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2018. 481 с.

126. Мойсеєнко В. В. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 232 с.

127. Мокряк М. О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 150–154.

128. Морозова В. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003. 199 с.

129. Музичук О. М., Димидюк К. Д. Адміністративно-правові методи реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності. *Наше право*. 2022. № 2. С. 243–249. http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-2/NP_2022_2_243.pdf

130. Мулик О. Р. Напрями запобігання корупції в оборонно-промисловому комплексі як складовий сфери національної безпеки та оборони України. *Право і суспільство*. № 2. 2023. Т. 2. С. 161–166. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_2/24.pdf

131. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

132. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., перероб. та допов. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

133. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. 842 с.

134. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

135. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К. : Юрид. думка, 2012. 1316 с.

136. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/

137. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.

138. Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 605 с.

139. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.

140. Оборонно-промисловий комплекс та його розвиток під час війни. ОПК – як справи з цим в Україні? *Фінанси*. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/opk-ukrainy.

141. Олійник В. І. Концептуальні засади кримінально-правового та кримінологічного забезпечення охорони державної таємниці в Україні: монографія. Київ. 2022. 458 с.

142. Олійник В. Об’єктивні та суб’єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* 2022. № 5. С. 174−179 (Республіка Польща).

143. Організована злочинність в Україні / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : НАВСУ, 1999. 124 с.

144. Основні шляхи реформування вітчизняного оборонно-промислового комплексу в ринкових умовах / І. Б. Чепков, А. С. Довгополий, М. І. Луханін, В. Є. Сіренко. *Озброєння та військова техніка.* 2015. № 1. С. 3−11.

145. Офіс Генерального прокурора: *офіційний вебсайт*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

146. Павленко С. О. Окремі аспекти тактики оперативно-розшукової профілактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2021. № 2 (47). С. 44–54.

147. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

148. Падалко Р. К. Державна служба боротьби з економічною злочинністю України в системі забезпечення економічної безпеки: адміністративно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 19 с.

149. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.

150. Пастернак М. С. Розмежування складів злочину, передбачених ст. 328 «Розголошення державної таємниці» і ст. 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю» КК України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави.* 2018. № 2. С. 20–27.

151. Пендюра М. М. Правове забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 2. С. 86–94.

152. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. URL: http://www.viche.info/journal/2566/.

153. Пирожков С., Селіванов В. Національна безпека України: сучасне розуміння. *Вісник Академії наук України*. 1992. № 9. С. 3–10.

154. Підпалий В. В. Криміналістична характеристика та розслідування крадіжок в умовах великого міста: автореф. дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2021. 23 с.

155. Планували вивезти за кордон авіаційний прилад із «Мотор Січ»: правоохоронці викрили трьох осіб. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/planuvali-vivezti-za-kordon-aviaciyniy-prilad-iz-motor-sich-pravoohoronci-vikrili-troh-osib.html

156. Погорілко В. Ф. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. 2-ге вид. Київ : Правова єдність, 2010. 428 с.

157. Податковий кодекс України: Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

158. Політична система України: проблеми становлення і розвитку : монографія / Великочій В. С., Геник М. А., Дичківська Г. О. та ін. ; за ред. В. І. Кафарського. Київ : Центр учбової л-ри, 2008. 456 с.

159. Полтава К. О. Кримінологічна характеристика та запобігання дорожньо-транспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або із тяжкими тілесними ушкодженням, в Україні : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 203 с.

160. Посадовці одного з підприємств «Укроборонпрому» можуть перешкоджати розслідуванню НАБУ. URL: https://nabu.gov.ua/news/novyny-posadovci-odnogo-z-pidpryyemstv-ukroboronpromu-mozhut-pereshkodzhaty-rozsliduvannyu-nabu/

161. Потьомкіна М. Теоретико-правові засади господарських правовідносин у сфері оборонної промисловості України. Частина перша. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 2. С. 58–62.

162. Предборський В. А. Детінізація економіки: у контексті трансформаційних процесів: монографія. К.: Кондор, 2004. 690 с.

163. Предборський В. А. Теорія тіньової економіки в умовах трансформаційних процесів: монографія. Київ: Задруга, 2014. 56 с.

164. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 груд. 2000 р. № 2121-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14

165. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

166. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

167. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань: Закон України від 03 груд. 2019 р. № 305-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-20#n

168. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03 берез. 2022 р. № 2108-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text

169. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14 квіт. 2022 р. № 2198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

170. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/print

171. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 берез. 2000 р. № 1602-III (ред. від 2 груд. 2012 р.) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-14.

172. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/card4#History

173. Про державні цільові програми: Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1621-IV URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1621-15

174. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04 берез. 1998 р. № 160/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#Text

175. Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

176. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12/print

177. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page

178. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 груд. 2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/print

179. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

180. Про засади державної антикорупційної політики на 2021−2025 роки: Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20/print

181. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023−2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 берез. 2023 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

182. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 лют. 2016 р. № 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text

183. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 груд. 2002 р. № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text

184. Про медіа: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/print

185. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листоп. 2015 р. № 772-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19/print1489058007718601

186. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18

187. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print

188. Про Національну раду з питань антикорупційної політики: Указ Президента України від 14 жовт. 2014 р. № 808/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text

189. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021/print

190. Про оборону: Закон України від 06 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/print

191. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135–XII. URL: : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

192. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12

193. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

194. Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони: Наказ Офісу Генерального прокурора від 17 трав. 2023 р. № 130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-23#Text

195. Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності : Закон України від 13 лип. 2021 р. № 1630-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-%D0%BF/ed20200907#Text

196. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: Закон України від 16 черв. 2011 р. № 3531-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-17#Text

197. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: *Постанова Пленуму Верховного Суду України* від 15 квіт. 2005 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05#Text.

198. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12

199. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05 берез. 1998 р. № 183/98-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80

200. Про реформування оборонно-промислового комплексу та підвищення рівня прозорості виконання державного оборонного замовлення : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 берез. 2019 р. Указ Президента України 15 берез. 2019 р. № 79/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-19

201. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text

202. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»: Указ Президента України від 20 серп. 2021 р. № 372/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text

203. Про санкції: Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18/print

204. Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним виявам і корупції : Указ Президента України від 09 лют. 2004 р. № 175/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175/2004.

205. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/page2

206. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серп. 2021 р., введено в дію Указом Президента України від 11 серп. 2021 р. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text

207. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text

208. Про утворення акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість» : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 берез. 2023 р. № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2023-%D0%BF/ed20230321#Text

209. Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 берез. 2015 р. № 118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-%D0%BF

210. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності : монографія / В. В. Лисенко, В. М. Попович, І. Є. Криницький та ін. Київ : Алерта, 2012. 298 с.

211. Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Оцінювання ризиків та загроз злочинності у забезпеченні кримінологічної безпеки. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні.* 2012. Вип. 2. С. 29–33.

212. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

213. Пшеничний І. В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 220 с.

214. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. 624 с.

215. Романюк Б. В. Кримінально-правові проблеми протидії організованій злочинності. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10−11 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 255–259.

216. Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки України: кримінологічний аналіз : монографія. Харків : Панов, 2020. 376 с.

217. Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України: дис. … док. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2020. 416 с.

218. Самчинська О. А. Ст. 114-2 Кримінального кодексу України – необхідність чи порушення права на свободу слова. *Правові засоби протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах* військової *агресії :* матеріали круглого столу (Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. С. 94–97.

219. Сарат А. О. Корупція в оборонно-промисловому комплексі як загроза національним інтересам і національній безпеці України. *Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання.* Харків, 2017. С. 131–135. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/16_06_2017/pdf/33.pdf

220. Свинаренко Ю. П., Андрусенко О. А. Попередження, виявлення та припинення оперативними підрозділами контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами. *Юридичний бюлетень.* 2020. Вип. 16. С. 310–312.

221. Сергієвський С. К. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2021. 205 с.

222. Сергійчук В. В. Визначення об’єкта шпигунства як злочину проти основ національної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 5. С. 351−354. URL: https://r.donnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1890/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=351

223. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

224. Скомаров О. Структура, зміст і особливості адміністративно-правового статусу Національного антикорупційного бюро України. *Вісник прокуратури.* 2015. № 5. С. 39–49.

225. Сокуренко В. В. Кримінологія війни крізь призму корупційної складової: важливі аспекти стратегій і тактик протидії злочинності. *Юридичний*

науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 589–602. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/145.pdf

226. Сокуренко В. В. Публічне управління сферою оборони в Україні: дис. … доктора юрид. наук: Харків. 12.00.07. 2016. 548 с.

227. Суворов О. М. Взаємодія підрозділів «К» СБ України з органами досудового розслідування у протидії злочинам корупційної спрямованості. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2013. № 3. С. 144–154.

228. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. : В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін. Харків : Право, 2019. 544 с.

229. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології : зб. наук. праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.

230. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

231. Титаренко Т. Г. Поняття та сутність і зміст державної політики регулювання земельних відносин. *Державне управління: удосконалення та розвиток:* електронне наукове фахове видання. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=873

232. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні ознаки: монографія. Київ, 2015. 484 с.

233. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.

234. ТОП-15 Корупційних ризиків в управлінні підприємствами ДК «Укроборонпром» та шляхи їх подолання. URL: https://statewatch.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/Top-15-koruptsiynykh-ryzykiv-na-pidpryiemstvakh-DK-Ukroboronprom-ta-shliakhy-ikhn-oho-podolannia-Doslidzhennia-StateWatch-ta-NAZK.pdf

235. Трач С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. Vol. 4. № 3. С. 182–187. DOI https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.4.35 (Республіка Польща).

236. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. … доктора юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.

237. Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Гізимчук С. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2014. 232 с.

238. У Львові викрили ексочільника оборонного заводу, який «роззброював» ППО напередодні вторгнення росії. URL: https://lb.ua/society/2023/09/25/576437_lvovi_vikrili_eksochilnika.html

239. Україна втратила понад три мільйони доларів від корупції в оборонній промисловості – НАБУ. URL: https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-vtratila-ponad-tri-milyoni-dolariv-vid-korupciyi-v-obronniy-promislovosti-nabu-1152966.html

240. Укроборонпром сприяє правоохоронцям у розкритті крадіжки з оборонного підприємства. URL: https://www.facebook.com/ukroboronprom/posts/249449874025147/

241. Уряд передав «Укрспецекспорт» та дві його «дочки» в управління Міноборони. URL: https://bankruptcy-ua.com/news/19516

242. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 606−609.

243. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2022. С. 71–73.

244. Федорчук Я. І. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 131−135.

245. Федорчук Я. І. Кримінологічна безпека в оборонно-промисловому комплексі України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 5. С. 201−206.

246. Федорчук Я. І. Правоохоронні органи, як суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення:* матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2023. С. 117−120.

247. Федорчук Я. І. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* 2023. № 8 (60). С.

248. Федорчук Я. І. Щодо кримінологічної моделі запобігання злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2023. С. 84−87.

249. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. 2 вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

250. Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37−47.

251. Хоменко В. П. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у фіскальній сфері: теорія і практика: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 400 с.

252. Черниш Н. Соціологія : курс лекцій. Львів : Кальварія, 2004. 460 с.

253. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 309 с.

254. Чечерський В. І. Окремі проблеми нормативного регулювання статусу Національного бюро розслідувань України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 145–148.

255. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія Дніпропетровськ. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

256. Шевчук О. Ю. Корупційні ризики в оборонно-промисловому комплексі. *Реалізація державної антикорупційної політики.* С. 315–317.

257. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 69−78.

258. Шпигун в «Укроборонпромі» покараний 9 роками ув'язнення. URL: https://tsn.ua/ukrayina/rosiyskiy-shpigun-v-ukroboronpromi-pokaraniy-9-rokami-uv-yaznennya-1403625.html

259. Шульга Н. Д. Характеристика базових понять феномена державна освітня політика. *Теорія та практика державного управління.* 2015. № 2. С. 150−157.

260. Шумейко Т. А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2022. 504 с.

261. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1. А–Г / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. 672 с.

262. Юридичний портал № 1. URL: http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-333

263. Юрій Луценко на засіданні Ради національної безпеки та оборони України проінформував про стан розслідування злочинів, що стосуються зловживань в оборонно-промисловому комплексі держави. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=246941&fp=910&s=print

264. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : Родовід, 2013. 307 с.

265. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.

266. Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія : навч.-метод. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 144 с.

267. Ярусевич А. С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: дис. … доктора філософії: 081. Суми. 2023. 240 с.

268. American Heritage Dictionary. Houghton Mifflin Harcourt. 2015. Retrieved 3 March 2016. URL: https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=military+industrial+complex&submit.x=0&submit.y=0

269. Boulanin V. Defence and security industry: Which security industry are you speaking about? 2012. N°6 Paris Papers. 51 p. URL: https://www.defense.gouv.fr/content/download/158183/1626442/file/Paris%20Papers%20n%C2%B06.pdf

270. Fedorchuk Ya. General social measures to prevent criminal offenses committed in the defense-industrial complex of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5. P. 98–103.

271. Industry for Defence and a Prosperous Britain: Refreshing Defence Industrial Policy. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/669958/DefenceIndustrialPolicy_Web.pdf.

272. Palamarchuk G. V. Smuggling in criminological and also criminal and legal dimensions. *Scientific Herald of Sivershchyna*. 2017. No. 2 (2). P. 174–179. (Series «Law»). doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2017.02.174.

273. Reckless W. C. The Crime Problem. 3rd ed. New-York, 2012. P. 249–250.

274. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. 240 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 606−609.

2. Федорчук Я. І. Кримінологічна безпека в оборонно-промисловому комплексі України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 5. С. 201−206.

3. Fedorchuk Ya. General social measures to prevent criminal offenses committed in the defense-industrial complex of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5. P. 98−103.

4. Федорчук Я. І. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 131−135.

5. Федорчук Я. І. Суб’єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* 2023. № 8 (60). С.87-94.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2022. С. 71–73.

7. Федорчук Я. І. Правоохоронні органи, як суб’єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на*

сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2023. С. 117−120.

8. Федорчук Я. І. Щодо кримінологічної моделі запобігання злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2023. С. 84−87.

Додаток Б

ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
анкетування 307 респондентів (93 прокурорів, 124 слідчих та 90 оперативних працівника) з проблемних питань щодо запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК

Питання	Результат	
	Кількість осіб	**%**
1. Освіта?		
а) вища юридична	307	100
б) вища неюридична		
в) інша		
2. Ваша професійна діяльність?		
а) прокурор	93	33
б) слідчий	124	44
в) оперативний працівник	90	23
3. Стаж роботи (професійної діяльності)?		
а) до 3 років	22	11,3
б) 3-5 років	28	13
в) 5-10 років	110	31,2
г) понад 10 років	147	44,5
4. Як Ви оцінюєте на сьогодні рівень корупції у сфері оборони?		
А) високий	235	72,1
б) середній	50	17,6
в) низький	22	11,3
5. Оберіть чинники, які на Вашу думку перешкоджають запобіганню кримінальним правопорушенням в ОПК:		
а) недосконаліть (протиріччя) кримінального процесуального законодавства	55	91
б) неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів щодо обміну інформацією	110	81
в) корупційні прояви та протидія зацікавлених осіб	56	24
г) необхідність одночасного доказування факту вчинення предикатного кримінального правопорушення	32	41
ґ) застосування злочинцями складних схем відмивання доходів одержаних злочинним шляхом	26	36
д) відсутність методик запобігання та розслідування	15	57

е) неналежна запобіжна організованість дій слідчого (детектива)	13	15
6. Зазначте основні кримінологічні ознаки корупційних кримінальних правопорушень в ОПК:		
а) зрощення з бізнесом	70	23,4
б) проявлення виняткового цинізму в реалізації злочинних задумів	56	21,1
в) системність	94	29,8
г) заподіяння збитків у великих та особливо великих розмірах	87	26,7
7. Чи повинна офіційна статистична звітність містити розділ щодо кримінальних правопорушень учинених в ОПК?		
так	300	94,1
ні	7	5,9
8. На Вашу думку, що із зазначеного переліку зможе посприяти спеціально-кримінологічному запобіганню?		
а) видання спеціальної літератури (посібників, методичних рекомендацій) з окремих питань запобігання, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень означеної категорії	179	54,9
б) покращення рівня спеціальної підготовки на базі закладів вищої освіти	28	14,4
г) систематичне проведення координаційних нарад з аналізом недоліків і спільним розглядом проблемних ситуацій	100	30,7
9. Чи вважаєте Ви, що запровадження міжнародного досвіду, було б корисним у практичному та теоретичному аспектах щодо удосконалення запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК?		
а) так	267	81,9
б) ні	40	18,1
10. З якими мотивами вчиняється державна зрада, шпигунство, диверсії на об'єктах ОПК?		
а) користь	200	61,4
б) особисті мотиви, зокрема, ненависть	74	22,7
в) виконання агентами ворожого (службового) завдання	33	15,8
11. Яким є найбільш специфічний механізм конвертації грошових коштів одержаних від злочинної діяльності в ОПК?		
а) використання поточних (особових) рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу	100	30,7
б) використання векселів та схем доміциляції за участю фіктивних (буферних) підприємств	163	50,4

в) використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів	44	18,9
12. Які, зазвичай, виникають труднощі під час розслідування кримінальних правопорушень в ОПК?		
а) організаційні	111	33,2
б) науково-методичні	90	25,1
в) матеріально-технічні	75	20,6
г) інші	31	13
13. Чи доцільно, на Ваш погляд, наділити слідчого повноваженнями щодо самостійного призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні?		
а) так	211	67,8
б) ні	96	32,2
14. На вашу думку, яка мета використання підставних юридичних осіб у злочинній діяльності в ОПК?		
а) мінімізація податкових зобов’язань	114	40,8
б) легалізація грошових коштів чи іншого майна, отриманих злочинним шляхом	102	30,2
в) прикриття незаконного виведення валютних коштів за кордон	81	24,3
г) фінансування тероризму та сепаратизму	10	4,7
15. У якій формі, на Вашу думку, мають бути розроблені кримінологічні рекомендації?		
а) практичні посібники або довідники	102	30,2
б) монографічні дослідження	167	54,3
в) розгорнуті плани запобігання кримінальним правопорушенням	38	15,5

Додаток В

Аналітична довідка
за результатами аналізу судових рішень, політико-правової публіцистики, та анкетування 307 респондентів (93 прокурорів, 124 слідчих та 90 оперативних працівника) з проблемних питань щодо запобігання кримінальним правопорушенням в ОПК

Стан розвитку економіки України протягом останніх десяти років оцінюється як незадовільний із погіршенням показників практично за всіма складовими до небезпечного рівня. Значний вплив на ці показники має корупція, що успадковує високі ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у економічному розвитку в довгостроковій перспективі. Попри те, що ця проблема була актуальною завжди, в умовах воєнного стану, вона особливо загострилася, набувши загальнонаціонального значення та нових обрисів. Означений висновок підтвердився опитуванням працівників правоохоронних органів. Так, більшість респондентів (73 та 91 % відповідно) відмітили тенденцію до постійного збільшення рівня корупції, зрощування її з бізнесом, нехтування службовими (посадовими) особами своїми обов'язками, проявлення виняткового цинізму в реалізаціях злочинних задумів, а отже, зростання кількості актів протиправної поведінки, які стають дедалі більш суспільно небезпечними.

Поряд із цим, респонденти відмітили про науковий вакуум у сфері дослідження запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема, у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг, а отже, відсутність загальнодоступних пояснень їх причин, наслідків і новітніх методів протидії (38 та 18 % респондентів). На думку правоохоронців, основними поточними чинниками, які перешкоджають відповідній запобіжній діяльності є: недосконаліть кримінального процесуального законодавства (91 %); неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів щодо обміну інформацією (81 %); корупційні прояви

та протидія зацікавлених осіб (24 %); необхідність одночасного доказування факту вчинення предикатного кримінального правопорушення (41 %); застосування злочинцями складних схем відмивання доходів одержаних злочинним шляхом (36 %); відсутність методик запобігання та розслідування (57 %); неналежна запобіжна організованість дій слідчого (детектива) (15 %).

Переважну більшість зі всіх кримінальних правопорушень проти власності в ОПК становлять крадіжки майна (27,4 %), привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (61,3 %)). Відповідно до реєстру судових рішень та аналізу публікацій в медіа, з об'єктів оборонно-промислових підприємств зазвичай викрадають обладнання (16,5 %), інструменти (30,7 %), комплектуючі до військової техніки (35,4 %) тощо.

Способи вчинення крадіжок на територіях об'єктів ОПК є переважно повноструктурними елементами, що включають в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння, які охоплюються єдиним злочинним мотивом (88,2 %). Підготовка до вчинення, зазвичай, передбачала вибір предмета злочинного посягання (74 %); попередню розвідку місця (20 %); розробку плану дій (38,5 %); спостереження за місцем, де зберігається майно, або за самим майном (22 %); розподіл ролей (36,4 %). Своєю чергою, до найчастіших способів легалізації злочинних доходів виведених (отриманих) із ОПК, відносяться: використання фіктивних підприємств для здійснення протиправних операцій (63 %); використання банківських послуг (29,6 %); вкладення коштів у фінансові інструменти (цінні папери) (24 %).

Розподіл кількості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК, свідчить про майже абсолютне домінування осіб чоловічої *статі* (в середньому 96 %). Відповідне співвідношення відсоткових показників чоловіків і жінок серед виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК, є усталеним і спостерігається з 2014 р. Їх середні частки за останні 10 років дорівнюють 95,1% та 4,9% відповідно, і відхилення від цих значень за вказаний період були незначними. Найбільшу кількість кримінальних правопорушень в

ОПК було учинено *громадянами* України (80,4 %), росії (15,9 %) та особами без громадянства (2,5%).

Вікова характеристика у досліджуваній категорії злочинців відзначається зміщенням до старших вікових категорій порівняно із загальною злочинністю. Основну вікову групу становлять особи від 25 до 45 років (становлять 79,6% від усіх виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в ОПК). Акцентує на собі увагу певне зростання в останні роки коефіцієнта кримінальної активності осіб у віці 40–50 років (+16%) і, навпаки, суттєве зниження цього показника серед осіб молодших 30 річного віку (-22%). Найменші коефіцієнти протиправної активності мають найстарші вікові групи. Серед осіб 60–70 років цей показник в середньому становить 8 %. Такий розподіл можливо пояснити тим, що для отримання статусу службової (посадової) особи в ОПК необхідним є набуття трудового стажу (досвіду роботи), спеціальних навичок, певного звання, рангу, класу тощо. Теж саме пояснюється і наявністю освітнього рівня, оскільки, 82 % засуджених за вчинення кримінальних правопорушень в ОПК мали вищу *освіту.* Цей показник набагато вищий, порівняно із особами загальної злочинності (20–30%). Переважна більшість із засуджених працювали на об'єктах Концерну декілька років, таким чином, знали свої обов'язки, а також порядок зберігання, охорони та обліку матеріальних цінностей, руху документообігу тощо. Трудовий стаж визначився таким чином: менше одного року – 7 %, від 1 до 3 років – 18 %, від 3 до 5 років – 22 %, вище 5 років –31 %, не встановлено – 22 %. Більшість обвинувачених була *одружена* (68,6 %), неодружені та незаміжні (14,4 %), ще у 78 % підозрюваних були діти, з них, у 53,2 % одна дитина, у 45,5 % дві дитини, у 1,3 % три і більше.

Більшість державних службовців (посадових осіб) вчинили кримінальне правопорушення умисно, найчастіше у формі прямого умислу, частка, учинених із необережності, незначна – в середньому близько 12 %, здебільшого це службова недбалість (ст. 367 КК України), що зазвичай, є супутнім кримінальним правопорушенням, яке полегшує можливість вчинення іншого, наприклад, передбаченого ст. 191 КК України, а в іншому випадку, це може

бути й розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України). Рішення про вчинення кримінального правопорушення у 78 % осіб було заздалегідь обдуманим; 26 % – постійно готові до вчинення кримінальних правопорушень; 10% – прийняли рішення раптово, без участі ситуації. Намір щодо вчинення суспільно небезпечних дій виник під впливом оточення у 31 % осіб; самостійно – у 13 %. До одного року злочинна діяльність тривала у 64 % засуджених. При цьому один епізод кримінальних правопорушень мав місце у 41 %, два епізоди – 27 %, три і більше – 32 %. Понад один рік вчиняли кримінальні правопорушення 14 % засуджених, два-три роки – 19 %, більше трьох – 3 %. Загальний обсяг збитків по кримінальних провадженнях становив до 1 000 000 грн. (47,6 %); до 10 000 000 грн. (36,7 %); понад 10 000 000 грн. (у 15,7 % випадків).

Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення в ОПК свою вину не визнають. Лише 18 % свою вину повністю визнали; частково визнали свою вину (в цьому випадку зазвичай визнається сам факт вчинення діяння, але не його злочинний характер) – 21 %; визнали свою вину у процесі досудового розслідування, але відмовилися в суді (найчастіше з вигаданого мотиву) – 15 %, та ще 28 % послідовно заперечували свою вину на всіх стадіях кримінального провадження. Щиро розкаялися у вчиненні кримінального правопорушення та активно сприяли органам досудового розслідування у розкритті кримінального правопорушення – 18 % осіб. Втім, аналіз практики призначення покарань за вчинення таких кримінальних правопорушень, надає можливість сформувати проміжний висновок про ліберальну судову практику, оскільки, лише відносно половини засуджених було застосовано такий вид покарань, як позбавлення волі.

Орієнтовно, 15 % затриманих із числа працюючих в ОПК мали уявлення про мінімальний дохід від кримінального правопорушення, заради якого варто його вчиняти та ще 12 % вважали, що не слід перевищувати певні межі матеріального збитку. Службові особи (акціонерних товариств), брали активну участь у вчиненні кримінальних правопорушень, зокрема, керівники – 57,3 %; головні бухгалтери – 13,0 %. Середній вік керівника становив 38 років, а

головного бухгалтера – 42 роки. Інші службові особи підприємств (керівники структурних підрозділів, працівники бухгалтерії тощо) до кримінальної відповідальності притягувались значно рідше (19,8 % випадків).

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор МАУП,
доктор економічних наук, професор

М.Ф.Гончаренко

«___» _____ 2024 р.

Додаток Г

Акти впровадження

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Федорчука Ярослава Івановича на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі України» у освітній процес та науково-дослідну діяльність Міжрегіональної Академії управління персоналом

Комісія у складі: завідувача кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, доктора юридичних наук, професора Заросила В.О.; завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права, кандидата юридичних наук, доцента Минюка Д.І.; завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, кандидата юридичних наук, доцента Бортника В.А.; склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали, підготовлені здобувачем кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально–наукового інституту права ім. князя Володимира Великого Федорчуком Ярославом Івановичем на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням в оборонно-промисловому комплексі України» за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Результати дисертаційного дослідження Федорчука Я.І. відображені у навчально-методичних матеріалах з навчальних дисциплін:«Кримінологія» та «Актуальні питання кримінального права» для студентів та слухачів магістратури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Федорчук Я. І. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень в оборонно-промисловому комплексі України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 12. С. 606–609.

2. Федорчук Я. І. Кримінологічна безпека в оборонно-промисловому комплексі України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 5. С. 201–206.

3. Fedorchuk Ya. General social measures to prevent criminal offenses committed in the defense-industrial complex of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5. P. 98–103.

4. Федорчук Я. І. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 131–135.

5. Федорчук Я. І. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 8 (60). С.87-94.

Зазначені матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість та відповідають меті й загальним напрямкам вдосконалення професійної підготовки юридичних кадрів і можуть бути використанні в навчальному процесі при викладання дисциплін «Кримінологія» та «Актуальні питання кримінального права» в Міжрегіональній академії управління персоналом.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені здобувачем Федорчуком Ярославом Івановичем матеріали дослідження ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих автором під час проведення дисертаційного дослідження законодавчих, наукових, архівних та емпіричних джерел.

Члени комісії:

завідувач кафедри
правоохоронної та антикорупційної діяльності,
доктор юридичних наук, професор **Заросило В.О.**

завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін та міжнародного права,
кандидат юридичних наук, доцент **Минюк Д.І.**

завідувач кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права,
кандидат юридичних наук, доцент **Бортник В.А.**